

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

8

Українська мова

ЧАСТИНА 1

Олександр Заболотний, Віктор Заболотний

Українська МОВА

Підручник для осіб з особливими освітніми потребами
(Н 54.1 – Н 54.2)

8 клас

(у 2-х частинах)

ЧАСТИНА 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«ГЕНЕЗА»
2021

УДК 811.161.2(075.3)
З-12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.02.2021 № 243)

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- теоретичні відомості з мови
- завдання підвищеної складності
- завдання з елементами дослідження
- завдання з розвитку мовлення
- завдання конкурсного характеру
- завдання для роботи з додатковими джерелами

Заболотний О.В.

З-12 Українська мова : підруч. для осіб з особ. освіт. потребами (Н 54.1 – Н 54.2). 8 кл. (у 2-х ч.) : ч. 1 / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. — Київ : Генеза, 2021. — 192 с.

ISBN 978-966-11-1245-1.

ISBN 978-966-11-1246-8 (Ч. 1)

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-11-1245-1

ISBN 978-966-11-1246-8 (Ч. 1)

© Заболотний О.В., Заболотний В.В., 2021

© Видавництво «Генеза», оригінал-макет, 2021

Шановні восьмикласники та восьмикласниці!

Вітаємо вас на сторінках підручника «Українська мова». Цього навчального року ви помандруєте стежками одного з найцікавіших розділів мовознавства – «Синтаксису». Зокрема, дізнаєтеся багато нового про словосполучення та речення, односкладні речення, речення зі вставними словами, звертаннями, однорідними й відокремленими членами. Водночас триматимемо постійний зв'язок і з таким важливим розділом, як «Пунктуація», який допоможе правильно вживати розділові знаки.

На початку кожного параграфа на вас чекає невелике дослідження, з якого радимо розпочати вивчення теми. Потім варто уважно прочитати теоретичні відомості, осмислити їх, виділити те, про що довідалися вперше, і те, із чим уже ознайомилися в попередніх класах. Вправи з позначками «Коло думок», «Попрацюйте в парах», «Два – чотири – усі разом», «Поспілкуйтеся» треба виконувати колективно й за окремими правилами, ознайомитися з якими можна в додатках наприкінці підручника.

Вивчаючи українську мову, ви зможете взяти участь у виконанні групових проєктів, які допоможуть поглибити ваші знання з мови й розвинути творчі здібності.

Багато цікавої, корисної інформації містять рубрики «Для вас, допитливі», «Культура мовлення» та «Моя сторінка». Стануть у пригоді опорні таблиці, розміщені на форзацах підручника, а також додатки зі словничками, відповідями до вправ, рекомендаціями щодо виконання завдань.

І не забуваймо щирої поради майстра художнього слова Максима Рильського: «Як парость виноградної лози, плекайте мову».

Хай вам щастить!

*Лиш народи, явлені у Слові,
достойно можуть жити на землі.*

Л. Костенко

ВСТУП

Мова – найважливіший засіб спілкування, пізнання та впливу

Свідчення віків

1 Прочитайте притчу та легенду й поміркуйте над запитаннями до них.

* * *

Якось один чоловік, зізвавши до себе гостей, поцікавився в старого мудреця, що у світі є найкращим. Мудрець відповів:

– Найкраще у світі – це мова. За допомогою мови будуються міста, розвивається культура народів. За допомогою мови ми вивчаємо науки й здобуємо знання. За допомогою мови люди можуть зрозуміти одне одного, вирішувати різні питання, просити, вітати, миритися, виконувати прохання, надихати на подвиги, висловлювати радість, освідчуватися в коханні. Тому немає нічого кращого за мову.

Таке міркування сподобалося присутнім. Тоді чоловік поцікавився в мудреця, що у світі є найгіршим. Мудрець відповів:

– Найгірше у світі – це мова.

Усіх здивувала така відповідь. А мудрець пояснив:

– За допомогою мови люди засмучують і розчаровують одне одного. За допомогою мови можна обманювати, хитрувати, сваритися. Мова може зробити людей ворогами, призвести до війни, нею наказують руйнувати міста й навіть цілі держави, вона може зраджувати, образати, привносити в наше життя горе і зло. Чи може бути щось гірше?!

Не всім було приємно слухати цю відповідь.

- ✓ Чому мудрець вважав, що у світі немає нічого кращого за мову?
- ✓ Як мудрець обґрунтовує те, що у світі немає нічого гіршого за мову?
- ✓ Які речення легенди характеризують мову як засіб спілкування, які – як засіб пізнання, а які – як засіб впливу?
- ✓ Від чого залежить те, що буде нести мова – добро чи зло, красу чи потворність?

* * *

У VII столітті до нашої ери держава давніх греків Спарта зазнала тяжких втрат у Месенській війні. У розпачі спартанці попросили допомоги у своїх побратимів з Афін. Однак афіняни замість полків відрядили до Спарти... учителя. Звали його Тіртей. Тіртей прибув у розташування військ напередодні вирішальної битви. Відчай охопив спартанців, коли вони побачили, як цей немічний стариган сховався з колісниці, – не на таку допомогу вони сподівалися! Але тут Тіртей заговорив... Як став він промовляти до спартанців своїм словом, то вони із запалом кинулися в бій і вщент розгромили ворога.

- ✓ Як немічний Тіртей допоміг спартанцям здобути перемогу?
- ✓ Про яку роль мови в житті людини розповідає ця легенда?

Найбільша таємниця – мова

2 Прочитайте висловлення та з'ясуйте, про яку функцію мови – спілкування, пізнання чи впливу – ідеться в кожному з них.

* * *

Багато є таємниць у світі, і чи не найбільша з-поміж них – мова. Здається, ми знаємо якесь слово, начебто розуміємо його, проте все, що закладено в ньому впродовж віків, нерідко не можемо повною мірою видобути. Потрібно докласти чимало зусиль, щоб заховане в слові

Дівчина в борщівській вишиванці.

Фото: К. Акварельна
(ukrainer.net)

постало перед нами в усій красі й глибині.

З раннього дитинства і до глибокої старості людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя пошуку істини. Розпочинається прилучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської колискової пісні. Кожен день дає нам урок пізнання. І завжди, і скрізь наш учитель – мова (*І. Вихованець*).

* * *

Людина, яка вміє правильно й гарно говорити, легко налагоджує стосунки зі своїми близькими, з іншими людьми довкола себе, знаходить друзів, супутника в житті... Завдяки цьому вона отримує задоволення від життя. Адже самотні люди щасливими не бувають (*І. Томан*).

* * *

Пізнання мови – це пізнання народу, його ества, його душі, його витоків та історичних шляхів, усього того, чим

народ цікавий для інших народів. Адже народи, як і окремі люди, виявляють інтерес і повагу лише до того, хто являє собою особистість – своєрідну і неповторну. Годі розраховувати на пошану інших тому, хто не має поваги сам до себе (*Я. Радевич-Винницький*).

* * *

Слово надто багато важить у житті. Воно вмить змінює настрій, робить щасливим або нещасливим, радісним чи пригніченим (*К. Мотрич*).

* * *

Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіваймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса (*В. Сухомлинський*).

Я знаю силу слова

3 Прочитайте народні вислови та вірш Анастасії Дмитрук, що ввійшов до відеоантології української поезії «Сила слова».

Із джерел народної мудрості

- Удариш шаблею – заживе пізно чи рано, удариш словом – вічно ятрить рана.
- Язик кісток не має, але кістки ламає.
- Слово – як стріла: вилетить – не спіймаєш.
- Який голос, такий і відголос.
- І від солодких слів буває гірко.
- Від ласкавих слів затихає грім.

✓ Чого навчають ці народні вислови?

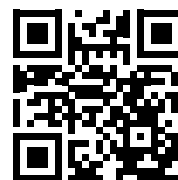
Світлом будь

Довго можна чекати змін, та всі зміни почнуться з тебе.
 Серед сірих гнітючих стін знайди сили, повір у себе.
 Роз'їдає брехні смола, світ руйнує безжальна повінь.
 Проти свого і всього зла віднайди в собі світла промінь.
 Світлом будь, не ховай лица. Задихається світ від зради.
 А ти світлом будь до кінця, проти вітру іди до правди.
 Міцно руку мою тримай, наш вогонь не зупинить злива.
 Обирай свій шлях, відчувай, розв'яжи за спиною крила!
 Не чекай в цьому світі змін – усі зміни почнуться з тебе.
 Навіть серед найвищих стін знайди сили. Повір у себе.

А. Дмитрук

Поміркуйте, у чому сила цієї поезії. Послухайте вірш за QR-кодом. За пошуковим запитом знайдіть в інтернеті сторінку проєкту «Сила слова» та ознайомтеся з іншими віршами, що увійшли до відеоантології. Які поезії хотіли б виконати ви? Чому?

Мова – засіб спілкування

Мова – найважливіший **засіб спілкування** між людьми. За її допомогою ми обмінюємось інформацією, найскладнішими думками та найтоншими почуттями, розвиваємося, створюємо матеріальні й духовні цінності.

Окрім мови, людство винайшло ще й інші засоби спілкування: жести, різні звукові та світлові сигнали (наприклад, сигнали світлофора), релігійні символи, державну символіку, азбуку Морзе, дорожні знаки, різноманітні коди тощо. Проте всі вони мають обмежене застосування і так чи так пов'язані з мовою. Тільки мова має загальнонародне поширення і може передавати будь-яку інформацію.

Мова – засіб пізнання

Мова – це ще й **засіб пізнання**. Через мову та за її допомогою людина пізнає дійсність, ознайомлюється з досягненнями науки, надбаннями культури. Саме в мові нагромаджено досвід попередніх поколінь, суму знань про світ. Мова багата на інформацію і постійно дає нам матеріал для мислення.

Мова – засіб впливу

Виконуючи функції спілкування та пізнання, **мова впливає на людей**. Словом можна поранити й вилікувати, розвіяти сумнів і засмутити, викликати усмішку і сльози... Тому треба прагнути, щоб з наших уст зринали лише добрі й щирі слова. **Джерелом сили, краси й мудрості є українська мова**. Вона здатна зробити нас винятковими, тому треба використовувати цей могутній ресурс.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ

1. У чому полягає значення мови як найважливішого засобу спілкування, пізнання та впливу?
2. Чому українська мова є засобом єднання громадян України в самобутню культурну спільноту?

Уявіть, що вас запросили для участі в популярній радіо- чи телепередачі. Трансляція відбуватиметься в прямому ефірі, тобто без попереднього запису й редагування виступів. Об'єднайтеся в пари, складіть і розіграйте за особами діалог (10–12 реплік) на одну з тем:

Проект

1. Мова – найважливіший засіб спілкування.
2. Вікіпедія – унікальний інтернет-проект, що твориться 250 мовами світу.
3. Іноземні мови в житті сучасної молоді.
4. Лагідне слово – ключ до серця.

ЧАСТИНИ МОВИ У СВІТІ

ЦІКАВО ЗНАТИ

В усіх мовах світу виділяють такі частини мови, як **іменник** та **дієслово**. Це слугує доказом того, що людське мислення доволі універсальне. Що ж до інших частин мови, то тут є значні розбіжності. Так, у деяких мовах, поширених у країнах Африки, не виділяють прислівників та прикметників. У китайській мові іменник і числівник об'єднано в одну частину мови, дієслова та прикметники – у другу, прислівники виступають осібно. У деяких індіанських мовах виділяють лише іменники та дієслова. У тюркських мовах окремою частиною мови виступають слова, ужиті образно; там доволі масовим є перехід слів з однієї частини мови в іншу (З посібника).

ЯК ЦЕ БУЛО

ФУТБОЛ, ВОЛЕЙБОЛ, БАСКЕТБОЛ

Андрій Шевченко,
володар
«Золотого м'яча»

Слова *футбол*, *волейбол*, *баскетбол* мають спільну батьківщину – Англію, спільне походження – англійську мову, спільну другу частину – *бол* (*ball*, «м'яч»), а от перші частини різняться і способом називання, і предметом, за яким давалася назва. Так, *баскет* (*basket*) – по-англійськи «кошик», тож *баскетбол* – це «м'яч у кошику»; *волей* (*volley*) – «політ», тож *волейбол* – це «м'яч у польоті»; *фут* (*foot*) – «нога», тож *футбол* – це «м'яч для ніг» (За А. Коваль).

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КІБЕРНЕТИКИ

Навіть така сувора наука, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку. Адже маємо факт унікальний: енциклопедія кібернетики вперше у світі вийшла українською мовою в Києві (О. Гончар).

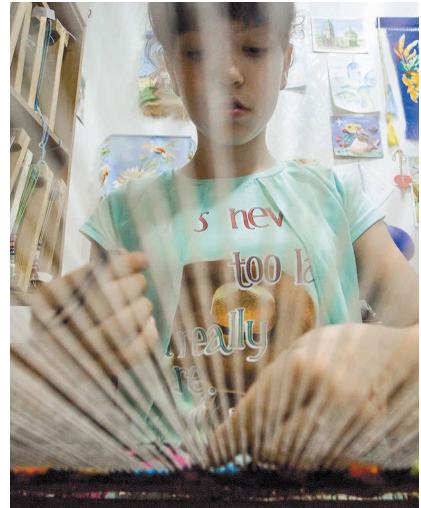
Повторення та узагальнення вивченого

§ 1. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

4 I. Прочитайте виразно вірш уголос. Поясніть його основну думку. Із чого, на ваш погляд, починається Батьківщина?

Дніпро починається з краплі,
якою **зоря** нап'ється.
Добро **починається**
з людського **доброго** серця.
Море вітри випивають
крапля за краплею.
Горе по краплі
вливається в біографію.
Так і зоря починається з неба
тихо і голубино.
А я починаюся з тебе,
доле моя, Україно!

М. Сингаївський

Юна ткаля.

Фото: О. Хоменко
(ukrainer.net)

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Доберіть із тексту 2–3 приклади багатозначних слів. Поясніть лексичне значення одного із цих слів.

2. Визначте, у якому значенні (прямому чи переносному) вжито у вірші іменники **зоря** і **серце**. Складіть усно речення з одним із цих слів у **переносному значенні**.

3. Доберіть синоніми й антоніми (де можливо) до виділених слів. За потреби скористайтеся словничком синонімів у додатках.

5 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. З'ясуйте, у яких прикладах виділені слова багатозначні, а в яких – омоніми. Хтось із вас має виписати приклади з багатозначними словами, а хтось – з омонімами.

1. **Теплий** день – **теплий** погляд. 2. Степова **чайка** – козацька **чайка**. 3. **Чиста** совість – **чиста** тарілка. 4. **Перло́ва** крупа – **перло́ве** намисто.

6 І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Чому Андріївську церкву вважають шедевром світової архітектури?

КИЇВСЬКИЙ ШЕДЕВР МАЙСТРА

Славетного зодчого Франческо Бартоломео Растреллі справедливо вважають законодавцем архітектурної моди XVIII століття. Майстер подарував світові чимало чудових споруд, на яких залишив свій «підпис» – пишне «растреллівське» **бароко**.

Растреллі народився у Франції 1700 року в родині італійського скульптора. До Києва архітектор прибув у 1744 році й насамперед відвідав Києво-Печерську лавру. Мистецтво лаврських іконописців і будівничих, особливості оновлених Петром Могилою та Іваном Мазепою стародавніх київських храмів з їхніми унікальними мозаїками та фресками стали джерелом творчої наснаги генія. Остаточний проєкт майбутньої Андріївської церкви – з кресленнями, ескізами та малюнками – архітектор підготував до літа 1748 року.

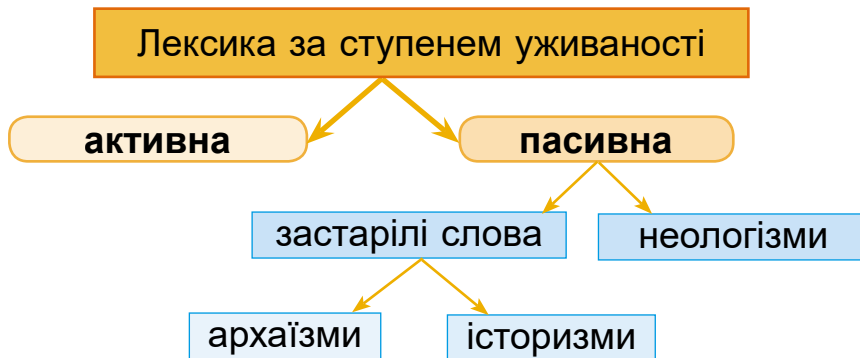
Улюблені кольори Растреллі – білий, блакитний і золотий – роблять будівлю напрочуд вишуканою й дивовижно гармонують з київським небом. Фахівці справедливо вважають Андріївську церкву однією з найкращих споруд у творчому **доробку** майстра. За своєю художньою виразністю, сміливістю й оригінальністю задуму Андріївська церква стала шедевром світового **зодчества**. Довершеність ліній, чіткі пропорції, дивовижна гармонія форм і ландшафту принесли цій **пам'ятці** всесвітню славу (Із журналу).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Поясніть лексичне значення виділених слів, скориставшись тлумачним словником.
2. Доберіть з тексту 2–3 приклади запозичених слів. Поміркуйте, чому свого часу ці слова ввійшли в українську мову та чи можемо ми сьогодні обійтися без них.
3. Доберіть з тексту 2–3 приклади власне українських слів. З одним із них складіть усно речення.
4. Доберіть з тексту 2–3 приклади професійних слів. Для працівників якої сфери діяльності вони характерні?

7 ПОСТІЛКУЙТЕСЯ. Які архітектурні пам'ятки України, на ваш погляд, можуть бути своєрідними візитівками нашої держави? Чому?

8 I. КОЛО ДУМОК. Поясніть, чому слова першої групи зараховують до історизмів, а другої групи – до архаїзмів. Поміркуйте, що спільного між архаїзмами та історизмами.

1. Боярин, губернія, жорна.
2. Войовник, благий, злото.

II. Запишіть слова у дві колонки: 1) історизми; 2) архаїзми. Скористайтеся довідкою.

Гетьман, ректи, дзиґар, мушкет, кольчуга, ратай, ланіти, веретено, перст.

ДОВІДКА. *Дзиґар* – годинник; *ланіти* – щоки; *ратай* – орач; *перст* – палець.

9 Прочитайте слова та поєднайте їх у синонімічні пари. Запишіть ці пари, ставлячи першим діалектне слово.

Ватра, гарно, подвір'я, господиня, легінь, обійстя, ґаздиня, гарáзди, файно, достатки, парубок, вогнище.

10 I. Доберіть з довідки до кожного з поданих фразеологізмів фразеологізм-синонім. Запишіть їх парами. За потреби скористайтеся фразеологічним словником.

Як п'яте кóлесо до воза, море по коліна, кури не клюють, робити з мухи слона, па́сти задніх, рукою подати.

ДОВІДКА. *Не за морями, бути у хвості, хоч трава не рости, хоч греблю гати, як торішній сніг, згущувати фарби.*

II. Поясніть значення одного з поданих фразеологізмів (на вибір).

11 Відредагуйте словосполучення і запишіть правильно. Скористайтеся рубрикою «Культура мовлення» (с. 23).

Музикальна школа, виборна агітація, мій електронний адрес, посівна компанія, робити вигляд, співставляти факти, кидатися в очі, залишити в спокої, приймати участь, підняти важливе питання, привести приклад, дякуючи старанню.

12 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви вирішили розважитися на одному з водних атракціонів. Складіть можливий у цій ситуації діалог між вами та працівником атракціону. Скористайтеся правильними варіантами наведених слів і сполучень.

<i>ПРАВИЛЬНО</i>	<i>СУРЖИК</i>
для будь-якого віку	для любого віку
вартість	стоїмость
наступний	слідуючий
щодо інструктажу	на рахунок інструктажу
рятувальник	спасатель

13 Хто зможе дібрати п'ять фразеологізмів зі словами – назва-ми частин людського тіла (голова, нога, рука, плече, око, вухо, язик, зуб)? А хто добере ще більше таких фразеологізмів?

14 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Уявіть, що до вас звернулися з проханням допомогти дібрати назви для нового продуктового магазину, центру творчості та спортклубу. Запропонуйте власне українські слова для найменування цих установ. Напишіть розповідь (5–7 речень) про один із цих закладів.

ВАРІАНТ Б. Напишіть невелике висловлення (5–7 речень) про професію ваших батьків чи когось зі знайомих. Використайте професійні слова.

ВАРІАНТ В. Напишіть розповідь (5–7 речень) на довільну тему, використавши щонайменше два фразеологізми (на вибір).

ВАРІАНТ Г. Напишіть розповідь (5–7 речень) про історію одного з поданих фразеологізмів: **сізіфова праця, вогонь Прометея, ахіллесова п'ята, нитка Аріадни, авгієві стайні, гордіїв вузол.**

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

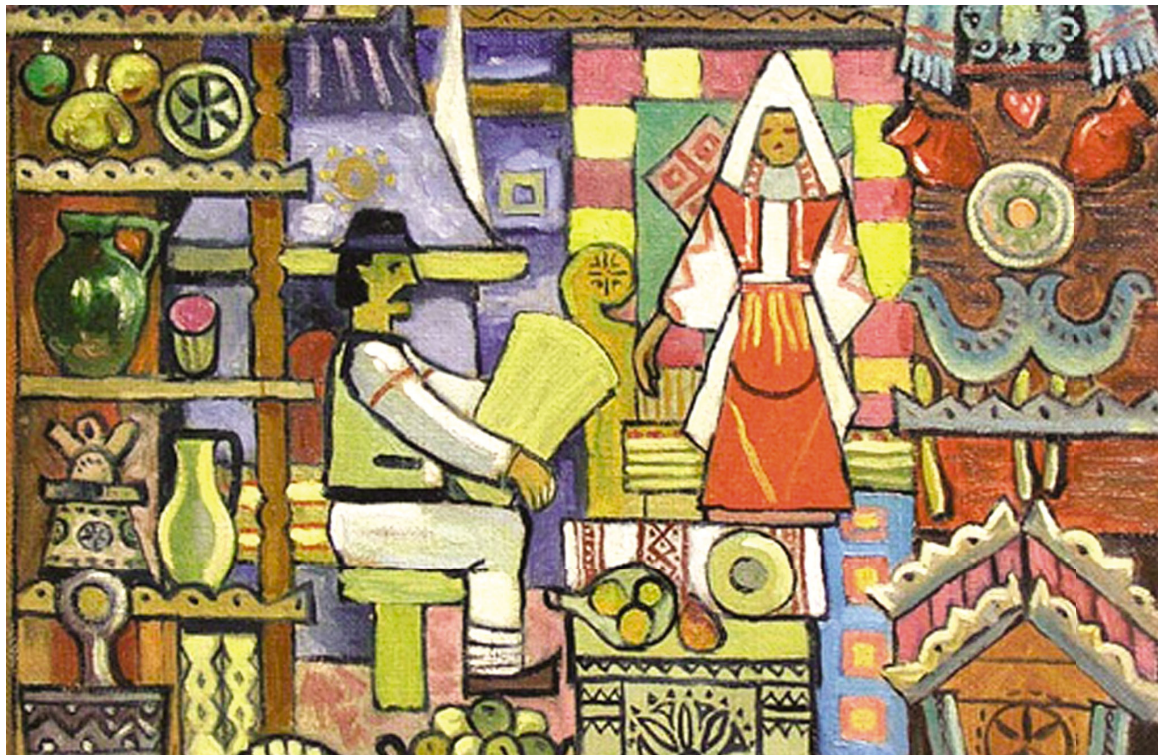
Якщо ви бажаєте досконало вивчити українську мову та без проблем послуговуватися нею в повсякденному житті, поповніть свою книжкову полицю тлумачним словником. До речі, у **«Великому тлумачному словнику сучасної української мови»** (2001 рік) пояснено значення 170 тисяч слів. В інтернеті можна скористатися тлумачним словником за адресами: www.slovnuk.ua та www.sum20.ua.com. Віртуальний словник містить понад 200 тисяч словникових статей.

А про фразеологізми багато цікавої інформації можна знайти в книжці **Віктора Ужченка «Народження і життя фразеологізму»**.

§ 2. МОРФОЛОГІЯ ТА ОРФОГРАФІЯ

15 І. Розгляньте репродукцію картини та прочитайте текст. Якою темою вони об'єднані? Доведіть, що змальоване художником розширює інформацію, яка міститься в тексті.

Ф. Манайло. Свято в гуцульському домі

ПЕРЛИНА УКРАЇНИ

Карпати – це **перлина** нашої країни, **дивовижний** мальовничий край, улюблене місце відпочинку й **оздоровлення**, справжня туристична **мекка**. Українські Карпати мають шість вершин, які вищі за 2000 метрів. Усі ці «**двотисячники**», разом з найвищою вершиною України Говерлою, належать до **Чорногірського** хребта, що **лежить** на **межі** Івано-Франківської та Закарпатської областей.

У **карпатських** горах ви можете побачити багато цікавого. Скажімо, **високогірне** озеро Бребенескул на схилі

однойменної гори, оповите легендами озеро **Несамовите неподалік** Говерли, залишки обсерваторії на горі Піп Іван, грязьові вулкани **поблизу** села Старуні та чимало інших дивовижних місць, які варто побачити на власні очі (За О. Соколовою).

II. Знайдіть орфограми у виділених словах. Обґрунтуйте написання.

16 Спишіть, замінюючи, де треба, малу букву на велику.

Запорізька (с)іч, (р)із-
дво (х)ристове, (в)ерховна
(р)ада України, (д)ень
(н)езалежності України,
(б)ожа (м)атір, (п)івнічно-
кримський (к)анал, (к)ор-
сунська (б)итва, сузір'я
(в)елика (в)едмедича, (с)іверський (д)онець, (п)очаївська
(л)авра, (п)івденне (п)олісся, (є)вропейський (с)оюз, ост-
рів (н)ова (г)вінея, (п)івнічний (п)олюс.

День Незалежності України Конституція України Державний Прапор України Державний Гімн України Президент України Верховна Рада України
--

17 Спишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть написання. Правильність виконання перевірте за орфографічним словником.

Св(')ятковий, під(')єднаний, дит(')ясла, (супер)герой,
духм(')яний, пролл(')ється, дзелен(ь)чати, конференс(ь)є,
тон(ь)ший, камін(ь)чик, волин(ь)с(ь)кий, у хатин(ь)ці, дон(ь)
чин, проїз(д)ний, щас(т)ливий, хвас(т)ливий, боро(д,т)ьба,
ле(г,х)кий.

18 Утворіть від поданих іменників прикметники за допомогою одного із суфіксів: **-н-**, **-ан-** (**-ян-**), **-ун-**. Утворені слова запишіть, виділіть суфікси.

Журавель, закон, охорона, бджола, район, Різдво, торф, морква.

19 Визначте усно рід іменників. Запишіть слова у формі орудного відмінка однини, підкресліть орфограми.

Глазур, суміш, молодь, любов, верф, радість, шампунь, нежить, щавель.

20 Спишіть слова, уставляючи, де треба, пропущену букву.

Стат..я, суд..я, гіл..ячка, латат..я, качен..я, л..ється, піц..а, віл..а, тон..а, ін..овація, Гол..андія, Магел..ан, пташин..ий, священ..ий, священ..ик, здоровен..ий, благословен..ий, шален..ий, жадан..ий, неказан..ий, нездійснен..ий.

21 Спишіть слова іншомовного походження, уставляючи, де треба, пропущену букву або апостроф. Назвіть орфограми, прикладами до яких можуть бути ці слова.

Барок..о, еспрес..о, нет..о, інтермец..о, ім..іграція, ір..еальний, Філіп..іни, марок..анець, Рус..о, Брюс..ель, він..етка, монпанс..є, кон..юнктура, ін..екція, ф..юзеляж, рив..ера.

22 І. Прочитайте текст, доберіть до нього свій варіант заголовка.

СЕРФІНГ

Засмаглий юнак мчав на своєму серфі просто на верхівці хвилі. Раптом під ним у **клекочучій** піні утворився **коридор**. **Не задумуючись**, **хлопець** кинувся туди. У **будь-який** момент паща виру могла закритися й забрати **життя** сміливця, але він відчував **найменший** подих хвиль. Він і його дошка – одне ціле...

Гаваї – царство **безмежного** океану й могутніх вулканів. Саме тут у **незапам'ятні** часи зародилося мистецтво **ковзання** на дошках по хвилях, яке й отримало назву «серфінг» (від англ. *surf* – прибій). **Важко** уявити, проте історія серфінгу нараховує не одну сотню років. Правила

змагань були надзвичайно простими. За **сигналом судді** два спортсмени кидались у воду, **щоб** на **гребені** хвилі першими досягнути фінішу. Якщо обох суперників змивала хвиля, переможця **не оголошували**.

Серфінг дуже популярний і тепер. На Гаваях є відомий пляж Макаха, який славиться своїми **величезними прибережними** хвилями. Їхня висота сягає 10 метрів, а швидкість **наближається** до 65 кілометрів на годину. Щоб позмагатися зі стихією та визначити переможця, на Макаха **з'їжджаються** сміливці з багатьох країн світу.

Серфінг на Гаваях **не просто** спорт, а суть острівного життя (За С. Мельничуком).

II. Визначте частини мови виділених слів. Знайдіть у цих словах орфограми та поясніть написання.

23 ПОСТІЛКУЙТЕСЯ. Які види спорту найпоширеніші в Україні? А яким, на вашу думку, треба приділити більше уваги в нашій державі, зокрема й у вашому навчальному закладі?

24 I. Спишіть речення, знімаючи ризики та розкриваючи дужки. Поясніть написання **не** з різними частинами мови.

1. У напів/розваленій альтанці Софійка встигла обладнати собі не/величку хатку (М. Павленко). 2. Тому втома не/відома, хто не/працював (Нар. творчість). 3. Вже там

цвіли і квіти не/зліченні (Л. Костенко). 4. Шукай не/долі, а волі (Нар. творчість). 5. Любили ми поля безмірні і книг не/зміряні гл(е,и)бини (М. Стельмах). 6. Не/знаю чому, але саме ця піс(е,и)нька розбудила в мені якусь безпричин(н)у, ще не/зрозумілу тр(е,и)вогу (В. Шкляр).

II. Надпишіть частини мови над словами першого речення.

25 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. Прочитайте наведені нижче прислівники, звертаючи увагу на їхнє написання. Виберіть кожен (кожна) вісім слів із поданих і продиктуйте їх однокласнику (однокласниці). Перевірте, чи правильно написано слова.

Пишемо разом:

абикуди, анітрохи, споконвіку, спідлоба, нашвидкуруч, набагато, щовечора, вперше, зозла, наспіх, водночас, удосвіта, посередині.

Пишемо з дефісом:

з діда-прадіда, з давніх-давен, без кінця-краю, пліч-о-пліч, віч-на-віч, будь-що-будь, де-не-де, вряді-годі, рано-вранці, по-братськи.

Пишемо окремо:

день у дeнь, з дня на дeнь, одiн в одiн, раз у рaз, раз пo раз, рік у рік, час від чaсу, від рaнку до вeчора, з краю в край, з бoку на бiк, з кiнця в кiнець;

у цiлoму, в основному, до вiдома, до вподоби, до речі, до сьoгодні, на вiдмiнно, на жаль, на ходу, під силу, по можливостi, по правді, по сутi, по черзi, тим часом, увi сні, через силу.

26 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому в поданих реченнях виділені слова пишемо по-різному.

1. Хлопці дивилися футбол **по новому** телевізору.
2. Режисер вирішив зняти кліп **по-новому**.

27 Складіть і запишіть по одному реченню з кожним поданим словом і сполученням.

Назустріч, на зустріч; по-нашому, по нашому.

28 Спишіть, знімаючи ризики. Підкресліть прислівники.

Прийшли в/трьох – у/трьох кімнатах; зробив по/новому – по/новому мосту; вивчив на/пам'ять – скаржитися на/пам'ять; приїхали в/день народження – працював у/день і в/ночі; вправи на/силу – на/силу йшов; чути в/далечині – вдивлятися в/далечину; бігли на/зустріч – на/зустріч із братом.

29 Спишіть слова, знімаючи ризики.

1. Нац/гвардія, військово/морський, національно/визвольний, історико/культурний, легко/розчинний, екс/чемпіон, міні/екран, хтозна/який, кінець/кінцем, тишком/нишком, три/річний, перекоти/поле, крісло/ліжка, жовто/блакитний.

національно-визвольний військово-морський всесвітньо-історичний всесвітньо відомий
---

2. Само/оборона, супер/герой, жовто/гарячий, дво/поверховий, українсько/польський, корабле/будівний, норд/вест, більш/менш, будь/з/ким, хтозна/коли, салон/магазин, фан/клуб, всесвітньо/історичний, всесвітньо/відомий.

30 I. Спишіть речення, знімаючи ризики та розкриваючи дужки.

1. Я озирнувся, про/те на лісовій дорозі вже не було ні/кого (В. Шкляр). 2. Хтось по/молодецькому гасав кімнатами – тільки дв(е,и)рима хряскало! (М. Павленко). 3. Сашко не біг, ішов, ледь тягнув ноги, як на/зустріч зат(е,и)мніла скирта сіна (М. Вінграновський). 4. Стрімкі весни що/разу змінювалися на (з,с)пекотне літо (І. Корсак). 5. Зими (В,в)олинські каверзні: у/день, трапляєт(ь)ся,

на сонці бурульки худнуть, а під досвіток затріщить мороз (І. Корсак).

II. Надпишіть частини мови над словами першого речення.

31 Відредагуйте словосполучення і запишіть правильно.

Бити по воротах, сильна біль, полетіти до Львову, більш цікавіший, вищий брата, два гігабайта пам'яті, зараз без п'яти сім, давайте почитаємо, пішов за водою, відповідно вимогам, запізнився із-за заторів.

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Правопис – це система, що постійно розвивається. Відбуваються зміни в суспільстві, відповідно й мова, як живий організм, нарощується новими словами, видозмінюється, набуває нових властивостей.

У 2019 році ухвалено нову редакцію Українського правопису. Тому радимо поповнити свою бібліотечку посібниками **«Новації правопису»** та **«Український правопис – це доступно»** (Заболотний О.В., Заболотний В.В.).

АНТИСУРЖИК

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
прасувати білизну	гладити білизну
купити праску	купити утюг
дитяче ліжечко	дитяча кроватка
килимові доріжки	коврові доріжки
висока стеля	високий потолок
кришталева ваза	хрустальна ваза
сходовий майданчик	леснічна площадка
пофарбовані стіни	покрашені стіни

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
неправильний номер	невірний номер
музична школа	музикальна школа
вдавати	робити вигляд
впадати в око (очі)	кидатися в очі
давати спокій	залишити в спокої
брати участь	приймати участь
порушити питання	підняти питання
навести приклад	привести приклад
завдяки старанню	дякуючи старанню

РОЗРІЗНЯЙМО

А́дрес – це письмове вітання особі, організації, переважно з нагоди ювілею. *Пам'ятний адрес; підготували адрес із нагоди ювілею.*

Адрéса – місце проживання чи перебування особи, розташування установи. *Листи надсилайте на адресу...; електронна адреса.*

* * *

Ви́борний – який визначається, обирається голосуванням на якусь посаду або для виконання певних обов'язків. *Виборна посада, виборні представники, виборні органи.*

Ви́борчий – стосується проведення виборів та заходів, пов'язаних з ними. *Виборчий округ, виборча агітація.*

* * *

Слово **кАмпáнія** використовуємо для позначення сукупності заходів, спрямованих на виконання певного завдання. *Виборча кампанія, посівна кампанія.*

Слово **кОмпáнія** означає: 1) групу осіб, пов'язаних певними інтересами; 2) організацію, яка здійснює певний вид діяльності. *Весела компанія; юридична компанія «Феміда».*

МИСТЕЦТВО СПІЛКУВАННЯ

Один із найздібніших учнів давньогрецького філософа Сократа Алквіад якось зізнався своєму вчителю в тому, що боїться говорити перед широким загалом. У ті часи це був серйозний недолік: хто не вмів виступати перед аудиторією, того не допускали до будь-яких державних справ. Тоді Сократ запитав, чи боїться він говорити із шевцем.

– Ні, – відповів Алквіад.

– А з кравцем?

– Також ні.

– А з будь-яким іншим ремісником?

– Звичайно ж, ні.

– То чому ж тоді ти боїшся говорити перед загалом, який складається саме з таких людей? (І. Томан)

ЦІКАВО ЗНАТИ

• Назви знаків Зодіаку латиною звучать так: Водолій – Акваріус, Риби – Писцес, Овен – Аріес, Телець – Таврус, Близнюки – Геміні, Рак – Канцер, Лев – Лео, Діва – Вірго, Ваги – Лібра, Скорпіон – Скорпіус, Стрілець – Сагиттаріус, Козеріг – Каприкорнус.

• Слово *метро* японською мовою записують трьома ієрогліфами, які означають *низ*, *грунт*, *залізо*.

• Найдавніша буква алфавіту з тих, які збереглися до нашого часу, – О. Як ви думаєте, чому?

• В роботі Організації Об'єднаних Націй використовують шість мов: англійську, французьку, арабську, китайську, іспанську, російську.

• У мові ескімосів для найменування снігу існує майже 20 слів.

• Жителі Папуа Нової Гвінеї розмовляють майже 700 мовами (це становить приблизно 15 % усіх мов світу).

• У китайському письмі понад 40 000 символів, а в гавайському алфавіті лише 12 букв.

*Нас так щедро було наділено словниками.
Ми разом із ними вигадувались і виникали,
доповнювалися, редагувалися, звучали.
Це нашими голосами Бог дзвенів,
як вхідними ключами.*

С. Жадан

Словосполучення і речення. Двоскладне речення. Головні та другорядні члени речення

Ви знатимете:

- відмінність між словосполученням і реченням;
- види речень;
- способи вираження членів речення.

Ви вмітимете:

- розрізняти головне й залежне слово в словосполученні, головні й другорядні члени речення;
- будувати та інтонувати речення різних видів;
- правильно ставити розділові знаки, обґрунтовувати їхнє використання за допомогою правил;
- писати прикладки відповідно до орфографічних норм і обґрунтовувати написання.

Синтаксис (з грец. *syntaxis* – «поєднання», «складання») – це розділ науки про мову, який вивчає будову та значення словосполучень і речень.

Одиницями синтаксису є **словосполучення** й **речення**.

Речення є основною синтаксичною одиницею, оскільки воно виражає повідомлення. Словосполучення входить у речення як його складова. За змістом і граматично речення об'єднуються в текст.

Пунктуація (з лат. *punctum* – «крапка») – це розділ мовознавства, який вивчає правила вживання розділових знаків. Призначення пунктуації – сприяти розчленуванню письмової мови для полегшення її сприймання.

МІРКУЙМО. Чи вмотивованими, на вашу думку, є назви розділів науки про мову, які ви вивчатимете у восьмому класі?

§ 3. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Про будову словосполучень та їхні види за способами вираження головного слова

ПРИГАДАЙМО. Що називають словосполученням?

32 А. Розгляньте таблицю. У яких колонках приклади складаються з двох слів – самостійних частин мови?

Словосполучення	Однорідні члени речення	Прийменник з іменником
<i>літній дощ летить високо</i>	<i>літній і холодний маки й мальви</i>	<i>перед школою над озером</i>

Б. У якій колонці наведено приклади із залежних одне від одного слів (від одного слова до іншого можна поставити питання)?

В. Спробуйте назвати основні ознаки словосполучення.

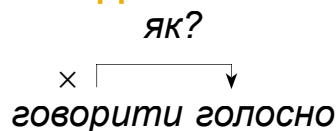
Слово-
сполучення

Словосполучення – це синтаксична одиниця, яку утворюємо поєднанням двох або більше повнозначних слів, одне з яких – головне, а інше – залежне.

НАПРИКЛАД: *осінній парк, летіти високо.*

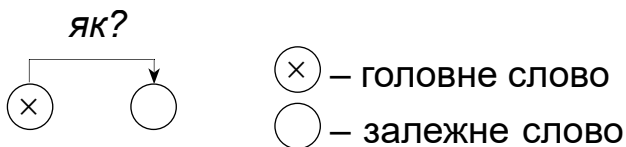
Головне й
залежне слово

Головним у словосполученні є слово, від якого ставимо питання, **залежним** – яке відповідає на поставлене питання. Залежне слово уточнює й поширює значення головного. **НАПРИКЛАД:**

Схема

Схематично будову цього словосполучення можна показати так:

Зв'язок слів

Слова в словосполученні поєднуємо **за змістом** і **граматично** або тільки за змістом. Граматичний зв'язок здійснюємо за допомогою закінчень (*весела пісня, книжкова полицка*) або закінчень і прийменників (*потрапив під зливу, квіти на згадку*).

Не є слово-
сполученнями

Не є словосполученнями:

- сполучення підмета з присудком;
- сполучення іменника або займенника з прийменником: *перед школою, наді мною, під деревом*;
- однорідні члени речення: *дощ і вітер, високо чи низько*;
- стійкі (нечленовані) сполучення слів (власні назви, фразеологізми): *Південний Буг, витрішки продавати*;

Не є слово-
сполученнями

Типи
за будовою

Види

- складені форми майбутнього часу та ступенів порівняння: *буду працювати, найбільш підготовлений*.

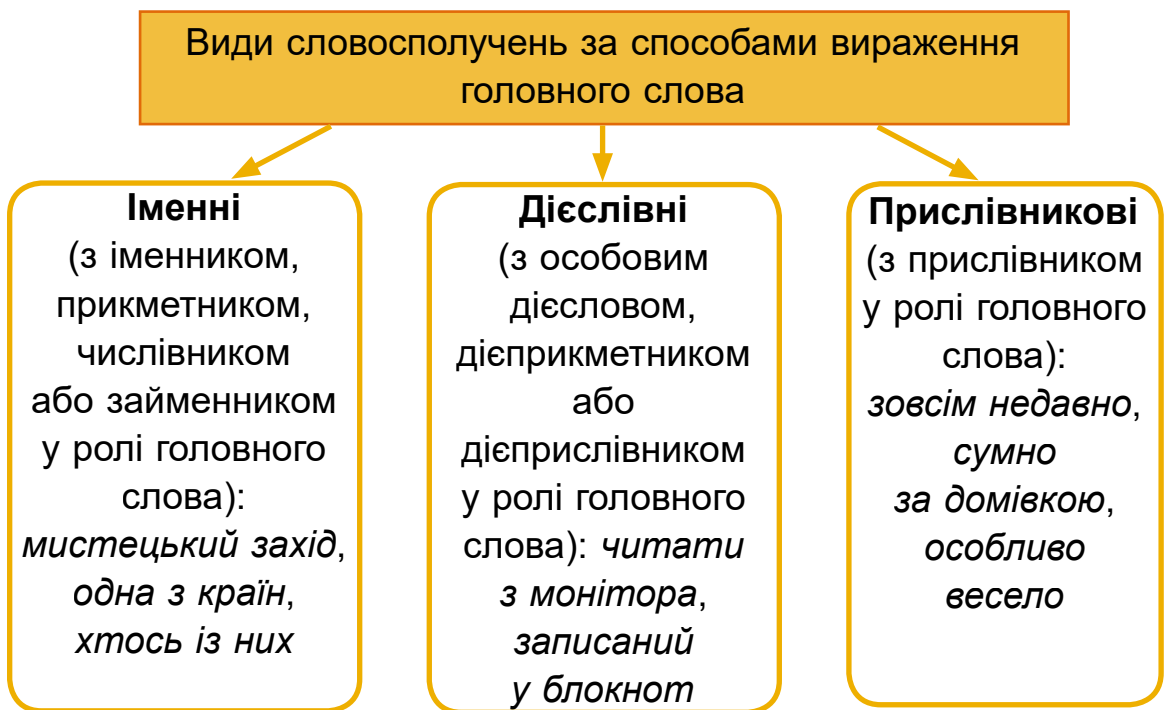
За кількістю слів словосполучення поділено на прості та складні.

Прості словосполучення – це словосполучення, утворені з двох повнозначних слів.

НАПРИКЛАД: *холодна вода, росте коло хати, комп'ютерна діагностика*.

Складні словосполучення – це словосполучення, утворені з трьох або більше повнозначних слів. **НАПРИКЛАД:** *теплий осінній вечір, багато відповідей на запит*.

За способами вираження головного слова словосполучення поділено на іменні, дієслівні, прислівникові.

33 І. Випишіть лише словосполучення. Обґрунтуйте свій вибір.

Захищати свободу, серед поля, дивитися в очі, **ляси точити**, прибережна смуга, недалеко від озера, підставка

для монітора, дбати про здоров'я, офіцерське звання, Кривий Ріг, криве дерево, більш зацікавлений, соловейко й журавель, ходити колом, коло хати, високо сягнути, Чумацький Шлях, поспішати додому, чумацька валка, історична пам'ять.

II. Побудуйте схеми п'яти словосполучень (на вибір).

III. Доберіть антонім до виділеного фразеологізму.

34 Доберіть до поданих словосполучень синонімічні й запишіть. Визначте засоби граматичного зв'язку. Чи змінилися ці засоби після зміни словосполучень?

ЗРАЗОК. *Волонтерська допомога – допомога від волонтерів, Тарасові слова – слова Тараса.*

Твори Франка, інформаційні канали, лимонний пиріг, сестрин зошит, дерев'яний паркан, комп'ютерна програма, усмішка дідуся, солом'яна стріха, вода із джерела, день осені, сад улітку, людина без турбот.

35 Утворіть від поданих дієслівних словосполучень іменні й запишіть. Із двома утвореними словосполученнями складіть речення з однорідними членами.

ЗРАЗОК. *Охороняти кордон – охорона кордону.*

Захищати країну, мріяти про щастя, доглядати хворого, виконати доручення, будувати хату, виступати на сцені.

36 I. Прочитайте текст. З якою метою створено це висловлення? Поясніть лексичні значення виділених слів.

ЦЕНТР ЄВРОПИ – В УКРАЇНІ!

На ділянці **звивистої** гірської траси Рахів–Ужгород встановлено двометровий знак, який позначає географічний центр Європи.

1887 року (тоді Закарпаття належало Австро-Угорщині), під час прокладання залізничної колії, інженери припустили, що десь у цій місцині має бути центр Європи. Віденські вчені підтвердили їхні здогадки. Для засвідчення цієї знахідки було встановлено геодезичний знак у вигляді бетонної плити.

Щоправда, **гіпотетичний** центр Європи залежить від способу вимірювання. Так, за сучасними розрахунками, Угорщина, Естонія та Білорусь мають підстави стверджувати, що серце Європи – саме в них. На це також можуть претендувати Польща і Словаччина (*З інтернету*).

II. Випишіть 8 словосполучень (на вибір) і визначте їхній вид за способом вираження головного слова.

III. Усно перекажіть прочитане, скориставшись вписаними словосполученнями.

37 I. Випишіть з кожного речення словосполучення та накресліть схеми цих словосполучень.

1. В пахучій хмарі дощової глици стоїть туман... 2. І сонний гриб в смарагдовій кувалді дощу напився і за день підріс. 3. Малі озерця блискають незлісно, колише хмара втомлені громи. 4. Співає ліс захриплими басами, веде за повід стежечку худу (*З творів Л. Костенко*).

II. Знайдіть і випишіть одне складне речення. Підкресліть у ньому головні члени речення, обґрунтуйте розділові знаки.

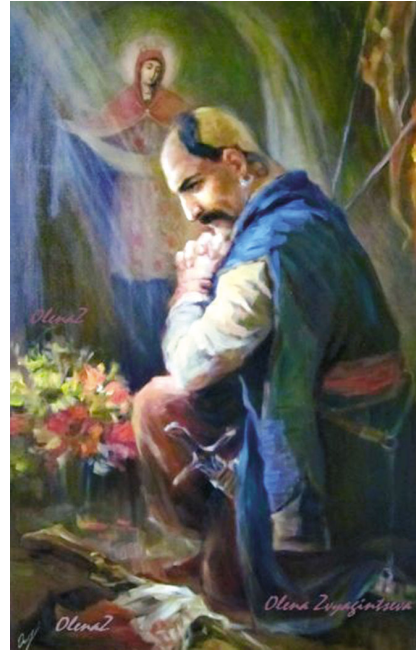
38 Хто швидко та правильно випише з речення дев'ять словосполучень?

Ми – молоді господарі землі, яка по-материнськи нас зростила, і піднесла до сонця на крилі, і жар любові в серце заронила (*О. Бойченко*).

39 Уявіть, що ви маєте розмістити на сайті розповідь про одне з козацьких свят. Скориставшись різними джерелами інформації, складіть і запишіть невеликий текст (7–10 речень) на тему

«Покрова – козацьке свято». Використайте запропоновані словосполучення.

цікавість до минулого
 гідність народу
 козацька слава
 збирати інформацію
 цифрове покоління патріотів
 оборона Вітчизни
 історична пам'ять
 військові походи
 козацькі літописці
 відродження козацьких традицій

О. Звягінцева.
 Захисник рідної землі

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Чи знаєте ви, що в грецькій міфології одну з дев'яти муз – покровительку історії – звать Клію? Якщо ви цікавитесь українською історією, зверніться до книжки **Михайла Слабошпицького «З голосу нашої Клію»**. Ця книжка поведе вас складними й драматичними дорогами національної історії, на яких ви зустрінетеся з багатьма видатними доньками й синами нашого народу.

40 І. Спишіть словосполучення, виправляючи допущені граматичні помилки. Скористайтеся поданою нижче довідкою.

Екзамен по математиці, дякувати Петра Максимовича, вибачте нас, докласти зусилля, дорікати мене, зраджувати друзям, глузували наді мною, милувалися з краєвидів, потребувати допомогу, сподіватися допомоги, звітувати за успішність, доглядати за батьками.

дякувати батькові
 хворий на грип
 докласти зусиль
 доглядати тварин
 вибачати друзям

ДОВІДКА. *Екзамен із чого, дякувати кому, вибачати кому, докласти чого, дорікати кому, зраджувати кого, глузувати з кого, милуватися чим, потребувати чого, сподіватися на що, звітувати про що, доглядати кого, захворіти на що.*

II. Складіть і запишіть речення з двома виправленими словосполученнями.

III. Виконайте письмово синтаксичний розбір трьох виправлених словосполучень (на вибір).

Синтаксичний розбір словосполучення

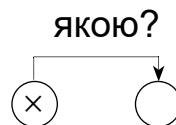
Послідовність розбору

1. Визначити головне й залежне слово.
2. Поставити питання від головного слова до залежного.
3. Визначити вид за способом вираження головного слова.
4. Визначити тип за будовою.
5. Накреслити схему.

Зразок письмового розбору

Знов до мене осінь стука у вікно гілочкою клена золотою (В. Бубир).

Гілочкою золотою – словосполучення, іменне, просте.

§ 4. РЕЧЕННЯ

Про те, чим речення відрізняються від словосполучень, про види речень за будовою, метою висловлювання та емоційним забарвленням

41 А. Зіставте записи двох колонок. Визначте, які приклади – праворуч чи ліворуч – виражають відносно завершену думку.

1. Вечір полову траву зерно густу сіяв пережовклу.
2. Колише пшеничний узбережжя я стежина пам'ять жива.

1. І сіяв вечір густу полову на пережовклу суху траву (В. Симоненко).
2. Колише на пшеничнім узбережжі мене стежина пам'яті жива (П. Перебийніс).

Б. Чи можна визначити підмет і присудок у прикладах правої колонки? Якщо так, то назвіть у них підмет і присудок.

В. На основі спостереження зробіть висновок про те, за якої умови певний набір слів може стати реченням.

Роль у мовленні

Основною синтаксичною одиницею є речення. Лише воно здатне повною мірою задовольнити різноманітні потреби людського спілкування. За допомогою речення формуємо, виражаємо й повідомляємо думку.

Речення

Речення – це одне або декілька слів, якими виражаємо відносно закінчену думку.

НАПРИКЛАД: 1. *А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об зрім* (Л. Костенко). 2. *Шерех. Шелест. Шепіт диких трав. Диких коней у тумані слід розтанув* (Л. Галіцина).

Зв'язок слів

Слова в реченні пов'язуємо **за змістом і граматично**. Граматичний зв'язок здійснюємо за допомогою закінчень і службових слів. В усному мовленні на початок і кінець речення вказує відповідна **інтонація**.

Інтонація

Розділові знаки

На письмі в кінці речення ставимо крапку, знак питання, знак оклику або три крапки.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Щоб певна група слів стала реченням, вона мусить бути інтонаційно оформленою. Будь-яке слово може стати реченням, якщо його вимовити з певною інтонацією. **НАПРИКЛАД:**
а) *пожежа*; б) *Пожежа!*

Ознаки речення

Специфічними **ознаками речення**, які відрізняють його від словосполучення, є:

- віднесеність висловлюваного до дійсності. Повідомлюване стверджується або заперечується, сприймається як реальне чи нереальне, можливе чи неможливе;
- змістова та інтонаційна завершеність;
- наявність граматичної основи.

Члени речення

Граматичну основу речення складають **головні члени** речення (**підмет і присудок**) або один головний член речення. **Другорядні члени** речення (**означення, додаток, обставина**) утворюють групу підмета і групу присудка. **НАПРИКЛАД:** У сонливій ранковій імлі озветься відлуння тривожне (Г. Чубач).

ВИДИ РЕЧЕНЬ		
Критерій	Види	Приклади
За складом граматичної основи	двоскладні (граматична основа складається з підмета і присудка)	<u>Ідуть</u> дощі.
	односкладні (граматична основа складається з одного головного члена речення)	<u>Осінь</u> . <u>Люблю</u> дощі.

ВИДИ РЕЧЕНЬ		
Критерій	Види	Приклади
За наявністю другорядних членів речення	поширені (мають другорядні члени речення)	<i>Ідуть <u>теплі дощі</u>. <u>У лісі осінь</u>.</i>
	непоширені (не мають другорядних членів речення)	<i>Ідуть дощі. Осінь.</i>
За кількістю граматичних основ	прості (мають одну граматичну основу)	<i><u>Ідуть дощі</u>. <u>Осінь</u>.</i>
	складні (мають кілька граматичних основ)	<i><u>Ідуть дощі</u>, <u>плаче осінь</u>.</i>

42 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому саме речення, а не словосполучення є основною одиницею спілкування.

43 Перебудуйте подані непоширені речення на поширені. Утворені речення запишіть, підкресліть у них граматичні основи.

1. Скрипів клен. 2. Листя шелестить. 3. Чайки летять.
4. Плакало небо. 5. Накрапає дощик.

44 І. Випишіть складні речення. Обґрунтуйте свій вибір.

1. На прикритих снігом ланах де-не-де бовваніє почорнілий бур'ян (*Панас Мирний*). 2. Завірюха стугоніла, вила, а мороз гострив свій білий ніж (*І. Драч*). 3. Зимовий вітер хилить вільху на скуту кригою ріку (*Д. Кремінь*). 4. Сонечко ще не встало, та небо на сході яснішало все більше і більше (*А. Жук*). 5. І сходило сонце, і місяць вставав, і гуси кричали на фоні заграва (*Л. Костенко*). 6. І сонце яре з глибини небес сипнуло світанкову позолоту! (*М. Боровко*).

II. Підкресліть підмети і присудки у вписаних реченнях.

III. Випишіть словосполучення з першого речення.

45 I. Відновіть прислів'я, поєднавши частини складних речень, і запишіть. Підкресліть граматичні основи.

1. Праця чоловіка годує –	літо без хліба.
2. Любиш кататися –	чекай морозу.
3. Недарма кажуть:	люби й санчата возити.
4. Синиці зранку пищать –	діло майстра величає.
5. Зима без снігу –	лінь марнує.
6. Грім гримить –	хліб буде родить.

II. Опишіть усно життєву ситуацію, за якої можна було б використати одне з прислів'їв.

46 I. Випишіть спочатку двоскладні речення, а потім – односкладні. Підкресліть граматичні основи.

1. Посеред городу стояв дерев'яний лелека на довгій ніжці (*І. Роздобудько*). 2. Роздуми обірвав плач **тримісячного** братика (*М. Павленко*). 3. До школи аж ніяк не тягнуло (*М. Павленко*). 4. Бурлить родинне джерело добра і ласки (*О. Довгоп'ят*). 5. Теплий вечір горнеться до землі (*В. Кучер*). 6. Ключі від важких **металевих** дверей лежали в тому ж мінібагажничку (*В. Шкляр*).

II. Розберіть за будовою виділені слова.

Розповідне речення

Речення залежно від мети висловлювання поділено на розповідні, питальні, спонукальні.

Розповідним називаємо речення, у якому міститься повідомлення про якісь факти, події чи явища дійсності. Інтонація розповідного речення характеризується зниженням тону наприкінці речення. **НАПРИКЛАД:**

Золоте свічадо розливає теплі ноти дня (О. Довгоп'ят).

Питальне речення

Питальним називаємо речення, яке містить запитання, що спонукає співбесідника до відповіді, до роздуму над відповіддю. У таких реченнях тон підвищуємо на тому слові, що містить смислове запитання. У кінці питального речення ставимо знак питання.

НАПРИКЛАД:

→
 Чом верба свої віти над водою так уклінно
 ↘
 нагиба? (П. Усенко).

На початку питального речення можуть стояти питальні займенники (*хто, що, котрий* тощо), питальні прислівники (*як, де, звідки, навіщо, відколи* тощо) і питальні частки (*хіба, невже, чи, що за*). Питання виражається також за допомогою питальної інтонації.

Риторичні питальні речення – це речення, які не вимагають відповіді, адже вона вже міститься в самому питанні.

НАПРИКЛАД: *Хто сказав, що все уже відкрито?* (В. Симоненко).

Спонукальне речення

Спонукальним називаємо речення, що виражає спонукування до дії у формі прохання, поради, наказу, заборони, вимоги, заклику, перестороги тощо.

НАПРИКЛАД: 1. *Хай собі кружляє, обертається, хоч круг лампочки, земля стара!* (М. Рильський). 2. *Розкажи мені казку теплим голосом ночі, срібним променем дня* (Н. Одинець).

Спонукування найчастіше виражаємо дієсловами наказового способу, інфінітивом, різноманітною за своїм виявом спонукальною інтонацією. Більш піднесеним тоном вимовляємо речення, що виражають наказ, заклик, застереження.

Емоційне забарвлення

Розповідні, спонукальні та питальні речення можемо вимовляти з підсиленою інтонацією, тобто вони стають **окличними**. Окличну інтонацію на письмі передаємо за допомогою знака оклику. Відсутність останнього свідчить про те, що речення є **неокличним**.

НАПРИКЛАД: 1. *Ліси мої, хто вас убереже?!* (О. Пахльовська). 2. *Як стало тепло враз у серці і навколо* (М. Рильський).

Емоційне забарвлення окличних речень залежить від змісту речення. Інтенсивні позитивні емоції виражаємо рівною висхідною інтонацією. Негативні емоції передаємо висхідно-нисхідною інтонацією. **ПОРІВНЯЙМО:**

1. *Який світ широкий!* 2. *Знуцання це!*

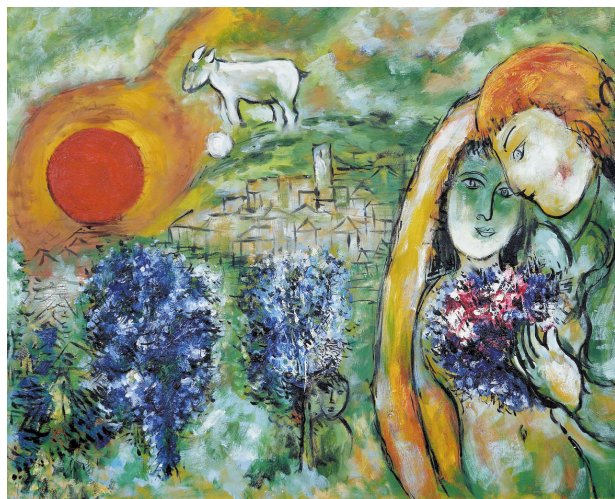
47 І. Спишіть, уставляючи пропущені букви, спочатку розповідні речення, потім – спонукальні, а потім – питальні. Правильність написання перевірте за словником.

1. З в..ликим пензлем у в..ликих капцях фарбує гном оранжевий дашок (*Л. Костенко*). 2. Ти від куца червоної калини свою пр..гаслу душу засвіти (*М. Грищенко*). 3. З темного моря білявая хвил..чка до приб..режного каменя горн..тсья (*Леся Українка*). 4. Вклоніться, люди, майстрові старому, володареві слова й р..месла! (*П. Перебийніс*). 5. Дороги нищимо, завалюєм стежки, хоча ніхто за нами не ж..нетсья (*М. Боровко*). 6. Хай в маленьких очах відбива..тсья світ од маленьких ромашок до стартів в..ликих... (*В. Симоненко*). 7. Хіба є хто на Землі кр(е,и) латіший за людину? (*О. Гончар*). 8. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! Нащо стали на папері сумними рядами? (*Т. Шевченко*). 9. Не п..тайте мене, що я бачив щодня на війні (*О. Розумов*).

II. Визначте види речень за емоційним забарвленням. Яке з поданих речень є риторичним?

48 I. Прочитайте вірш. Який настрій домінує в ньому: мрійливість, передчуття кохання, радість чи подив?

Ніч повісила жовтий ліхтар
над полями.
Зорі, ніби сніжинки, косо падають
вниз,
осявають лице, шарудять у нас
під ногами
і пропалюють в полі сніговицею
витканий плис.
Ти не знаєш, чому так зробилося
гарно відразу?
Вчора так не було...
І ніколи так не було!
Просто, може, тому, що сьогодні
ми вперше разом
бачим сніг і зірки, що горять
у землі над чолом?
Л. Костенко

М. Шагал. Закохані із Сен-Поль-де-Ванс

II. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням. Поясніть, з якою інтонацією потрібно вимовляти кожне з них. Прочитайте вірш з визначеною інтонацією.

49 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Прочитайте речення. Назвіть одне одному граматичні помилки, які ви помітили. Запишіть речення, уникаючи помилок.

1. Дехто ходить у ліс за грибами, щоб побути наодинці з природою. 2. На ранковій риболовлі можна милуватися із чудового краєвиду. 3. Часто відпочивальники своїми необдуманими вчинками завдають шкоду природі. 4. Відпочиваючи біля річки, не потрібно ігнорувати правилами безпечної поведінки на воді. 5. Заслуговує пошани той, хто бережливо ставиться до природи.

50 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вхід до певного закладу чи будинку потрібно облаштувати поручнями та нековзким покриттям. Ви вирішили звернутися з такою ініціативою до керівництва закладу чи мешканців будинку. Складіть відповідне висловлення (3–5 речень). Скористайтеся кількома наведеними словосполученнями, а також спонукальними реченнями.

✓ повага до людей	✓ безпечне пересування
✓ шанувати старість	✓ комфортний вхід
✓ люди похилого віку	✓ облаштування входу
✓ особи з інвалідністю	✓ встановлювати поручні

Синтаксичний розбір простого речення

Послідовність розбору

1. Вид речення за метою висловлювання.
2. Вид речення за емоційним забарвленням.
3. Указати, що речення просте.
4. Визначити граматичну основу та другорядні члени речення.
5. Односкладне чи двоскладне.
6. Поширене чи непоширене.

Зразок письмового розбору
Чому не спить верба в прозорю осінь? (М. Стельмах).
 Речення питальне, неокл., просте, двоскл., пошир.

51 I. Виконайте письмово синтаксичний розбір речень.

1. Багряне листя під ногами покійно й тепло шелестить (*В. Сосюра*). 2. І вийшов Колумб на берег Америки вранці, ступив на траву невідомої досі землі (*Л. Костенко*). 3. Вересень сипле сині загати, листям багряним шлях застила (*А. Малишко*). 4. А вгорі гойдався місяць в гамаку нічного неба (*М. Лижов*). 5. Поїхали на Сквиру, на гриби, на свіже слово, на меди на темні! (*М. Вінграновський*).

II. Випишіть з речень прислівники.

52 I. Випишіть спочатку прості речення, а потім – складні. Підкресліть граматичні основи.

1. Повітря тремтить від спеки, й у срібнім мареві танцюють далекі тополі (*М. Коцюбинський*). 2. Оля побігла до своєї зупинки, а дощ летів в обличчя і не вщухав (*Є. Кононенко*). 3. Тихі сосни до ранку шумлять, мою тугу виказують вітру (*Г. Чубач*). 4. Дерево стояло ще голе, однак на вітах його починалося пташине життя (*Д. Бедзик*). 5. А тепер хлопець став свідком важкої, серйозної розмови дорослих людей (*Н. Бічуя*). 6. Хуртовина ніби трохи стихнула, та все одно йти було тяжко (*М. Стельмах*). 7. Знову потеплішало, ласкаве повітря долини війнуло в обличчя, а вгорі на чорному тлі замиготіли ясні та великі зірки (*А. Дімаров*). 8. На вечірньому небі потьмяніли й зчезли сріблясті зірки (*М. Стельмах*).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір останнього речення.

III. Випишіть слова з орфограмою «*Ненаголошені е, и в корені слова*». Обґрунтуйте написання.

§ 5. ПІДМЕТ

*Про особливості підмета
як головного члена речення, види підметів
та способи їхнього вираження*

ПРИГАДАЙМО. Які є частини мови? Що таке неозначена форма дієслова?

53 А. Прочитайте речення. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова.

1. *А **грім** по вулицях ходив і цьвохкав батогом сліпучим* (М. Боровко).
2. ***Ми з тобою** йдемо стежкою в саду* (М. Рильський).
3. *У великій продовгуватій світлиці за столом сиділо троє* (Ю. Мушкетик).
4. ***Жити** – це не значить тільки брати, а й давати* (Д. Ткач).

Б. Яким членом речення є виділені слова?

В. На основі спостереження зробіть висновок про особливості вираження підмета.

*Особливості
підмета*

Підмет – головний член двоскладного речення, що означає особу, предмет або явище, якому приписується якась дія, стан чи ознака, виражена присудком. Підмет відповідає на питання *хто? що?*

*Способи
вираження*

Підмет можемо виражати одним словом або сполученням слів.

Основною формою вираження підмета є називний відмінок **іменника** або **займенника**, рідше – інша частина мови в значенні іменника (прикметник, дієприкметник, числівник, прислівник, вигук).

Способи вираження підмета

Спосіб вираження		Приклади
ОДНЕ СЛОВО	Іменник у називному відмінку	<i>Гори мовчать над Дніпром</i> (В. Сосюра).
	Займенник у називному відмінку	<i>Тим часом ми проходимо крізь час</i> (Л. Костенко).
	Прикметник, дієприкметник, числівник, прислівник, вигук у значенні іменника	1. <i>Старенька</i> подала мені рушник. 2. <i>Троє</i> ідуть степами у молодому житі (М. Нагнибіда). 3. Це « <i>добре</i> » прозвучало тепер м'яко, сердечно (Ірина Вільде).
	Неозначена форма дієслова (інфінітив)	<i>Керувати</i> – це <i>передбачати</i> (М. Стельмах).
СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ	Іменник чи займенник у називному відмінку + іменник чи займенник в орудному відмінку з прийменником з	<i>Біля хати на осонні тато з мамою сидять</i> (Г. Тарасюк).
	Займенники кожен, дехто, хтось та ін. + іменник чи займенник у родовому відмінку множини з прийменником	<i>Нехай <u>кожен із нас</u> пізнає себе</i> (Ю. Мушкетик).
	Сполучення з кількісним значенням (числівник у називному відмінку, займенник скільки чи прислівники мало, чимало, багато + іменник, займенник чи прикметник у родовому відмінку множини)	1. <i>І три тополі стали на сторожі</i> (Б. Стельмах). 2. <i>Багато громів упало з неба</i> (А. Малишко).

СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ	Складна власна назва	А <u>Шлях Чумацький</u> теплою стежиною вертається в історію назад (О. Чухонська).
	Фразеологізм	<u>Бити байдики</u> – улюблена справа ледарів.
	Інші сполучення, зокрема зі значенням сукупності, міри, обсягу (іменник у називному відмінку зі значенням сукупності, міри, обсягу + іменник у родовому відмінку)	1. <u>Край неба</u> жеврів рожевим вогнем. 2. <u>Група приїжджих</u> зупинилася в готелі.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Щоб перевірити, чи правильно визначено підмет, спробуйте замінити його займенниками **він, вона, воно, вони** в називному відмінку. Якщо в реченні така заміна можлива, то це підмет, якщо ні – то додаток або звертання. **НАПРИКЛАД**, у реченні «Траву скошено» не можна замінити слово *траву* займенником *вона*. А в реченні «Трава зазеленіла» така заміна можлива.

54 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть підмети. Які з них виражено сполученням слів?

1. Правічну думу думають ліси, вгрузають в мох столітні дідугани (Л. Костенко). 2. Три зозулі грають в грі семибарвистій (А. Гарасевич). 3. «Будь ласка» не кланяє(ь)ся, «спасибі» спини (не)гне (Нар. творчість). 4. Усяк розумний по-своєму (Нар. творчість). 5. А Шлях Чумацький теплою ст(е,и)жиною вертається в історію назад (О. Чухонська). 6. О, скільки спогадів дарує цей клаптик рідної землі! (О. Підсуха). 7. Шукати славу – суєта. Дістати славу – щастя. Заслужити її – честь (О. Духнович).

II. Складіть і запишіть речення з підметом, вираженим сполученням слів.

55 Визначте підмети в поданих реченнях. Поясніть свою думку. Відповідь зверте з міркуванням, поданим нижче.

1. Справа миру – священна. 2. Рівень успішності в класі – високий. 3. Стати переможцем – його мрія.

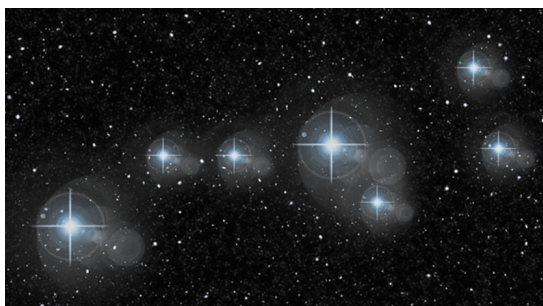
МІРКУЙМО. У першому реченні підкреслюється, що священною є саме справа миру. Тому підметом є словосполучення **справа миру**. Основне значення таких підметів зосереджено в залежному слові словосполучення.

56 I. Випишіть речення, у яких підмети виражено сполученням слів. Визначте спосіб вираження підмета в кожному випадку.

1. Сніг пшеничний, важкий і пахучий, пливе в повітрі (Ю. Яновський). 2. На підлозі бавилося двоє діток (Ірина Вільде). 3. Ще кілька людей схопилися на ноги (Ю. Бедзик). 4. Скидає Київ животворний сон з плечей своїх, туманами укритих (М. Рильський). 5. Кілька вовків крутилися позаду, тупцювали, підскакували, одбігали назад і знову верталися до зграї (Ю. Мушкетик). 6. Славко лежав на вигрітій сонцем траві (В. Кучер). 7. Дві високі стіни лісу обступили білу пухову дорогу (І. Нечуй-Левицький). 8. Сніг з морозом поморозив всі на полі квіти... (Леся Українка). 9. Тонкий лист, облитаючи з жовтих дерев, лягає на плечі (О. Гончар). 10. Південний Буг бере свій початок на Хмельниччині (З підручника).

II. Підкресліть граматичні основи.

III. Складіть і запишіть два речення зі словами **Велика Ведмедиця** (назва сузір'я) і **ведмедиця** в ролі підметів.

57 I. Прочитайте текст. Чи вважаєте ви проблему, порушену в тексті, актуальною сьогодні? Відповідь поясніть.

ДЕФІЦИТ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Питна вода має першочергове значення для здоров'я людини. Проблему недостатньої кількості питної води розглядають як глобальну проблему сучасності.

Зміна клімату, забруднення прісноводних екосистем призводять до скорочення водних ресурсів. Причиною забруднення є промислові викиди, змиви добрив із полів, а також проникнення солоної води в прибережних зонах у водоносні шари через відкачування ґрунтових вод.

Дефіцит чистої води змушує людей використовувати для пиття воду з небезпечних джерел. Це призводить до погіршення стану здоров'я, розвитку захворювань (За матеріалами вікіпедії).

II. Випишіть із кожного речення підмет і присудок.

III. Складіть висловлення-роздум (10–12 речень) на тему бережливого ставлення до водних ресурсів.

58 Складіть і запишіть п'ять речень, використавши подані сполучення слів (на вибір) у ролі підметів. Підкресліть граматичні основи. Визначте способи вираження підмета.

Кожен із нас, кінець вересня, початок вистави, чотири хвилини, група артистів, багато квітів, Сіверський Донець.

59 I. Випишіть речення з підметом, вираженим одним словом, а потім – з підметом, вираженим сполученням слів.

1. Ми з нею довго в полі говорили, не чули навіть гуркоту доріг (Л. Костенко). 2. Тебе цей сад прийняв гостинно в свою завітчану сім'ю (Д. Луценко). 3. Князь Володимир Великий на своєму гербі карбував тризуб (З довідника). 4. Майже три роки **минуло** від того далекого світлого дня (О. Гончар). 5. Кожен із бійців знав, що небезпека подвоїлася (О. Гончар). 6. І його підхопили з десяток рук, сильно підкинули вгору... (І. Ле). 7. Але дехто з учнів викликав у нього глибоке **занепокоєння** (О. Донченко). 8. Гучне «Ура!» пронеслося тоді над лугами... (Л. Первомайський).

II. Підкресліть граматичні основи.

III. Доберіть синоніми до виділених слів.

§ 6. ПРИСУДОК

Про особливості присудка як головного члена речення, види присудків та способи вираження їх

ПРИГАДАЙМО. Які є форми дієслова?

60 А. Якою частиною мови та яким членом речення є виділені слова?

1. Я сорочку з бабиної скрині **привезла** із рідного села (В. Ковалівська).

2. **Ридав, сміявся** в тишині рояль (О. Ющенко).

3. Лиш тумани **снують** верболозами (Л. Завіщана).

Б. Визначте час дії, число виконавців (однина, множина) у кожному реченні.

В. Зробіть висновок про те, який член речення є основним носієм граматичного значення всього речення.

Особливості присудка

Присудок – головний член двоскладного речення, який означає дію, стан або ознаку предмета, названого підметом. Присудок відповідає на питання **що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він є? що він є?** **НАПРИКЛАД:** *Тихі сосни до ранку шумлять, мою тугу вказують вітру* (Г. Чубач). Підмет і присудок залежні один від одного. При цьому присудок є основним носієм граматичного значення всього речення.

Простий присудок

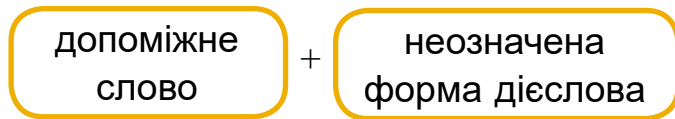
Простий присудок виражається особовим дієсловом, а також неозначеною формою дієслова. **НАПРИКЛАД:** *Б'є осінь в бубон золотий холодними вітрами* (В. Сосюра).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Присудок, виражений дієсловом у складеній формі майбутнього часу або фразеологізмом, також є простим. **НАПРИКЛАД:** *А тепер будемо вечеряти.*

Складений дієслівний присудок

Складений дієслівний присудок складається з неозначеної форми дієслова й допоміжного дієслова. **НАПРИКЛАД:**

*починаю малювати
люблю співати*

Основним компонентом складеного дієслівного присудка є неозначена форма дієслова.

У ролі допоміжних можуть бути такі слова:		Приклади
дієслова зі значенням початку, продовження, кінця дії	<i>почати, стати, кину-тися, взятися, пере-стати, продовжувати</i> тощо	Тарас <u>почав</u> <u>переходити</u> дорогу.
дієслова зі значенням можливості, неможливості дії, прагнення	<i>могти, намагатися, уміти, хотіти, любити, збиратися</i> тощо	Тарас <u>нама-гався</u> <u>перейти</u> дорогу.

Складений іменний присудок

Складений іменний присудок складається з іменної частини (іменника, прикметника, дієприкметника, займенника, числівника) і **дієслова-зв'язки**.

НАПРИКЛАД:

дієслово-зв'язка

+

іменна частина

стати майстром

був відомим

У ролі дієслів-зв'язок можуть бути такі слова:	Приклади
<i>бути, стати, становити, називатися, вважати</i> тощо. До іменної частини можуть входити сполучники <i>як, мов, точно</i> та ін.	Ніч <u>була ясна</u> , <u>я стежками біг</u> (Д. Павличко).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Дієслово-зв'язка **бути** у формі теперішнього часу (є), як правило, опускається. Присудок із пропущеною дієслівною зв'язкою вважається складеним іменним із нульовою зв'язкою. **НАПРИКЛАД:** *Паляниця – хлібові сестриця.*

61 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Знайдіть серед поданих речень два зі складеним дієслівним присудком і два – зі складеним іменним. Обґрунтуйте свою думку.

1. Дідусь і дня не міг прожити без читання у свої сімдесят п'ять (О. Квітневий). 2. До благородної мети необхідно йти (Нар. творчість). 3. Обличчя її стало мов білий

камінь (О. Гончар). 4. Гарним був Київ у цей свіжий осінній ранок (В. Собко).

62 I. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Усно визначте види присудків у кожному реченні та способи вираження.

1. Спочатку хлопці **вагалися**, але сьогодні остаточно й твердо задумали йти на фронт (В. Кучер). 2. У головній залі на Софійку хлюпнула хвилююча легка мелодія (М. Павленко). 3. Колишній замок, видно, був розкішний (М. Павленко). 4. Од переляку на його лобі виступив холодний піт (І. Нечуй-Левицький). 5. Край дороги синіли чагарі достиглого терну (В. Шкляр). 6. Серед ночі той **путівець** міг намацати копитами тільки кінь (В. Шкляр).

II. Поясніть лексичне значення виділених слів.

63 I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску одне з поданих допоміжних дієслів чи дієслів-зв'язок. Ви можете використати кожне з дієслів лише один раз.

починають

любить

бути

намагається

залишається

починають

1. Дощові хмари завжди [...] формуватися над морями й океанами. 2. Дехто [...] гуляти під дощем, а дехто з першими краплями дощу [...] сховатися вдома. 3. Дощ може [...] сліпим, або грибним, крижаним, а ще радіоактивним, кислотним і навіть зоряним. 4. За народними прикметами, після дощу [...] рости гриби; звідси й назва – грибний дощ. 5. Людина [...] під дощем сухою, якщо перебуває в пустелі, оскільки краплі, випаровуючись, просто не долітають до землі.

II. Підкресліть утворені присудки й визначте їхній вид.

III. Складіть і запишіть речення про дощову погоду зі складеним присудком.

64 I. Спишіть речення з простим присудком, а потім – зі складеним. Підкресліть граматичні основи.

1. В українських родинах рушник завжди був серед найважливіших сімейних набутків (М. Чудна). 2. Наш Довженко був найсучаснішою людиною серед митців кіно (Ю. Яновський). 3. Скрипка нас у танець кличе золотими голосами (Б. Стельмах). 4. Лісову тишу напівсонного осіннього пралісу враз наповнило **дзюрчання** невеличкого потічка (М. Шумило). 5. Наша ціль – людське щастя і воля (І. Франко). 6. У дощовий день багато хто береться напоїти курей (Нар. творчість).

II. Поясніть, як ви розумієте зміст останнього речення.

III. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією.

65 I. Перебудуйте подані речення з простими присудками на речення зі складеними дієслівними присудками. За потреби використайте допоміжні дієслова з довідки. Утворені речення запишіть, підкресліть присудки.

ЗРАЗОК. У гурт збираються лелеки. – У гурт починають збиратися лелеки.

1. Осінь, поки непомітно, **визирає** з усіх шпаринок (О. Делеменчук). 2. Улітку в спраглому небі гойдається вітер одвічних лип (О. Гаран). 3. Утік за ліс холодний вітрюган (Ю. Вавринюк). 4. На сході багряно **палав** місяць (Ю. Збанацький). 5. А досвіток вже стукає в вікно, навшпильки підкрадається до ліжка (Л. Завіщана). 6. Уже не кує зозуля в кленах... (В. Сосюра).

ДОВІДКА. Почати, продовжувати, хотіти, намагатися, закінчувати, не переставати, переставати, мусити.

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Щоб правильно визначити синтаксичну роль дієслова в **неозначеній формі** (інфінітива), треба:

а) визначити, хто виконує дії, названі особовим дієсловом та інфінітивом. Якщо виконавці різні, то інфінітив не входить до складу присудка. **НАПРИКЛАД:** Учитель попросив Сергія трохи зачекати. (Чекати буде не вчитель, а Сергій);

б) визначити, чи не вказує інфінітив на мету дії, названу особовим дієсловом. Якщо так, то інфінітив є обставиною. **НАПРИКЛАД:** Птахи злетілися (для чого?) спати. **ПЕРЕВІРЯЄМО:** Птахи злетілися для того, щоб спати.

66 Спишіть речення, підкресліть присудки. У яких реченнях дієслово в неозначеній формі входить до складу присудка?

1. Ніщо не заважало сталеварові стежити за піччю... (І. Ле). 2. Сашко хотів сказати кілька слів (О. Квітневий). 3. Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (Л. Костенко). 4. Я прийшла попросити пробачення і побажати тобі всього доброго (В. Собко). 5. Матрос знаками наказав іти за ним (М. Трублаїні). 6. Дід любив спати під дубом (О. Довженко). 7. У небі хмара хмару тягне дощем упасти на хлібá (М. Овдієнко).

67 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть речення, використовуючи слова **кинутися, почати, мусити, треба** в ролі допоміжних слів у складеному дієслівному присудку. Форму слів можна змінювати.

ВАРІАНТ Б. Складіть речення, використовуючи слова **вважатися, бути, доводитися, називатися** в ролі дієслів-зв'язок у складеному іменному присудку.

ВАРІАНТ В. Складіть речення зі складеним іменним присудком, використовуючи в ролі дієслова-зв'язки дієслово **бути** у формі теперішнього часу.

68 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте орфограми.

1. Досві(д,т)ковий туман білий, густий починав рідшати (О. Теплий). 2. Ми тільки почали розгадувати світ (Д. Павличко). 3. Цілюють серце пром(е,и)ні останні, і тихне відгомін пташиних трелів (Б. Кравців). 4. Душа – єдина на землі держава (Л. Костенко). 5. Я хутко наб(е,и)раю повітря й перестаю дихати (О. Довженко). 6. Гарний був Київ у цей свіжий осі(н,нн)ій ранок (В. Собко). 7. Дідусь та рибалки, перекинувшись через борт баркас(у,а), почали виб(е,и)рати з моря сітку (Ю. Збанацький). 8. І тільки ворони, не звиклі до тиші, гуртом суп(и,е)речки ведуть голосні (В. Скомаровський).

II. Підкресліть граматичні основи. Визначте види присудків.

§ 7. УЗГОДЖЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Про те, у якій формі вживають присудок при однорідних підметах та підметах, виражених сполученням слів

ПРИГАДАЙМО. Які є розділові та протиставні сполучники?

69 А. Визначте однорідні підмети. За допомогою яких сполучників їх поєднано?

1. **Зойкнуло** чи то дерево, чи то залізо (А. Дімаров).
2. **З лісу в широких киреях виходять** вечір і туман (М. Стельмах).

Б. У якій формі (однини чи множини) ужито присудок у кожному з речень?

В. На основі спостереження поясніть, чому біля однорідних підметів в одному реченні присудок ужито у формі однини, а в іншому – у формі множини.

Узгодження присудка з однорідними підметами

Норми	Приклади
<p>Якщо однорідні підмети вжито без сполучників або з єднальними сполучниками (<i>і, й, та, ні... ні</i>), то присудок можна ставити:</p> <p>у формі однини, у формі множини, якщо присудок стоїть перед підметами якщо присудок стоїть перед підметами або після них</p>	<p>1. <u>На галявині росла ялина й дуб.</u> 2. <u>На галявині росли ялина й дуб.</u> 3. <u>Ялина й дуб росли на галявині.</u></p>
<p>Якщо однорідні підмети з'єднано сполучниками а, не тільки... а й, не стільки... скільки, то присудок уживаємо в однині</p>	<p><u>Не тільки ялина, а й дуб ріс на галявині.</u> <u>Не ялина, а дуб ріс на галявині.</u></p>
<p>Якщо однорідні підмети з'єднано розділовим сполучником (або, чи, чи то... чи то), то присудок уживаємо в однині</p>	<p><u>На галявині росла ялина чи береза.</u></p>

70 Відредагуйте усно речення.

1. Олег і Богдан дивився футбол. 2. Попереду виднілися чи то ліс, чи то гай. 3. Завдання зможуть виконати Олена або Сергій.

71 Спишіть речення, вибираючи форму узгодження присудка з однорідними підметами. Підкресліть граматичні основи.

1. Іноді глибоку тишу (порушує, порушують) стукіт дятла чи шерех збитої білкою кедрової шишки (О. Донченко). 2. Івась і Грицько (йшли, йшов) по боках і (доглядав, доглядали) овечат (Панас Мирний). 3. І (пливе, пливуть) тоненькими, поплутаними струмочками не то думка, не то мрія (М. Івченко). 4. Життя і мрія в згоді не (буває, бувають) і вічно борються, хоч миру прагнуть (Леся

Українка). 5. І (відчували, відчував) грек і печеніг відлуння кроків князя Святослава (В. Симоненко). 6. Вона не знає молитви, просто ворухить губами, і (сіється, сіються) сніг чи порох на вії, мокрі від сліз (М. Савка).

Складений
підмет

- Біля підмета, вираженого сполученням **кількісного** або **збірного числівника з іменником**, присудок ставимо:

а) **в однині**, якщо увагу зосереджено на кількості виконавців;

б) **у множині**, якщо увагу зосереджено на назві виконавців.

ПОРІВНЯЙМО:

1. П'ятеро учнів прийшло на репетицію.

увагу зосереджено на кількості

2. П'ятеро учнів прийшли на репетицію.

увагу зосереджено на виконавцях

- Якщо складений підмет означає **часовий відрізок** (вік людини, кількість років, годин), то присудок ставимо **в однині**.

НАПРИКЛАД: Минуло десять років.

- Якщо до складеного підмета входять слова *багато, мало, чимало, трохи* або **іменник зі значенням кількості** (*десяток, сотня, частина, решта, половина, більшість* та ін.), то присудок переважно має форму **однини**.

НАПРИКЛАД: Багато людей не змогло потрапити на концерт.

- Якщо біля складеного підмета стоїть **означення у формі множини**, то присудок ставимо переважно у формі **множини**.

НАПРИКЛАД: Оті два роки швидко минули.

72 I. Прочитайте текст, визначте його основну думку, доберіть заголовок.

У 1655 році в Англії вперше було зроблено спробу науково обґрунтувати шкідливість тютюну. Вчені повідомили, що одна крапля тютюнової олії вбиває кішку, проте очікуваного ефекту це попередження не дало. Наприкінці XIX століття Сполучені Штати Америки очолили боротьбу з курінням. У 1890 році багато штатів цієї країни заборонило (уперше у світі) продавати тютюн неповнолітнім. А в Індії, Ірані та Туреччині за куріння тютюну колись навіть страчували.

Сьогодні від хвороб, пов'язаних із курінням, у промислово розвинених країнах щороку помирає понад 2 млн осіб. Рівень поширення куріння серед дорослого населення України становить 40 %. Близько ста тисяч українців щороку помирають від хвороб, спричинених ніотином. Ефективна боротьба з курінням повинна передбачати не лише штрафи, а й роз'яснення щодо ризиків (*З газети*).

II. Визначте головні члени речення. Обґрунтуйте форму узгодження присудків з підметами.

73 Спишіть речення, вибираючи з дужок один із присудків. Свій вибір поясніть.

1. До приходу автобуса в мене (лишалось, лишилися) десять хвилин (*В. Шевчук*). 2. Шість класів (були, було) його очною освітою (*Л. Вернигора*). 3. Більшість дворової челяді (подалось, подалася) геть – на вільний хліб, до землі або й до міста (*Ю. Хорунжий*). 4. Решта квитків на денну виставу (щезла, щезли) з каси (*В. Голота*). 5. І тепер сила-силенна вудіїв (сидять, сидить) по березі, а я дома (*М. Кропивницький*). 6. Невеликі три літа марно (пролетіли, пролетіло)... А багато в моїй хаті лиха нарobili (*Т. Шевченко*).

74 Спишіть, правильно узгоджуючи наведені в дужках присудки з підметами.

1. До прибуття автобуса (*залишатися*) кілька хвилин.
2. Більшість громадян (*підтримати*) рішення Кабінету Міністрів.
3. Не тільки крик, а й свист (*тривожити*) вечірню тишу.
4. Закарпатську низовину (*перетинати*) річка Тиса й чимало її правих приток.
5. Чимало людей (*дивитися*) пряму трансляцію вручення премії.
6. П'ять розлогих каштанів (*рости*) серед парку.

§ 8. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Про те, коли між підметом і присудком тире ставимо обов'язково, а коли – за бажанням автора

75 А. Зіставте речення. У яких із них між підметом і присудком є дієслово-зв'язка, а в яких – пропущено?

1. <i>Квіти є окрасою землі.</i>	1. <i>Квіти – окраса землі.</i>
2. <i>Тарас був цікавим співрозмовником.</i>	2. <i>Тарас – цікавий співрозмовник.</i>
3. <i>Сергій був музикантом.</i>	3. <i>Сергій – музикант.</i>

Б. Визначте, якими частинами мови виражено підмети й присудки в наведених реченнях.

В. На основі спостереження зробіть висновок, коли між підметом і присудком ставимо тире.

Ставимо тире

Між групою підмета й групою присудка на місці пропущеної дієслівної зв'язки **є** можемо ставити **тире**.

НАПРИКЛАД: 1. Природа – наймудріший співрозмовник (Є. Гуцало). 2. Я – громадянин України.

Відсутність дієслова-зв'язки у вимові позначається паузою.

Тире ставимо обов'язково	Тире не ставимо (або ставимо лише при логічно наголошеному підметі, за наявності паузи між підметом і присудком)
Якщо підмет і присудок виражені іменниками в називному відмінку: <i><u>Бджола</u> – відома <u>трудівниця</u>...</i> (А. Пашківський).	Якщо підмет виражений особовим займенником: <i><u>Ми українці</u>.</i> <i>Ми – українці!</i>
Якщо підмет і присудок виражені неозначеною формою: <i><u>З правдою дружити</u> – <u>щастя заслужити</u></i> (Нар. творчість).	Якщо підмет виражений словами це, то : <i><u>Це мій будинок</u>.</i> <i>Це – мій будинок.</i>
Якщо один із головних членів виражений неозначеною формою, а другий – іменником у називному відмінку: <i><u>Наше завдання</u> – <u>здобувати знання</u>.</i>	Якщо присудок виражений прикметником, дієприкметником, порядковим числівником: <i><u>Найдорожча пісня</u> <u>недоспівана</u>.</i> <i>Найдорожча пісня – недоспівана.</i>
Якщо підмет і присудок виражені числівниками: <i><u>П'ять плюс два</u> – <u>сім</u>.</i>	Якщо перед іменником-присудком є заперечна частка не : <i><u>Серце не камінь</u>.</i> <i>Серце – не камінь.</i>
Якщо перед присудком є слова це, то, ось, значить : <i><u>Поезія</u> – <u>це діло совісне</u>...</i> (А. Малишко).	Якщо присудок має порівняльне значення: <i><u>Новорічна ніч як казка</u>.</i> <i>Новорічна ніч – як казка.</i>

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Між групами підмета й присудка коми не ставимо, навіть якщо там чуємо паузу.

76 Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Поставте, де потрібно, тире.

1. Виховання підлітка нелегке завдання. 2. Головне у взаєминах батьків з дитиною це взаєморозуміння. 3. Стратегія батьків сформувати в дитини позицію впевненості. 4. Для дитини цькування це хронічний стрес. 5. Знання без відповідальності шлях у нікуди. 6. Стан здоров'я, розвиток і всебічне виховання дітей першочергова справа.

77 Продовжте подані речення. Запишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Україна – це ... . 2. Українці – це ... . 3. Конституція – це ... . 4. Щастя – це ... . 5. Музика – це ... .

78 І. Прочитайте текст уголос. Поясніть інтонацію в реченнях із тире.

БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНЦІВ

Чи не кожен народ світу має свою бойову культуру – традицію, що формувалася в часи воєнних випробувань. Козацький спас дійшов до нас із глибини століть. Він допомагав навіть одному воїну виходити проти кількох ворогів, вести розвідку, бути непомітним у стані супротивника. Спас виховував мужнього бійця із чистою душею та щирим серцем, здатного будь-якої миті стати на захист свого народу. Спас – це світогляд козака, звичай гордої непокори та бойового духу. Тому справжніми «майстрами» бою ставали лише ті, хто загартовувався і фізично, і духовно.

О. Чебикін.

Іл. з коміксу «Даогопак»

Секрети козацької бойової спадщини не втрачено. Наприкінці минулого століття в Україні розпочався процес відродження національних бойових мистецтв. Запорізька дитячо-юнацька спортивна школа «Спас» – перший освітній заклад в Україні, який навчає цього виду спортивних єдиноборств. Сьогодні спас набув розвитку в багатьох містах країни (З журналу).

II. Визначте стиль тексту. Що виражає заголовок – тему чи основну думку?

III. Знайдіть і поясніть пунктограму «Тире між підметом і присудком».

79 Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Знайдіть підмети, виражені неозначеною формою дієслова (інфінітивом). Поясніть уживання тире та інтонацію речень.

1. І плакати – це також щастя (О. Олесь). 2. Сиротою жити – сльози лити (Нар. творчість). 3. Піймати людину на нещирості було моєю хворобливою втіхою (Гр. Тютюнник). 4. Пізнати себе – то школа нелегка (П. Воронько). 5. Чесно працювати – це і є уміння (Д. Бедзик).

80 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, у яких із поданих речень тире є обов'язковим. Чим можна обґрунтувати його використання в інших реченнях?

1. Я вперше в Києві. Це місто – прекрасне, як усмішка долі. 2. Марудна справа – жити без баталій. 3. Ти – моє перше кохання. 4. Найвище уміння – почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе (Із творів Л. Костенко).

81 Прочитайте виразно речення. У яких із них пауза після особового займенника більша: у реченнях із тире чи в реченнях без тире? У яких реченнях логічний наголос падає на особовий займенник?

1. Ми – діти сонця. 2. Ми патріоти нашої держави.
3. Я – киянин. 4. Я педагог, учитель, вихователь.

82 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть члени речення. Поясніть пунктограми.

Життя наше це подорож а дружня бесіда це візок що полегшує мандрівникові дорогу (Г. Сковорода).

II. **ПОСТІЛКУЙТЕСЯ.** Поясніть, як ви розумієте цей вислів Г. Сковороди.

83 Випишіть із тлумачного словника або енциклопедії пояснення трьох слів. Поставте, де потрібно, тире між підметом і присудком.

84 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть члени речення. Поясніть уживання тире.

1. Мій отчий незабутній доме, ти вічний поклик з даліни... (Р. Братунь). 2. Я мала кровинка в твоїх венах, де слов'янська зав'язь не згаса (Д. Луценко). 3. Прожити не поле перейти (Нар. творчість). 4. А зачарована Десна безмежно гарна, як весна (А. Лемпіцький). 5. Дружини, матері, кохані хранительки тепла і чар (М. Боровко). 6. Богатирство, чорнобрів'я ось краса мого народу (П. Тичина). 7. Твої вірші думок великий злиток (В. Симоненко). 8. Твоя любов як сміх дитячий (Д. Іванов). 9. Весна дівчисько в ластовинні, ще не ціловане в уста (Л. Костенко).

II. Визначте види речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

85 I. Прочитайте прислів'я. Поясніть, у яких із них потрібно поставити тире і чому. Як ви розумієте їхній зміст?

1. Осот і лобода для льону біда. 2. Учений без діла хмара без дощу. 3. У поганого майстра і пилка крива. 4. Паляниця хлібові сестриця. 5. Темної ночі і маленький вогник як сонце. 6. З поганого куща і ягода кисла. 7. Ніч ночувати не вік горювати. 8. Голодному світ не милий. 9. Море перепливати не поле перейти. 10. Любити людей це щастя.

II. Напишіть невеликий твір (6–7 речень), останнім або першим реченням якого було б одне з поданих прислів'їв.

§ 9. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

Про прямий і непрямий порядок слів у реченні та способи їхнього смислового виділення

86 I. Прочитайте діалог. Поміркуйте, з якою інтонацією треба вимовляти кожну його репліку та які слова слід логічно наголосити.

– Я колись книжку читав, – задумливо сказав Митько, – про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці...

– А деякі племена, – вловив я Митькову думку, – риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму...

– Думки читаєш! – радо згукнув Митько. – Ми ці обидва способи поєднаємо.

– А козеня де взяти?

Довірливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

– А якщо ми прив'яжемо тебе?

– Тобто як це?! – вибалушивсь я.

– Мотузкою, як же ще! А де взять її – я знаю. У клуні висить...

– Ти що, жартуєш?! – не повірив я власним вухам.

– Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, чудовисько вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

– Та ти, мабуть, сказився, – обурився я, доп’явши, що Митько й не думає жартувати. – Мене! До дерева! Мотузкою! А як воно ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив’ялуй!

– Хай буду я, – хоробро погодивсь Митько. – Я не якийсь там егоїст. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мене можна і не прив’язувати. Козу – інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив’язувати. Я і так посиджу.

– Та гаразд уже, – охолов я. – А чому обов’язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша.

– Молодець! – вигукнув Митько. – Звичайно, курку! І мороки менше. Та й безпечніше (За Я. Стельмахом).

II. Прочитайте діалог уголос за особами, логічно наголошуючи відповідні слова. Спробуйте передати емоції та почуття персонажів.

Прямий порядок слів

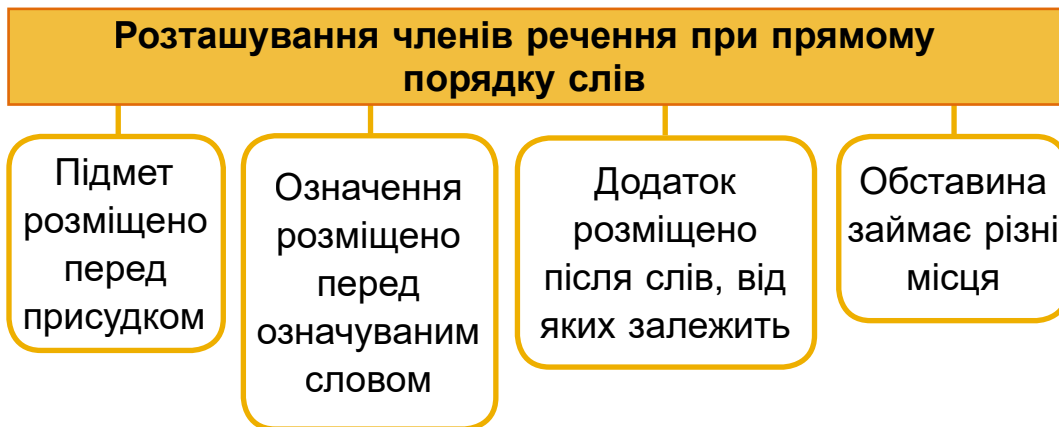
В українській мові порядок слів у реченні вважають вільним, тобто за тим чи тим членом речення не існує суворо закріпленого місця.

Типи порядку слів у реченні: прямий і непрякий.

Прямий порядок слів вважають нейтральним, він є характерним для офіційно-ділового та наукового стилів мовлення.

НАПРИКЛАД: 1. *Пилип Орлик вирушає до Європи для переговорів із керівниками великих держав (М. Слабошпицький).* 2. *А сон пливе у тихі верболози (І. Шарапов).*

Непрямий порядок слів

У разі **непрямого порядку слів (інверсії)** основний зміст речення зберігається, але з'являються додаткові смислові відтінки, посилюється виразність слів.

Непрямий порядок слів використовують у **художньому** та **розмовному** стилях для виділення змістової значущості тих чи тих слів у реченні або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення.

НАПРИКЛАД: 1. *По воді-бистрині ніжно-синій день хмарки золоті розіслав* (М. Шпак). 2. *Знов чомусь прийшла хвилина смутку* (М. Руденко).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Порушення правил розташування членів речення може спричинити двозначність висловлювання. Неправильно побудованим є, наприклад, таке речення: *Сашко виконав два дні тому записані вправи*. Із цього речення незрозуміло, що було два дні тому – виконання вправ чи їхнє записування. Потрібно сказати: *Два дні тому Сашко виконав записані вправи*.

Логічний наголос

Логічний наголос – це виділення більшою силою голосу найважливішого слова в реченні.
ПОРІВНЯЙМО: 1. *Завтра відбудеться конкурс*. 2. *Завтра відбудеться конкурс*. 3. *Завтра відбудеться конкурс*.

У наведених реченнях логічно наголошуються виділені слова, бо вони виражають найсуттєвіше в повідомленні. У цьому можна пересвідчитися, поставивши відповідні запитання.

Перше речення є відповіддю на запитання «Коли відбудеться конкурс?», друге – «Чи відбудеться завтра конкурс?», третє – «Що відбудеться завтра?».

87 I. Прочитайте речення. У яких із них є непряий порядок слів?

1. Хвилею зеленою здіймається навесні Батиева гора (М. Рильський). 2. Солов'їний тихий свист гуляє за долиною (А. Малишко). 3. Травень очі голубі розгубив у травах (В. Лучук). 4. Оця реальна мить вже завтра буде спомином (Л. Костенко). 5. Розвішує кошлатий свій хітон у вікнах снігопад утомлений (Т. Ганенко-Житовоз). 6. Усміхайся – і світ вертатиме тобі усмішку (І. Тoman).

II. Визначте частини мови всіх слів першого речення.

88 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Якої відповіді вимагатиме кожне із запропонованих речень, якщо їх прочитати, логічно наголошуючи підкреслене слово?

Назар завтра їде?

Назар завтра їде?

Назар завтра їде?

89 I. Прочитайте речення «Я приніс вам книжку» з різною інтонацією так, щоб передати чотири різні змістові відтінки.

II. Спробуйте скласти 3–4 речення, які залежно від інтонації можуть мати різний зміст. Запишіть їх і прочитайте з відповідною інтонацією однокласникам та однокласницям або батькам. Чи зрозуміють вони, про що ви повідомляєте?

90 I. Розгляньте фото. Поміркуйте, чому Україна може пишатися зображеним на фото транспортним засобом, навчальним закладом та музичним інструментом. За потреби скористайтеся електронними джерелами інформації.

Острозька академія

Українська трембіта

Транспортний літак «Мрія»

II. Складіть і запишіть невелике повідомлення (5–6 речень) для Книги рекордів України на одну з тем:

- 1) про найпотужніший у світі літак;
- 2) про перший університет Східної Європи;
- 3) про найдовший у світі музичний інструмент.

Прочитайте своє повідомлення батькам чи комусь зі знайомих. Чи знали вони про такі цікаві факти?

III. Чи є у вашому тексті речення з непрямым порядком слів?

91 Порівняйте два речення. У якому з них головним є повідомлення про те, що саме відбувалося, а в якому йдеться про місце дії? З'ясуйте, яка позиція є найсильнішою для будь-якого члена речення – на початку чи в кінці речення.

1. У нашій школі відбулися змагання з гімнастики.
2. Змагання з гімнастики відбулися в нашій школі.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Кінець речення – це сильна позиція для будь-якого члена речення, і найпростішим способом виділення якогось слова чи словосполучення є винесення його на останнє місце в реченні.

92 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Прочитайте речення. Запропонуйте по черзі різні варіанти розташування слів у них. Простежте, як зі зміною порядку слів змінюється зміст та експресивність висловлення.

1. 3 грудня журнал «Однокласник» видаватимуть в англomовному варіанті. 2. Контроль якості продукції на заводі здійснюватимуть постійно. 3. Дітей до навчальних закладів підвозять шкільні автобуси. 4. У новому сервісному центрі надають послуги з налаштування телефонів.

93 Поставте усно питання до кожного з наведених речень. З'ясуйте, що нового повідомляється в кожному випадку.

1. У другу зміну вчилися восьмикласники та восьмикласниці. 2. Восьмикласники та восьмикласниці вчилися в другу зміну. 3. До гурту підійшла жінка. 4. Жінка підійшла до гурту.

І ТАКЕ БУВАЄ

Михайло Петрович зручно вмовстився у своєму улюбленому кріслі, щоб переглянути стрічку новин. Через п'ять хвилин він роздратовано вигукнув: «Я більше ніколи не читатиму цей сайт!» Заспокоївшись, дідусь зачитав своєму онуку-восьмикласнику такі речення:

1. Мамонт після тривалих переговорів із німецькою компанією поповнив колекцію унікальних експонатів музею. 2. Шановний Іване Петровичу, випускники школи запрошують Вас на традиційну зустріч із дружиною, яка відбудеться 18 жовтня. 3. Малиновий напій має багато необхідних для організму дорослих, дітей, вітамінів. 4. Цього року будуть виділені земельні ділянки під забудову хлівів для співробітників заводу.

Поясніть, чому повідомлення так роздратовали Михайла Петровича. Як потрібно відредагувати речення?

94 Напишіть твір-мініатюру, у якому був би розгорнений виклад після речення «А справа була така...» або «А йшлося ось про що...».

§ 10. ОЗНАЧЕННЯ

*Про узгоджені та неузгоджені означення,
способи їхнього вираження та роль у мовленні*

ПРИГАДАЙМО. Яку частину мови називають прикметником?

Що таке епітет?

95 А. З'ясуйте, на які питання відповідають виділені слова. Визначте їхню синтаксичну роль.

1. *Вода спливала на посірілу землю* (З журналу).
2. *Більше вір своїм очам, ніж чужим речам* (Нар. творчість).
3. *Без першої ластівки весна не приходить* (Нар. творчість).
4. *Туман, сполоханий сонцем, тікає за хату* (А. Корінь).

Б. Визначте частину мови кожного виділеного слова. У якому реченні є дієприкметниковий зворот?

В. На основі спостереження зробіть висновок про способи вираження означення.

*Особливості
означення*

Означення – це другорядний член речення, який називає ознаку предмета і відповідає на питання який? чий? котрий?.

Означення залежить від члена речення, вираженого іменником чи займенником, і найчастіше виражається прикметником, дієприкметником, займенником, рідше – іншими частинами мови.

НАПРИКЛАД:

1. Осі́нній сад ще яблучка гляди́ть (Л. Костенко).
2. Над дорі́жкою з асфальту дві бері́зки обня́лись (В. Сосюра).

*Поширені
означення*

Означення, виражене одним словом, називають **непоширеним**, а виражене дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом, – **поширеним**.

Узгоджені
означення

Узгоджені означення узгоджуємо з означуваним словом у роді, числі, відмінку. При цьому форма означуваного слова веде до зміни форми означення. Узгоджені означення виражаємо прикметниками, дієприкметниками, числівниками, займенниками. **НАПРИКЛАД:** 1. Твоя цілюща, хлібе, сила тече в моїх набряклих жилах (Д. Луценко). 2. Перший день війни видався найдовшим (Ю. Збанацький).

Неузгоджені
означення

Неузгоджені означення виражаємо іменниками, особовими займенниками, прислівниками, інфінітивами, сполученням слів. При цьому зміна форми означуваного слова не веде до зміни форми означення. **НАПРИКЛАД:** 1. Налилося літо пахощами квітміє (В. Ковалівська). 2. Думка поїхати на завод спала раптово (Я. Баш).

ПОРІВНЯЙМО:

Узгоджене означення

лісові квіти
сувора вимога
лісові насадження
великий будинок

Неузгоджене означення

квіти (які?) з лісу
вимога читати
насадження з дубків
будинок праворуч

96 І. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок, який відображав би його основну думку.

На жаль, гарні традиції потроху забуваються. Ми швидше висадимо ранній персик, скоростиглий абрикос, утішатимемося хатнім лимоном, але забуваємо озеленити околицю молодим дубком чи кущем калини. А був же в нас в Україні прекрасний звичай: народився син – висаджували два жолуді, з'являлася донька – висівали калинове зерня. У цьому мудрому обряді глибокий символ – красивого й корисного. Бо жодне весілля не обходилося

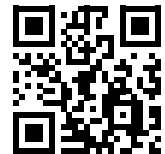
Молодята.
Світлина 1920 року

без калини, якою прикрашали коровай та вінець молодої, а дубки символізували, що юній родині потрібні підвалини для нової оселі. Чи не звідси таке поетичне весільне побажання: «Дарую два куці калиноньки, щоб мати дві дівчиноньки, а ще два дубочки – на синочки!»? (За В. Скуратівським)

II. Знайдіть у тексті щонайменше десять означень. Якими частинами мови вони виражені?

III. Перегляньте за QR-кодом трейлер документального фільму-реконструкції «Весільний спадок» і дізнайтеся більше про давні обряди українців.

97 I. Запишіть подані словосполучення, замінивши в них узгоджені означення на неузгоджені й навпаки.

ЗРАЗОК. Глиняний глечик – глечик із глини.

Бальна сукня, людська пам'ять, футбольна команда, робітник без досвіду, бутербродне масло, оливкова олія, ваза з кристалю, експонат музею, вода з моря, яблуневий цвіт, автобус для школи.

II. Із трьома утвореними словосполученнями складіть і запишіть речення. Підкресліть граматичні основи та означення.

98 I. Спишіть словосполучення. Поставте питання від головного слова до залежного. Зауважте: в усіх випадках залежний компонент називає ознаку предмета.

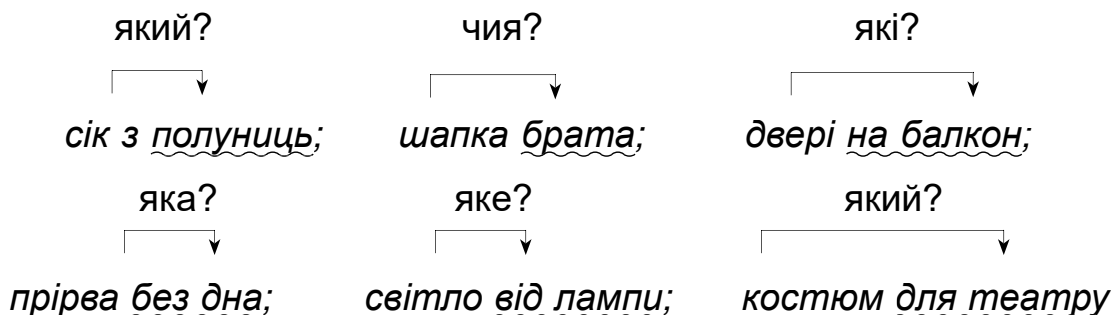
Діти шкільного віку, проміння сонця, час сподівань, кухоль із глини, чоловік років сорока п'яти, картина художника, дорога праворуч, хлібороби України, план на рік,

стежка до ставка, час іти, лавка біля воріт, читання вголос, прохання виходити.

II. Складіть і запишіть речення з трьома словосполученнями (на вибір).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Правильно ставте питання та визначайте синтаксичну роль іменників у конструкціях такого типу:

99 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Правильність написання перевірте за орфографічним словником. Обґрунтуйте орфограми.

1. Пл(е,и)вуть і пл(е,и)вуть колискові фр(е,и)гати, летять космонавти на крилах **лелек** (Л. Костенко). 2. І стиглі пр(е,и)солодкі полуниці там на очах палали і росли (М. Рильський). 3. І знову теплі пальці сонця хвилюють радіс(т)ний бузок (В. Гнатюк). 4. Я думаю про горде право **підводити** сонця з імлі... (В. Коротич). 5. Прямо насупроти школи стояв будиночок **для вчителів** (М. Стельмах). 6. Дівчина в рожевому намисті дивиться на сонце (з)під руки (М. Гірник). 7. Дивиться двір твій на місяць в підзорну трубу криниці (Ю. Ряст).

II. Підкресліть означення. Які з них узгоджені, а які – неузгоджені? Доведіть, що виділені слова є означеннями. На які питання вони відповідають? Чим виражені?

100 Прочитайте речення. Випишіть словосполучення з неузго-

дженими означеннями. Поставте питання від головного слова до залежного.

1. У Василька була мрія винайти машину часу. 2. Дорога ліворуч була широкою. 3. Командир дав наказ виступати. 4. Сергій часто згадував день приїзду. 5. Гості Львова відвідують історичні місця. 6. Зайшов хлопець років дванадцяти. 7. Дорога до Харкова була неблизькою. 8. У мене виникло бажання побачити захід сонця на березі океану.

101 Складіть і запишіть речення, використавши подані слова й сполучення слів у ролі неузгоджених означень.

З металу, ліворуч, у три поверхи, прочитати, у клітинку, середніх років.

102 I. Запишіть вірш під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим.

Прокотилась луна, що не варто іти назад.
Зафіранені вікна і синя прозора сутінь.
У жасминовій повені мліє вечірній сад,
Розкошуючи німо в солодкій своїй отруті.
Розсипається гравій, і сухо рипить жорства.
Фортеп'янный ноктюрн із розчинених вікон дому.
Я сюди не повернусь. Волого блищить трава
Під моїми ногами. У білому сяйві нічному –
Павутинка тоненька. Між пальцями – срібна тінь.
Ця мелодія вічна: тече-кровоточить вена.
Розмотавши клубок недитячих своїх хотінь,
Я втікаю у ніч по прозорих слідах Шопена.

М. Савка

II. Визначте художні засоби, зокрема художні означення (епітети).
Простежте, як вони допомагають досягти образної виразності тексту.
III. Підкресліть означення, укажіть, узгоджені вони чи неузгоджені.
Чим виражені?

§ 11. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

Про те, що таке прикладка, як її визначити та правильно написати

ПРИГАДАЙМО. Які іменники є власними назвами? Що таке родові й видові поняття?

103 Прочитайте речення. На які питання відповідають виділені слова, що вони означають, якою частиною мови виражені? Чи можна вважати їх означеннями? Чому?

1. Село **Троянівка** гніздиться в долині (Г. Тютюнник).
2. Місто **Луцьк** оточене з трьох боків крутими вигинами річки Стир (З довідника).

Особливості прикладки

Прикладка є **різновидом означення**, вона вказує на ознаку предмета та водночас дає йому іншу назву.

НАПРИКЛАД: 1. Доїхали до станції метро «Золоті ворота». 2. До острова Крит наблизився корабель «Вікторія». 3. Туристи піднялися на гору Ельбрус. 4. Колись Дніпро підіймав гори-хвилі.

Прикладка за змістом конкретніша від означуваного іменника, бо вона уточнює його, дає якісну характеристику.

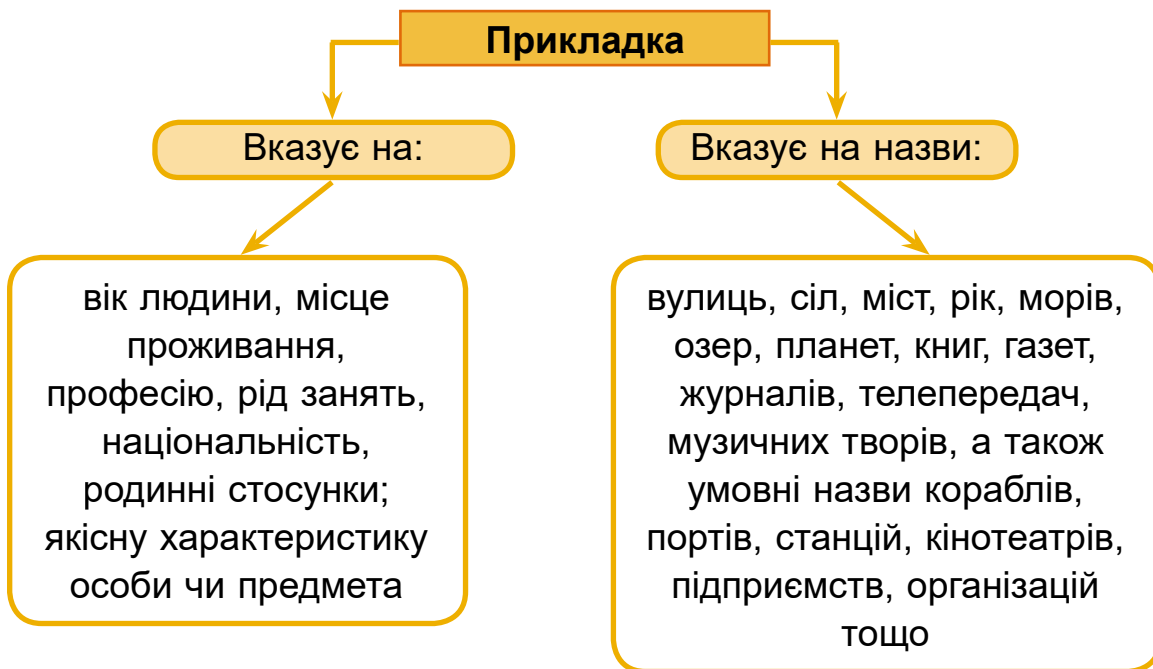
НАПРИКЛАД: країна-інвестор, лікар-терапевт, жінка-одеситка, дуб-велетень, місто Чернівці, Десна-ріка, озеро Синевир, кав'ярня «Смаколики», завод «Запоріжсталь», мережа «Фейсбук».

У словосполученнях, які складаються із загальної назви та власного імені, по батькові, прізвища людини, **прикладкою є загальна назва**.

НАПРИКЛАД: учениця Ковальчук, академік Борис Патон.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Прикладку до означуваного слова можемо приєднувати за допомогою слів *імені, пам'яті, на ім'я, наприклад, тобто, як, або* і под. **НАПРИКЛАД:** *гімназія імені В. Стуса, алея пам'яті Героїв Небесної Сотні, бібліотека імені Олени Пчілки.*

104 Прочитайте, поставте питання від головних слів до залежних. Укажіть прикладку й означуване слово. На що вказує прикладка в кожному випадку?

Озеро Синевир, гора Еверест, готель «Харків», журнал «Однокласник», інженер-дослідник, бульвар Тараса Шевченка, воїн-герой, воїн-переможець, бджола-золотоноша, вечір-князь, красень-місяць, донька-студентка, дівчина-грузинка, місто Тернопіль, лікар-терапевт, песик Жук.

105 КОЛО ДУМОК. I. Чому прикладку вважають особливим видом означення?

II. Поміркуйте, чи є прикладка в таких сполученнях слів: **хліб-сіль, батько-мати**. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

МІРКУЙМО. Основною особливістю сполучення з прикладкою є його співвіднесеність з одним поняттям. І прикладка, і пояснюваний іменник є різними назвами одного й того самого предмета. У названих вище сполученнях компоненти означають два різні предмети і виступають як рівноправні елементи. Отже, тут немає прикладок.

106 Спишіть речення, підкресліть прикладки й означувані ними слова як члени речення. Укажіть, чим вони виражені. Поясніть роль прикладки в мовленні.

1. Я хочу на озеро Світязь, в туман таємничих лісів (Л. Костенко). 2. Ще у жовтні в Пісках Олексій зняв чудовий портрет кулеметника Івана (С. Лойко). 3. А друзі кажуть: нащо він тобі, цей кущ-дикун (М. Рильський). 4. Ріка Супій, і що там тої річечки? (Л. Костенко). 5. У довгому, покрученому ярку розкинулось село Семигори (І. Нечуй-Левицький). 6. Не спочивать пішла в снопи, пошкандибала Івана-сина годувать (Т. Шевченко). 7. А човен «Ластівка», мов птиця, летить на крилах-парусах (В. Скомаровський). 8. Вдяг ясен-князь кирею золоту, а дика рожа – буйнії корали (Леся Українка).

107 І. Прочитайте речення. Випишіть прикладки та означувані ними іменники.

1. Засновником соціальної мережі «**Фейсбук**» є американський програміст Марк Цукерберг. 2. Оперу «**Тарас Бульба**» написав композитор Микола Лисенко за сюжетом повісті прозаїка Миколи Гоголя. 3. Князь Ярослав Мудрий розширив межі стародавнього Києва. 4. У 2008 році за результатами опитування громадської думки академіка Миколу Амосова було визнано другим після Ярослава Мудрого великим українцем. 5. У Туреччині обвалився недобудований міст-гігант.

II. Обґрунтуйте написання в лапках виділених слів.

Дефіс

Прикладку з означуваним словом пишемо **окремо** або з **дефісом**.

1. Якщо спочатку йде родове поняття (ширше), а потім видове (вужче), то прикладку пишемо **окремо**, якщо ж навпаки – то з **дефісом**.

ПОРІВНЯЙМО:

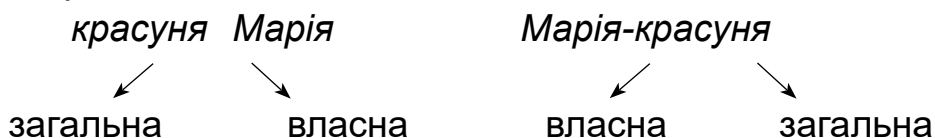

АЛЕ: *жук-короїд, льон-довгунець, заєць-русак, гриб-паразит*. У цих словах прикладка входить до складу терміна.

2. Якщо спочатку йде загальна назва, а потім власна, то прикладку пишемо **окремо**, якщо ж навпаки – то з **дефісом**.

ПОРІВНЯЙМО:

ріка Десна – Десна-ріка, озеро Світязь – Світязь-озеро.

3. В інших випадках прикладку з означуваним словом зазвичай пишемо з **дефісом** – незалежно від її місця. Це, зокрема, прикладки, які характеризують предмет за якісними ознаками, за віком, за національністю, за місцем проживання, за фахом. **НАПРИКЛАД:** *учитель-мовник, мовник-учитель, хлопчик-малюк, калина-красуня, поет-романтик, відповідь-репліка.*

Пишемо в лапках

Умовні власні назви підприємств, установ, організацій, творів мистецтва, журналів, газет, пароплавів тощо пишемо **в лапках**. Прикладки, приєднані до означуваних слів за допомогою слів *імені, пам'яті, на ім'я, по імені*, в лапки **не беремо**. **НАПРИКЛАД:** *кіно-театр «Київська Русь», Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.*

108 I. Запишіть словосполучення у дві колонки, знімаючи ризик: а) ті, що пишемо з дефісом; б) ті, що пишемо окремо. Поясніть.

учень-відмінник
дуб-велетень
лікар-терапевт
дівчина-українка
студент-білорус
хлопець-киянин
дівчинка-семилітка

Риба/карась, ворон/птаха, вітер/пустун, квітка/ромашка, нарцис/квітка, дуб/дерево, Дніпро/ріка, ріка/Дніпро, Полтава/місто, поет/початківець, журнал/«Київ», льотчик/Онищенко, Онищенко/льотчик, льон/довгунець, трава/звіробій, жар/птиця, сніжинки/пушинки, деревій/трава, зима/лихоманка, мати/Катерина, Катерина/мати, батько/чабан, твір/опис, жук/короїд, рута/м'ята, ріка/Роставиця, безхатько/пес.

II. З одним словом кожної колонки запишіть складні речення.

109 Складіть і запишіть діалог (8–10 реплік), можливий між вами і приятелем або приятелькою з іншої країни, про визначні та цікаві місця вашого міста (села). Використайте в діалозі прикладки, зокрема й такі, що виражені власними назвами.

§ 12. ДОДАТОК

Про те, які додатки є прямими, а які – непрямыми, та про форми їхнього вираження

ПРИГАДАЙМО. Які відмінки називаємо прямим і непрямыми?

110 А. Визначте частину мови кожного підкресленого додатка.

1. Смаглява ніч в колисці гір гойдала місяця малого (Д. Павличко).

2. Кличуть нас у мандрі океани... (В. Симоненко).

3. Красива осінь вишиває клену червоним, жовтим, срібним, золотим (Л. Костенко).

1. Високе небо грається струмком (М. Боровко).

2. Десь грає ніч на скрипці самоти (Л. Костенко).

3. Я натомився від екзотики, від хитро вигаданих слів (М. Рильський).

Б. На яке питання відповідає кожен додаток? Від якого члена речення залежить?

В. На основі спостереження зробіть висновок про додаток як член речення.

Особливості додатків

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія або щодо якого ця дія відбувається. Додатки відповідають на питання непрямих відмінків: *кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?*

Додаток виражено найчастіше іменником, займенником або іншою частиною мови в значенні іменника. **НАПРИКЛАД:** 1. З усіх усюд мені Вітчизну видно (В. Сингаївський). 2. Три явори посадила сестра при дорозі (Т. Шевченко). 3. Сміливого і куля не бере (Нар. творчість).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Додаток може бути виражений неозначеною формою дієслова (інфінітивом). **НАПРИКЛАД:** 1. Я так люблю (що?) сіяти (О. Довженко). 2. А дай (що?) жити, серцем жити і людей любити (Т. Шевченко).

Види додатків

Додатки, крім тих, які виражено неозначеною формою дієслова, поділено на прямі й непрямі.

Прямий додаток

Означає предмет, на який безпосередньо спрямована дія. Стоїть у формі **знахідного** відмінка без прийменника: 1. Сашко поклав книжку. 2. Звістка облетіла село.

Непрямий додаток

Означає предмет, на який дія безпосередньо не спрямована. Стоїть у формі будь-якого непрямого відмінка, крім знахідного без прийменника: 1. Сонце пробивається крізь хмари. 2. Нам було весело.

**Форма
родового
відмінка**

Прямий додаток можемо виражати й формою **родового відмінка** в таких випадках:

- якщо перед дієсловом-присудком є заперечна частка не: *не підвів очей; не повернув голови;*
- якщо дія переходить не на весь предмет, а на його частину: *насипали борщу, купив хліба.*

111 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вживання їх.

1. Осінь кленам фарбувала крони прикрашала їм багрянцем скроні (В. Раєвський). 2. Вітер прозорий мене вогким торкає крилом (М. Рильський). 3. І літо гостинне кладе на долоні пучечки достиглих солодких суниць (В. Скомаровський). 4. Жалкує юний вересень за літом за різнотрав'ям і за різноцвітом за вранішньою теплою росою і соняшників щедрою красою... (Є. Черняк). 5. Натягне дощ свої осінні струни торкне ті струни пальчиком верба (Л. Костенко). 6. Дерева цілий день вимітали небо своїми зеленими мітлами і надвечір з-за хмар таки виглянуло сонце (В. Симоненко).

II. Підкресліть додатки. Визначте, що вони означають, від якого члена речення залежать.

112 З поданими дієсловами в неозначеній формі складіть і запишіть речення так, щоб ці слова були додатками.

Вирушати, говорити, написати, відпочити.

113 I. Спишіть речення. Знайдіть дієслова в неозначеній формі та підкресліть їх як члени речення. Надпишіть питання, на які відповідають ці члени речення.

1. Трохи одпочити дозволено бідолахам та води напитись (Т. Шевченко). 2. Робітники вирішили затриматися (О. Квітневий). 3. Я тобі наказую мовчати, з коня я не

зійду... (Ю. Яновський). 4. Жити чесно, трудитись для людей учили його і вдома, і в школі (Д. Бедзик). 5. Капітан хворіє, просить зайти (О. Гончар). 6. Любить людей мене навчила мати (В. Симоненко).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох речень (на вибір).

114 I. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи й додатки. Визначте вид присудка за будовою в кожному реченні.

1. Дикі тварини, на думку зоозахисників, мають жити в природі, а не розважати глядачів під софітами*, від яких, на жаль, багато тварин сліпне.

2. Жодна з установ не може забезпечити чотирилапим артистам гідних умов утримання.

3. Активісти виступають проти жорстоких методів дресирування та наголошують, що тварини на манежі – це ще й небезпека для публіки.

4. Особливо критичною є ситуація в приватних пересувних цирках, які часто тримають тварин в екстремальних умовах.

5. Кримінальним кодексом України передбачено відповідальність за жорстоке поводження з тваринами.

II. Напишіть невеликий твір-роздум (8–10 речень), у якому висловіть свою точку зору щодо такого питання: «Чи потрібно заборонити використовувати диких тварин у циркових виставах?». Підкресліть у тексті додатки.

---

* *Софіт* – освітлювальна арматура з декількома джерелами світла в одному рефлекторі.

§ 13. ОБСТАВИНА

Про види обставин за значенням,
способи їхнього вираження та роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислівник? Які є розряди прислівників за значенням?

115 А. Яка синтаксична роль та частина мови виділених слів?

1. Мандрівники **довго** йшли лісом. 2. У **кімнаті** запала тиша. 3. **Прочитавши книжку**, Тарас вийшов подихати свіжим повітрям. 4. **Додому** повернулися **через тиж-день**. 5. **З вечора й до самого ранку** дощило. 6. Мага-зин зачиняють **через п'ять хвилин**.

Б. На які питання відповідають виділені слова? Від якого члена речення залежать?

В. Зробіть висновок про особливості обставини як члена речення.

Особливості
обставини

Обставина – це другорядний член речення, який означає місце, час, причину, мету, умову дії, а також її спосіб або інтенсивність.

Способи
вираження

У ролі обставини вживаємо здебільшого прислівники, дієприслівники та іменники в непрямих відмінках. **НАПРИКЛАД:** Сиджу на березі ріки, дивлюсь вогким навколо зором (В. Сосюра).

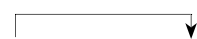
Іноколи обставини можемо виражати неозначеною формою дієслова (інфінітивом), а також фразеологічним зворотом. **НАПРИКЛАД:**

для чого?

Батько вийшов провести сина з хати.

з якою метою?

Я прийшов вас попередити.

як?

Семен стояв ні в сих ні в тих.

ВИДИ ОБСТАВИН ЗА ЗНАЧЕННЯМ			
Вид	Що означає	Питання, на які відповідає	Приклади
Способу дії	Спосіб дії, якісну характеристику дії	як? яким способом?	<i>Сидять <u>поруч</u>. <u>Хитро</u> поглядає.</i>
Міри і ступеня	Інтенсивність дії чи ознаки, міру їхнього вияву	якою мірою? чи часто? скільки разів? наскільки?	<i>Постукав <u>трічі</u>.</i>
Місця	Місце дії, напрямок руху	де? куди? звідки?	<i>Стомився <u>в дорозі</u>. Ішов <u>уперед</u>.</i>
Часу	Час дії, її часову межу	коли? з якого часу? доки? відколи? чи довго?	<i>Мовчав <u>кілька хвилин</u>. <u>Завжди</u> хвилювався.</i>
Причини	Причину, підставу виникнення дії	чому? з якої причини? через що?	<i>Розсміявся <u>від радості</u>. Сказав <u>згарячу</u>.</i>
Мети	Мету дії	навіщо? з якою метою? для чого?	<i>Зупинилися <u>на відпочинок</u>. Пішли <u>спати</u>.</i>
Умови	Умову, за якої відбувається чи може відбутися дія	за якої умови?	<i>Прийдемо <u>за наявності запрошення</u>.</i>
Допусту	Умову, усупереч якій відбувається дія	незважаючи на що? усупереч чому?	<i>Прийшов <u>попри всі попередження</u>.</i>

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У деяких випадках обставини можуть наближатися до додатка. Іменник з конкретним предметним значенням більше тяжіє до додатка, а з менш конкретним – до обставини.

НАПРИКЛАД: 1. Дівчата йшли між хлібами. 2. Біля лавки лежало кошеня. У першому реченні компонент **«між хлібами»** є обставиною; у другому – компонент **«біля лавки»** має ознаки додатка.

116 I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску обставини з довідки, з огляду на зміст речення, його образність та ритм.

1. Упала паморозь на сливи, тумани бродять ... (М. Овдієнко). 2. А ... дощ січе, в шиби стукає тонко (Д. Обухов). 3. ... скрипів і осипався клен (Л. Костенко). 4. ... виглядають жоржини через тин (Л. Костенко). 5. Тільки голе гілля й мертве листя ... шелестить під ногами востаннє (В. Сосюра). 6. Ходить ніч така стривожена ... темних і густих (В. Корж).

ДОВІДКА. За вікнами, навшпиньки, в саду, по ярах, в травах, вночі.

II. Підкресліть обставини, визначте їхній вид.

117 I. Розподіліть словосполучення на три групи залежно від виду обставини: а) способу дії; б) місця; в) часу.

Підіймається поступово, хвилювався завжди, бігли весело, пролітають стрілою, ішов з обережністю, тривало сто літ, зазеленіло навкруги, сплять спокійно, працювали до вечора, прокинувся вдосвіта, підіймався вгору, їхав дорогою, ішов усе далі й далі, виднілося далеко, приїхав на кілька хвилин, говорить голосно, чекали з дня на день.

II. Складіть і запишіть з одним словосполученням кожної групи (на вибір) по одному складному реченню. Обставини підкресліть.

118 I. Визначте синтаксичну роль виділених слів. Зверте свою відповідь із міркуванням, поданим нижче.

1. Дорослі працювали **від зорі до зорі**. 2. Справжні друзі ніколи **глека не поб'ють**. 3. Спортсмени тримаються **лікоть у лікоть**.

II. Складіть речення з такими фразеологізмами: **рукою подати, як кіт наплакав, як рак свисне**. Фразеологізми підкресліть як члени речення.

МІРКУЙМО. У першому реченні виділене сполучення слів є фразеологізмом. Фразеологізми за лексичним значенням дорівнюють значенню одного слова, а тому є одним членом речення. Фразеологізм **від зорі до зорі** означає «довго», а отже, є обставиною часу.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Обставини, виражені одиничними дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами, на письмі виділяємо **комами**. **НАПРИКЛАД**: *Тонкий лист, облітаючи з жовтих дерев, лягає на плечі* (О. Гончар).

119 I. Прочитайте речення. У яких із них виділені слова є обставинами причини, а в яких – обставинами мети? Поставте питання від дієслів-присудків до обставин.

1. Ішов кобзар до Києва та сів **спочивати** (Т. Шевченко). 2. Хлопець зацікавився **від здивування** (Д. Ткач). 3. **Розгубившись на хвилинку**, Марко не зрозумів, чи Кіра жартує, чи ні (О. Копиленко). 4. Бурлаки завернули в яр **на відпочинок** (І. Нечуй-Левицький).

II. Складіть і запишіть по два речення з обставинами мети та причини.

120 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Визначте синтаксичну роль виділених слів у поданому реченні. Якими частинами мови є ці слова?

Від виднокраю і до виднокраю **назустріч літу журавлі** летять (В. Підпалий).

121 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чи можуть обставини в реченні залежати від підмета. Відповідь обґрунтуйте.

122 Спишіть, підкресліть інфінітиви як члени речення. У яких трьох реченнях інфінітив є обставиною мети?

1. Василь дуже хотів побачити знайомого. 2. Наталка прийшла навідати подругу. 3. Командир наказав відкрити вогонь. 4. Учитель попросив учнів занести книжки до бібліотеки. 5. Восьмикласники отримали завдання прочитати роман О. Назарука. 6. Ми з друзями поїхали відпочивати в Карпати. 7. Після дощу прибігли в ліс діти збирати гриби.

123 I. Розгляньте репродукцію картини Ганни Черненко.

Г. Черненко. Янгол

II. Напишіть невеликий текст-розповідь (6–7 речень) за картиною, використавши обставини, зокрема місця і часу. Обставини підкресліть.

124 Спишіть речення, уставляючи на місці пропусків запропоновані обставини. Ви можете використати кожен обставину лише один раз.

низько

здивовано

завжди

безперервно

тихенько

1. Жити – значить [...] рухатися вперед (С. Джонсон).

2. Данило [...] поглянув на матір (О. Копиленко).

3. Ми [...] вклонились хаті... (А. Малишко).
4. Наляканий громовицею, кінь [...] заіржав (М. Стельмах).
5. Одна помилка [...] тягне за собою низку інших (О. Довженко).

125 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть обставини, над кожною з них надпишіть вид. Усно вкажіть, чим виражені обставини та на які питання відповідають.

1. Єдиний дубок ріс розкидисто, глушачи на(в)коло себе молоду соснову парость (Ю. Яновський). 2. Десятикласники вчилися в другу зміну і поверталися зі школи вже (в)вечері (О. Довженко). 3. Кінь стрілою плигнув уперед, галопом помчався до застави (Ю. Збанацький). 4. Веселі очі дивляться **(по)дитячому** свіжо й **безтурботно** (Є. Гуцало). 5. От і червень завітав нарешті в мальовничі батьківські краї (В. Скомаровський). 6. Отак собі **гарненько** сам посиджу, із молодим дубком погомоню (А. Малишко).

II. Розберіть за будовою виділені слова.

§ 14. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

Про те, які синтаксичні конструкції є порівняльними зворотами та як їх треба виділяти в усному мовленні й на письмі

ПРИГАДАЙМО. Які є порівняльні сполучники?

126 А. Зіставте речення. Які з них більш образні, виразні?

1. Вечір чеше розпущені коси в золотому, **як сон**, ручаї (Г. Коваль).

1. Вечір чеше розпущені коси в золотому ручаї.

2. А проміння довге, як мітли, обмете сизо-хмарну даль (В. Симоненко).

2. А проміння довге обмете сизо-хмарну даль.

Б. Поміркуйте, з якою метою автори речень використали виділені порівняльні звороти.

В. На основі спостереження розкажіть про роль порівняльних зворотів та виділення їх на письмі розділовими знаками.

Особливості звороту

Порівняльний зворот образно характеризує предмети, дії, ознаки через порівняння їх з іншими предметами, діями, ознаками.

Сполучники

Порівняльні звороти вводимо в речення за допомогою порівняльних сполучників **як, мов, мовби, немовби, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім** тощо.

Синтаксична роль

У реченні порівняльний зворот є одним членом речення і здебільшого виконує синтаксичну роль **обставини**, рідше – **означення**. **НАПРИКЛАД:**
1. І горобці, неначе з-за куліс, упали табуном на просо (В. Симоненко). 2. І місяць в небі, як підкова, бездумно котиться у світ (А. Малишко).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Порівняльний зворот треба відрізнати від частин складного речення. **НАПРИКЛАД:** Розгублю в дорозі дні золотокосі, **як розгубить вітер листя у саду** (Д. Фальковський). Виділена частина має граматичну основу, отже, є реченням.

Виділення зворотів

Порівняльні звороти в усному мовленні виділяємо **інтонацією**, а на письмі – **комами**. Якщо зворот стоїть у середині речення, то коми ставимо з обох боків.

ПОРІВНЯЙМО:

1. Люблю, **мов сонце**, материнську мову.
2. **Мов сонце**, люблю материнську мову.
3. Люблю материнську мову, **мов сонце**.

Коми не ставимо В окремих випадках порівняльний зворот комами не відокремлюємо.

Коми не ставимо, якщо:	Приклади
порівняльний зворот є частиною складеного присудка . Тоді можемо поставити тире	<i>Дівчина <u>мов маківка</u>.</i> <i>Дівчина – мов маківка.</i>
перед порівняльним зворотом є слова майже, зовсім	<i>Хлопці говорили майже як дорослі.</i>
порівняльний зворот входить до складу фразеологізмів: <i>білий як сніг, жити як сир у маслі, боятися як вогню</i> тощо	<i>Дощ лив як з відра.</i>

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не слід сплутувати з порівняльним зворотом **прикладку** зі словом **як**, яку здебільшого комою не відокремлюємо. Наприклад, у реченні «Франко як поет відомий у світі» вислів **«як поет»** є прикладкою, а не зворотом (Франка не порівнюють з поетом. Мовиться про те, що він відомий у ролі поета).

127 Прочитайте текст. Визначте стиль мовлення, укажіть художні засоби, зокрема порівняння. Поясніть роль порівняльних зворотів як засобу художнього вираження.

От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходять до самої води. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені кущі верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе топольки. Між м'якими зеленими берегами в'ється гадюкою Роставиця... А там далі вона повилася між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків (За І. Нечуєм-Левицьким).

128 ПОСТІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте вислів «Усе пізнається через порівняння»?

129 *КОЛО ДУМОК.* Доведіть, що лише в одному з поданих речень перед порівняльним сполучником треба ставити кому.

1. На конвертах хат літо клеїть віконця як марки (Л. Костенко). 2. Старенька мати коло хати немов криниця степова (І. Доценко). 3. Вогонь як символ життя вважався найбільшою святістю (В. Скуратівський).

130 І. Випишіть лише ті речення, у яких порівняльні звороти відокремлюємо комами. Звороти підкресліть як члени речення.

1. Тихесенько стукає в шибку бентежне як сон зітхання (Н. Гамалій). 2. На заході пів неба охопили нерухомі заграви, дощ лив як з відра (О. Гончар). 3. Погляди збираю наче квіти, погляди зриваю наче цвіт (Є. Гуцало). 4. Вони, щоб прогудувати десять ротів, билися наче риба в сітях (С. Чорнобривець). 5. І вже струмочки наче діти побігли смішно по траві (М. Сом). 6. І новорічна ніч як казка (Є. Гуцало). 7. Тарасик неначе з глибокого сну прокинувся (Л. Храплива). 8. Моя любов як море, що висохнуть не може... (В. Сосюра). 9. Тягуче закашлявся грім, і об листя запорощали великі мов боруб'яхи краплі (В. Симоненко).

II. *ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ.* Визначте всі члени речення в першому й другому реченнях, по черзі називаючи слова.

131 Пригадайте за дві хвилини якнайбільше фразеологізмів, побудованих на основі порівняння.

132 Утворіть з кожної пари речень одне речення з порівняльним зворотом. Утворені речення запишіть.

1. Люблю я слово строге і вагоме, пряме, чисте. Таким прямим буває промінь, а чистим – дощ (За В. Бичком).
2. Вже колоски, довірливі, звелись навшпиньки, туляться

до рук. Такими довірливими бувають діти (За *В. Скомаровським*). 3. На світі білому єдине домашнє вогнище родинне, оселя наша і сім'я. Такою єдиною є Дніпрова течія (За *Д. Білоусом*).

133 Випишіть із підручника географії чи біології чотири речення з порівняльним зворотом. Порівняльні звороти підкресліть як члени речення. Поясніть розділові знаки.

134 Виконайте завдання одного із запропонованих варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть вірш за поданим початком, намагаючись описати себе за допомогою порівняльних зворотів. Можете скористатися прикладами рим із довідки, а можете дібрати власні римовані означення і порівняння.

Я різним(ою) був(була) – неначе меч, хоробрим(а),...

ДОВІДКА. хоробрий(а) – добрий(а); несмілий(а) – умілий(а); палкий(а) – терпкий(а); холодний(а) – благородний(а).

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть речення з поданими порівняльними зворотами. Звороти підкресліть як члени речення.

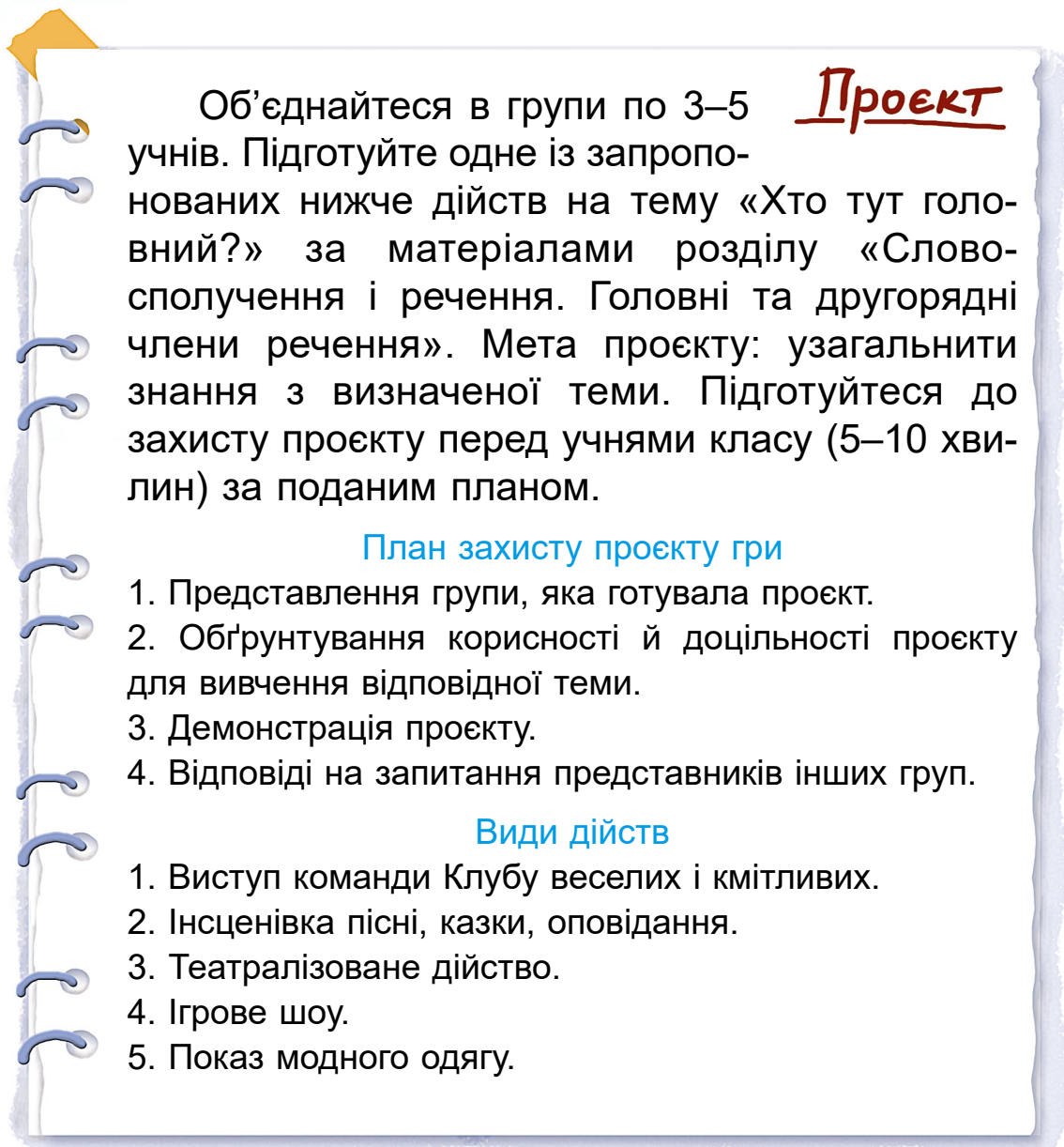
Мов калина, наче дзвіночки, мов лід, майже як і вчора, як пір'їна, мов золоті сльози.

135 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте свою відповідь. Підкресліть порівняльні звороти як члени речення.

1. Їх сміх і спів як джерело, з якого п'єш травневі роси (*М. Боровко*). 2. І липень, що в густі покоси вгруз, селу неначе хлопчику малому натяг на очі сонечка картуз (*М. Боровко*). 3. Зимовий вечір, закуривши люльку, роз-

сипав зорі наче іскри (В. Симоненко). 4. Вишитий або тка-
ний рушник як місток до наших душ від часів недавніх і
далеких... (М. Чудна). 5. Через душі мов через вокзали
гуркотять состави почуттів (В. Симоненко). 6. І дивиться
місяць на землю, де в цвіті немов у фаті йде весна
(Д. Іванов). 7. Голова без розуму як ліхтар без свічки (Нар.
творчість).

II. Виберіть із речень порівняльний зворот, який, на вашу думку,
найпоетичніший і найвлучніший. Уведіть цей зворот у самостійно
складене речення.

Проект

Об'єднайтеся в групи по 3–5 учнів. Підготуйте одне із запропонованих нижче дійств на тему «Хто тут головний?» за матеріалами розділу «Слово-сполучення і речення. Головні та другорядні члени речення». Мета проєкту: узагальнити знання з визначеної теми. Підготуйтеся до захисту проєкту перед учнями класу (5–10 хвилин) за поданим планом.

План захисту проєкту гри

1. Представлення групи, яка готувала проєкт.
2. Обґрунтування корисності й доцільності проєкту для вивчення відповідної теми.
3. Демонстрація проєкту.
4. Відповіді на запитання представників інших груп.

Види дійств

1. Виступ команди Клубу веселих і кмітливих.
2. Інценівка пісні, казки, оповідання.
3. Театралізоване дійство.
4. Ігрове шоу.
5. Показ модного одягу.

§ 15. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ»

136 I. Прочитайте виразно вірш, виділяючи інтонацією логічно наголошені слова. З'ясуйте, завдяки чому автор досягає образної виразності тексту. Яку роль у цьому відіграють епітети та порівняння?

НАРОДЖЕННЯ МЕЛОДІЇ

Ніч. Тиша. І на клавіші рука.
Душа митця співає стоголосо.
Митець мелодію напружено шука,
Черпаючи в своїм дитинстві босім.
Уже значки з'явилися на папері,
Мов ластівки на телеграфнім дроті.
І звуки чарівні, мов гімн небесній сфері,
Народжуються щирі в сьомім поті.
Так є постійно. День летить за днем,
Долаючи душі людської скнарість.
Він в пошуку нових музичних тем
Дарує молодість, поборюючи старість.
Хай муза буде завше із митцем,
Допомага йому здолати болі.
А музика його, як серця щем,
Завжди присутня буде в нашій долі.

В. Зикий

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Назвіть два узгоджені та два неузгоджені означення.
2. Випишіть одне дієслівне словосполучення, зробіть його синтаксичний розбір.
3. Укажіть речення: а) спонукальне, б) непоширене, в) поширене, г) просте.

4. Знайдіть обставини, визначте їхній вид.
5. Обґрунтуйте вивчені пунктограми.
6. Випишіть 5–7 другорядних членів речення та заповніть таблицю за зразком.

Аналізоване слово	Синтаксична роль	Частина мови	Слово, від якого залежить	Питання, на яке відповідає

137 I. Допоможіть кожному слову знайти «свою» фразеологічну пару. Запишіть утворені фразеологізми.

Бити, сидіти, попасти, розбити, писати, кататися, б'ється, видно, звалився.

ДОВІДКА. *Між двох вогнів, як курка лапою, в пух і прах, на двох стільцях, як сидорову козу, як риба об лід, як сніг на голову, як на долоні, як сир у маслі.*

II. Складіть і запишіть речення з двома фразеологізмами. Підкресліть фразеологічні звороти як члени речення. Чи виділятимете ви їх комами?

138 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання. Підкресліть члени речення.

1. (В)горі пливуть одна одній навстріч зоря вечірня і зоря ранкова (В. Скомаровський). 2. (В)день такий розцвітає весна на землі, і земля убирається (з)рання (В. Сосяра). 3. Тут, на кордоні, все інакше: важке сузір(')ями небо наше, земля (в)літку натру(д)жено дише, і темніє раніше (С. Жадан). 4. І стиглі пр(е,и)солодкі полуниці там на очах палали і росли (М. Рильський). 5. Усе пливли ключі за сивим зодіаком, (з,с)ховавши таїну при лівому крилі (Б. Олійник). 6. Ішов по лугах весело юнак (на)зустріч із своїм цибатим братом (Б. Олійник).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох речень (на вибір).

139 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть невелику розповідь з елементами опису (6–8 речень) про осінню грозу, використавши обставини **несподівано, раптом, зненацька** та порівняльний зворот. Укажіть засоби зв'язку речень у вашому тексті.

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть текст листа-запрошення на відкриття шкільного краєзнавчого музею (меморіальної дошки, пам'ятника історичній особі тощо). Використайте прості й складні речення та речення з простими й складеними присудками.

140 І. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися? Чи актуальною для вас є ця інформація?

БЕЗПЕКА НА ДОРОЗІ

Без належного знання правил дорожнього руху пішоходи можуть наражатися на небезпеку.

Водій у похмурий, туманний день чи ввечері може не помітити пішохода в темному одязі. Так, у чорному вбранні пішохід стає помітним на відстані двох метрів, у синьому – сімнадцяти, а в червоному – двадцяти чотирьох, тоді як гальмівний шлях автомобіля становить 20 метрів на сухому та 30 метрів на мокрому асфальті.

Тож в осінню і зимову пору надавайте перевагу червоному, жовтому чи білому екіпуванню. Найкращий спосіб стати помітним на дорозі – прикріпити до одягу світловідбивні елементи: стікери на липучці, значки, шнурки, кулони тощо.

В Україні на законодавчому рівні запровадили правило, що зобов'язує учнів 1–4 класів носити світловідбивні жилети в темний час (*З довідника*).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох перших речень. Визначте частини мови.

III. Перекажіть усно прочитане, доповнивши текст своїми міркуваннями. Завершіть переказ окличним або спонукальним реченням.

141 САМООЦІНКА. Продовжте усно фрази. Використовуйте речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями) та звертаннями.

1. Вивчивши тему, я, зокрема, зрозумів (зрозуміла), що ...
2. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на ...

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання.

Перевірте виконання за допомогою відповідей у додатках

1. Синонімічними є всі записані попарно словосполучення в рядку

- А** приїзд брата – приїзд до брата; виховувати дітей – виховання дітей
- Б** поїхати додому – поїздка додому; тиха ніч – темна ніч
- В** гроно винограду – виноградне гроно; заповіт матері – материн заповіт
- Г** творчий настрій – настрої творити; швидко рухатися – рух без затримки

2. Граматичну помилку допущено в словосполученні

- А** дякувати Марію Сергіївну
- Б** автобус на замовлення
- В** прийшов о сьомій годині
- Г** діяли відповідно до наказу

3. Словосполученнями є всі сполучення слів у рядку

- А** хліб і сіль, червоний олівець, іду далеко
- Б** ходити швидко, щира усмішка, росте в полі
- В** підійшов дідусь, писав швидко, коштовний камінь
- Г** високо в горах, зелена трава, віє вітер

4. Поширеним є речення

- А Сашко з Дмитром будуть учитися.
- Б Маринка вчасно закінчила писати.
- В Сотні людей почали співати.
- Г Ми з тобою будемо радіти.

5. Спонукальним є речення

- А Листя густо зеленіє над рікою... (П. Усенко).
- Б Мово моя, мово, материнська мово, кожне твоє слово з ніжності, любові (А. Луценко).
- В Хто ж од нас у світі дужчий? (П. Тичина).
- Г Хай бджоли носять медозбір у соти і кожна квітка душу звеселя (Л. Дмитерко).

6. Складений дієслівний присудок є в реченні

- А Снаряди почали вже падати в річку (О. Довженко).
- Б Хіба є хто на світі крилатіший за людину? (О. Гончар).
- В Народ росте, і множитья, і діє (В. Симоненко).
- Г І нехай наше життя буде чудесною піснею (І. Цюпа).

7. Неозначеною формою дієслова виражено обставину в реченні

- А На погребні любив спати дід (О. Довженко).
- Б Життя прожити – не поле перейти (Нар. творчість).
- В Незабаром після дощу діти прибігли збирати гриби (О. Іваненко).
- Г Хлопці вирішили нікуди не рушати з Хрещатика... (Ю. Яновський).

8. Порівняльні звороти треба виділити комами у двох реченнях

- А Усе йде як по маслу.
- Б Двір був огорожений ніби фортеця.
- В А дівчина мов калина в лузі.
- Г Хлопці говорили майже як дорослі.
- Д Почав падати град як горох.

9. Складіть речення за схемами.

1. ~~~~~ ——— ———— ————
2. ———— ———— ~~~~~ ————
3. ———— ———— ———— ~~~~~ ————

10. З'ясуйте синтаксичну роль виділених у реченнях слів.

Речення

Член речення

1 Нам треба було вийти навпростець до річки... (Л. Дмитерко).	А обставина
2 Наука – найбільш важливе , найбільш прекрасне в житті людини (А. Чехов).	Б означення
3 Панський будинок з білого каменю стоїть, немов палац (Марко Вовчок).	В частина присудка
4 А на лузі трава п'є все менше води (П. Осадчук).	Г додаток
	Д підмет

11. Складіть одне речення з узгодженим означенням і одне – з неузгодженим означенням.

12. Складіть речення з порівняльним зворотом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Поясніть відмінність між словом, словосполученням і реченням.
2. Який порядок слів у реченні є прямим? Що таке логічний наголос?
3. Яку роль у реченні виконує підмет? Наведіть приклади речень зі складеним підметом.
4. Які є види присудків? Коли між підметом і присудком ставимо тире? Наведіть приклади.
5. Розкажіть про особливості узгодження головних членів речення.
6. Чим узгоджені означення відрізняються від неузгоджених? Наведіть приклади.
7. Розкажіть про написання прикладок.
8. Чим прямі додатки відрізняються від непрямих? Наведіть приклади.
9. На які види за значенням поділено обставини? Наведіть приклади.
10. Розкажіть про виділення порівняльних зворотів в усному мовленні та на письмі.

КОЛИ РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ НЕ ПОТРІБНІ

Важко уявити текст без розділових знаків, які б принаймні чітко вказували читачеві, де закінчується одне речення й починається інше. Але, виявляється, у цьому не завжди є потреба. Нерідко поети навмисне уникають розділових знаків.

напувала	то волошками
з криниці срібної	то ожинами
коня жовтого	хвилювалосьь
коня білого	зелене озеро
і зміїлися	на долонях
гриви світляні	у вітру
і на небо	погляди
лягали тінями	зосенілих
	очей ромашкових

О. Гаран

Як ви думаєте, чому в поданій поезії немає розділових знаків?

ЯК ЦЕ БУЛО

Наша пунктуація як система розділових знаків склалася до XVIII століття. У давньоруських пам'ятках розділові знаки (а їх було мало: крапка; три крапки, розміщені у вигляді трикутника; чотири крапки, розміщені у вигляді ромба) смислової функції не мали, а ставилися відповідно до потреби писаря відпочити.

Розвиток пунктуації пов'язують із виникненням книгодрукування, і «винайшли» її працівники друкарні. Їм довелося розділяти друкований текст на окремі частини, аби читач легше його сприймав. Відтак пунктуація стала вдосконалюватися, брати на себе роль виразника більш повної й точної передачі змісту написаного.

Сучасна пунктуація ґрунтується на трьох принципах – граматичному, смисловому, інтонаційному.

АНТИСУРЖИК

У ШКОЛІ

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
черговий у їдальні колишні випускники змусив вивчити трапляються помилки правильна відповідь довів теорему написав два рядки не заважай писати перегорніть сторінку розгорніть зошит навчальний корпус	дежурний у столовій бувші випускники заставив вивчити зустрічаються помилки вірна відповідь доказав теорему написав дві стрічки не мішай писати переверніть сторінку розкрийте зошит учбовий корпус

* * *

Хто воду п'є із джерела, а хто з калюжі,
 Ви легко здогадаєтеся, друзі:
 Коли поблизу чиста б'є вода,
 Калюжу вибере хіба що бевзь-балда.
**Качелі, садік, шкафчик, Славік, Маша,
 Штанішки, щочки, умнічка, Наташа,
 Кампотік чи салатік – та любе!**
Не топай ножкою, бо накажу тебе.
Привет! Здорова, Льоха, Ксюша, Вовка!
Ваще не поняв, вроді остановка,
Коляска, мусор, кошельок, ковйор, більйо,
 Хтось з'їв канфєту, хтось написав пісьмо...
 Лікуймо душі кволі та недужі
 Від суржику – отруйної калюжі.
 Рятуймося, щоб мови чисте джерело
 Духовного здоров'я додало.

О. Захарків

ОКРЕМІ ВАРІАНТИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

відповідальність – підвищувати	посада – скасувати, ліквідувати
діяльність – провадити	послуги – надавати
достовірність – встановлювати	потреба – задовольняти
збитки – завдавати	присяга – складати
знання – набувати	пропозиції – вносити
квартплата – вносити	спори – розв’язувати
обсяг – збільшувати	тариф – підвищувати
освіта – здобувати	територія – упорядковувати
основи – закладати	функції – виконувати
пільги – поширювати	чинність – набирати
план – складати	школа – заподіяти
платіж – здійснювати	
політика – формувати, реалізувати	

ГРАМАТИЧНІ СИНОНІМИ

ЩО РАНІШЕ, ТО ЛІПШЕ

Нерідко з-поміж граматичних синонімів обирають один і забувають інший. Така доля спіткала складний сполучник *що... то* в значенні відповідності. Замість нього частіше вживають сполучник *чим... тим*. **НАПРИКЛАД:** *Чим більше слухаєш, тим більше хочеться чути* (М. Коцюбинський). Це цілком правильний вислів. Однак сполучник *що... то* нічим не гірший. **НАПРИКЛАД:** *Що багатша думка, то багатша мова* (М. Рильський); *Що вище підіймалися, то видніше ставало навкруги* (О. Гончар). (І. Вихованець).

ПОНАД СТО

Українська мова має для вираження перевищення кількості когось, чого-небудь сполуки з прийменником *понад*. Їх широко використовують письменники, журналісти, науковці. **НАПРИКЛАД:** *Понад годину лунали постріли* (З. Тулуб); *Понад місяць минуло* (О. Довженко). Отже, уживаймо глибше вкорінену в ґрунт нашої мови сполуку *понад сто осіб*, а не *більше ста осіб* (І. Вихованець).

Словом промовляють до тебе народ, історія, культура, честь, гідність, майбуття. Скористайся ж з цього слова, влови й передай поезію думки, перегук абстрактних понять, гнучкість і ніжність визначень, мальовничість найменувань, енергію дієслівних многочленів, високу свободу розкутого сміху, іронії, дотепу, жарту.

П. Загребельний

Односкладне речення. Повне та неповне речення

Ви знатимете:

- види односкладних речень;
- особливості неповних речень.

Ви вмітимете:

- виділяти односкладні й неповні речення з-поміж інших видів речень;
- визначати види односкладних речень;
- оцінювати роль односкладних і неповних речень у текстах різних стилів;
- конструювати односкладні й неповні речення та правильно використовувати їх у власному мовленні;
- правильно ставити тире в неповних реченнях.

§ 16. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Про речення, у яких граматична основа має лише один головний член, види таких речень та їхню роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Із чого складається граматична основа речення?

142 А. Зіставте речення правої та лівої колонок.

1. <u>Я люблю тишу.</u>	1. <u>Люблю тишу.</u>
2. <u>Пахнуть трави.</u>	2. <u>Пахне травами.</u>
3. <u>Світить яскраве сонце.</u>	3. <u>Яскраве сонце.</u>

Б. Визначте, у реченнях якої групи граматична основа складається з одного головного члена. Чи зрозумілий зміст цих речень? Чи можна відновити в них другий головний член?

В. Зробіть висновок про особливості односкладних речень.

Односкладні речення

Односкладним називають речення, граматична основа якого складається з одного головного члена. Другий головний член односкладному реченню не потрібний, оскільки зміст речення і так зрозумілий. **НАПРИКЛАД:** Отак пролечу сніжком над долиною (А. Малишко).

Структура

До структури цього речення можна легко ввести підмет **я**, але потреби в цьому немає, бо дієслово **пролечу** вказує, що дія приписується саме 1-й особі однини (**я пролечу**).

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути поширеними й непоширеними, а також **частинами складного речення**. **НАПРИКЛАД:** Стислі, скупі рядки, але як багато вони вміщують!

односкл., пошир.

двоскл., пошир.

Роль у мовленні

Односкладні речення урізноманітнюють і збагачують мовлення. Ними можна передати думки, почуття, відтінки, які неможливо передати двоскладними реченнями.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Головний член односкладного речення не можна називати підметом або присудком. Адже підмет і присудок взаємопов'язані (не можуть існувати один без одного), а в односкладному реченні є лише один головний член, який суміщає в собі функції і підмета, і присудка. Тому правильно казати так: односкладне речення **з головним членом у формі підмета (присудка)**.

143 І. Прочитайте односкладні речення та визначте граматичні основи. У яких реченнях головний член у формі підмета, а в яких – у формі присудка? Які з речень поширені, а які – непоширені?

1. Люблю нести з криниці воду і не розхлюпати ні краплі (А. Камінчук). 2. Далекі стрічі вечорові. Росисті сутінки розлук (П. Василенко). 3. Навчи мене премудрості, навчи, моя сувора і ласкава Музо... (Марія Влад). 4. На небі зоріло (К. Гриневичева). 5. Збір урожаю соняшнику розпочато ще в одній області України (З газети). 6. На двох стільцях не всидиш (Нар. творчість). 7. Ніч. Тиша. Біле, біле поле (В. Сосюра).

II. Доведіть, що у вправі всі речення односкладні.

144 І. Прочитайте текст, знайдіть у ньому односкладні речення. Простежте, які з них створюють лаконічність і динамічність розповіді чи опису.

ВЕРЕС І БДЖОЛИ

Іду до лісу. Цвітіння вересу вчуваю в усьому: в ароматі повітря, у подиху леготу*, у барвах неба. Верес. На піщаних ґрунтах, там, де не цвіте жодна квітка... Там владарює верес. Од його фіолетового цвітіння не сховатися ніде: ні в затінку дерева, ні на узліссі, ні в гущавині. Його маленькі ліхтарики мов просвердлюють тобі душу, входять

* *Легіт* – легкий приємний вітерець.

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ .....

у єство, у свідомість. Гейзери цвіту. Фонтани холоднува-
то-гарячого багаття. Каскади райдужного сяйва.

Дикі бджоли пораються на віддалених ділянках, у гли-
бинах, у пушах і нетрищах, запасаючись нектаром на
зимівлю, а свійські літунки господарюють на околицях,
беруть взяток* похапцем, поспішають... Незабаром задо-
щить. Затуманить. Загрозує... І тоді вже верес буде
бляклий, сірий, нудний (За А. Камінчуком).

II. Випишіть односкладні речення, підкресліть у них усі члени
речення.

О. Кваша. Дорога до лісу

III. За виписаними односкладними реченнями усно перекажіть
прочитане. Уведіть у переказ невеликий опис краєвиду (2–3
речення) за репродукцією картини Ольги Кваші «Дорога до лісу»
або за власними спостереженнями.

---

* *Взяток* – збирання нектару і квіткового пилку бджолою сім'єю
за певний час (день, сезон).

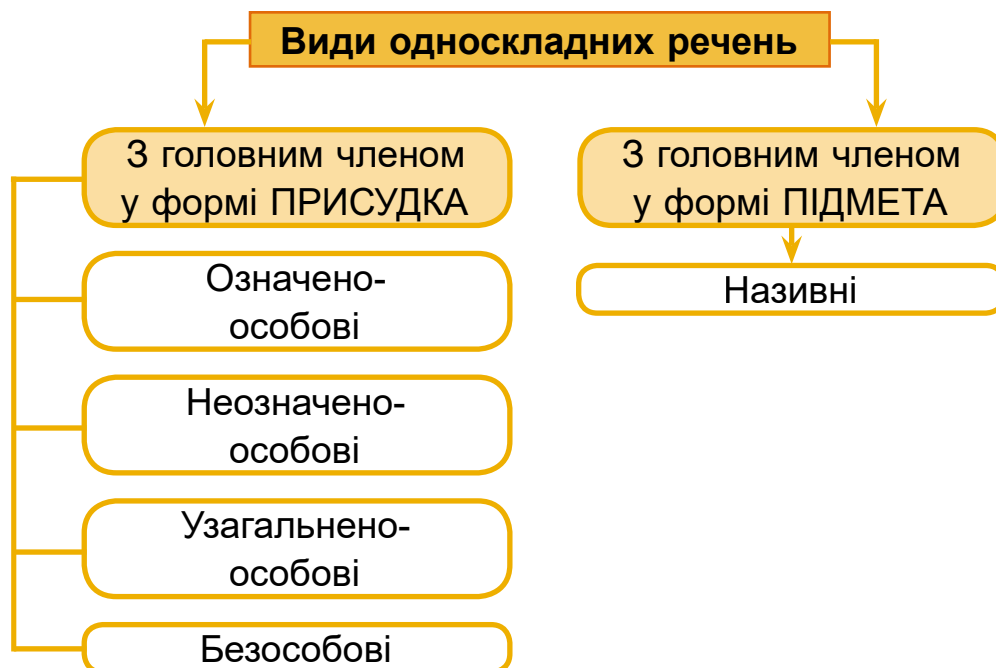
145 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Визначте, які два речення з поданих є односкладними. Доведіть свою думку.

1. Ще земля не хоче холодів.
2. Ще не всі розв'язано рівняння у цім світі.
3. Слова збираю у разки думок щоденно.
4. Цей липень справді тільки мій (*О. Довгоп'ят*).

146 I. Спишіть складні речення, розкриваючи дужки. Підкресліть граматичні основи. Визначте односкладні речення, які є частинами складних (надпишіть над ними скорочено – *односкл.*).

1. Уже йшлося до весілля, коли раптом ро(з,с)почалася війна (*С. Музиченко*).
2. Снігами землю зам(е,и)ло, яріли ще морозів жала (*А. Луценко*).
3. Держава створюється задля того, що(б) жити щас(т)ливо (*Арістотель*).
4. Поглянь: вуалі (біло)сніжні смагляві вишні надягли (*Д. Іванов*).
5. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява... (*О. Довженко*).
6. Йду по тонкому пам'яті льоду – і під ногами кришаться кр(е,и)жини (*М. Ільницький*).

II. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією.

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

147 Розгляньте таблицю. Розкажіть про значення головного члена різних видів односкладних речень, обґрунтуйте приклади. Якими частинами мови виражено головні члени речення в прикладах?

Види речень	Значення головного члена речення	Приклади
Означено-особове	Головний член речення означає дію, яку виконує конкретна особа (я, ти, ми, ви)	<u>Будем</u> на осінь <u>добрі й багаті</u> (І. Жиленко).
Неозначено-особове	Головний член речення означає дію, яку виконують невизначені особи (вони)	Нас <u>зустрічають</u> <u>хлібом-сіллю</u> (Леся Українка).
Узагальнено-особове	Головний член речення означає дію, яка стосується будь-якої особи	<u>Друга</u> <u>пізнають</u> у біді (Нар. творчість).
Безособове	Головний член речення означає дію, яка не має виконавця	А в теплій хаті <u>пахне</u> <u>свіжим хлібом</u> (О. Пахльовська).
Називне	Головний член речення стверджує наявність предметів чи явищ	<u>Чудесна кийвська</u> <u>осінь</u> (Остап Вишня).

148 І. Замініть подані односкладні речення синонімічними двоскладними, а двоскладні – односкладними. Дібрані речення запишіть, підкресліть граматичні основи. Які зміни сталися в структурі речень?

- Квитки в театр купимо онлайн.
- Дорогу до школи переходжу тільки на світлофорі.
- Крізь туман видно море.
- Я люблю **мандрувати** гірськими стежками.
- Ти допоможеш мені створити електронний кабінет?
- На вулиці пахне дощем.

II. Хто добере два синоніми до виділеного слова? А хто більше?

149 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що через кілька днів після надання медичної допомоги вам чи комусь із ваших рідних зателефонувала лікарка, щоб поцікавитися станом здоров'я. Складіть усно текст-відповідь їй (6–8 речень). Використайте подані односкладні речення.

- ✓ Мені (їй, йому) вже значно краще.
- ✓ Ефективне лікування.
- ✓ Дякую за допомогу.
- ✓ Звертатимемося за потреби.
- ✓ Дотримуємося ваших рекомендацій.

150 I. Виберіть і спишіть односкладні речення, підкресліть головні члени відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Науки не носити за плечима (*Нар. творчість*).
2. На сизих луках скошено траву (*М. Рильський*).
3. Щасливий сміх голосно забринів на всю квартиру (*С. Музиченко*).
4. Стою увесь блакиттю оповитий (*М. Боровко*).
5. Кожен ніжний рух сердечний в пісню срібну переллю (*О. Олесь*).
6. Вечірня кімната. Розчинені вікна. Весна (*І. Жиленко*).
7. Щасливі щастя не шукають (*Нар. творчість*).
8. Повітря – мов настояний женьшень (*Н. Гнатюк*).

II. Обґрунтуйте використання тире в останньому реченні.

III. Надпишіть частини мови над словами першого й другого речень.

§ 17. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ ТА НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

*Про те, які значення мають особові
односкладні речення, про особливості їхнього вживання
та форми вираження головних членів речення*

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є три особи займенників? 2. Які є способи й часи дієслова?

151 А. Прочитайте односкладні означено-особові речення. Визначте спосіб вираження головних членів (частину мови, особу, спосіб).

1. *Прокидаюсь на березі Десни під дубом* (О. Довженко).
2. *Земля Вітчизни, квітни і живи* (Л. Костенко).

Б. Поміркуйте, хто в цих реченнях виконує дію – конкретна особа (я, ти) чи неозначена.

В. Зробіть висновок про особливості означено-особових речень.

Означено-особові

Форми вираження

Означено-особовими називають односкладні речення, головний член яких означає дію, яку виконує конкретна особа.

Головним членом в означено-особових реченнях можуть бути тільки дієслова в таких формах:

Форми дієслова	Приклади
1-ша та 2-га особи однини й множини теперішнього й майбутнього часу (уявні підмети – я, ти, ми, ви)	Отак <u>пройду</u> крізь твої великий подив, <u>не зачеплюсь</u> об лагідні слова (Л. Костенко).
1-ша та 2-га особи однини й множини наказового способу (уявні підмети – ти, ми, ви)	<u>Припливайте</u> до колиски, лебеді, як мрії (В. Симоненко).

Синтаксичні синоніми

Усі односкладні означено-особові речення синонімічні двоскладним, але, на відміну від останніх, в означено-особових реченнях увагу зосереджуємо не на виконавцеві, а на самій дії. **ПОРІВНЯЙМО:**

Односкладні	Двоскладні
Люблю мандрувати. Піди напийся води.	Я люблю мандрувати. Ти піди напийся води.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

В означено-особових та неозначено-особових реченнях головний член має форму **присудка**.

152 І. Прочитайте виразно вірш, визначте його основний мотив.

КАЛИНОВА БАЛАДА

Я часто не знаю. Не знаю, де хвилі
Стають золоті, де – багряно-тривожні.
Не знаю, де міра вготована силі
Й на що мої клетоти дикі спроможні.

Не знаю. Не відаю. І колінкую
Перед відомим (відомим для кого?).
Своєму коневі кую свою зброю
І в губи цілую зорю на дорогу.

Та знаю: мене колисала калина
В краю калиновім тонкими руками,
І кров калинова, як пісня єдина,
Горить в моїм серці гіркими зірками.

І. Драч

ІІ. Знайдіть означено-особові речення. Перебудуйте усно односкладні речення на синонімічні двоскладні.

ІІІ. Простежте, чи надають односкладні речення лаконічності, динамічності віршу.

153 І. Прочитайте речення. Доведіть, що всі вони означено-особові. Простежте, на чому в них зосереджено увагу – на дії чи на її виконавцеві.

1. Зроблю собі човна із мрій і весла із пісень (*М. Рильський*). 2. Люблю чернігівську дорогу весною, влітку, восени (*Л. Костенко*). 3. Рідна земле, дай мені снаги скрізь,

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

у всьому бути самим собою (В. Тарасенко). 4. Нанизуємо радощі й жалі на нитку нескінченної розмови (Г. Дудка). 5. Не відривайтесь, люди, від землі, злітаючи ліфтами в хмарочоси (Г. Гайворонська).

II. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Зазначте в дужках біля кожного речення форму вираження головного члена (час, особу, число).

III. Знайдіть спонукальні речення. Вимогу чи прохання вони містять?

Неозначено-особові

Форми вираження

Неозначено-особовими називають односкладні речення, головний член яких означає дію, яку виконують невизначені особи.

Головним членом у неозначено-особових реченнях можуть бути тільки **дієслова** в таких формах **множини**:

Форми дієслова	Приклади
3-тя особа множини теперішнього чи майбутнього часу (уявний підмет – вони)	Уже <u>збирають</u> урожай. Скоро <u>зберуть</u> урожай.
множина минулого часу (уявні підмети – вони, ми, ви)	Уже <u>збрали</u> врожай.
множина умовного способу (уявні підмети – вони, ми, ви)	<i>Швидше</i> <u>збрали б</u> урожай.

Виконавці дії

Виконавців дії в неозначено-особових реченнях не називаємо з різних причин. Іноді вони невідомі за кількістю та складом, а іноді хочемо зосередити увагу на самій дії.

Роль у мовленні

Означено-особові та неозначено-особові речення здебільшого вживаємо в **художньому** й **розмовному** стилях мовлення. Ці речення допомагають уникнути небажаного повтору, надають розповіді лаконічності, динамічності.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не є означено-особовими чи неозначено-особовими речення, у яких присудки виражено дієсловами в таких формах:

- 1) 3-ї особи однини;
- 2) однини минулого часу;
- 3) однини умовного способу.

НАПРИКЛАД: 1. Дивиться цікавий фільм. 2. Дивився цікавий фільм. 3. Дивився б цікавий фільм. Це двоскладні речення з **пропущеним підметом**, який відновлюємо з контексту.

154 I. Спишіть спочатку означено-особові, а потім – неозначено-особові речення. Підкресліть головні члени речення.

1. Йдемо **удвох** під вечір по стежині (Л. Костенко).
2. Пишу тобі рядки привіту крильми найперших журавлів (М. Боровко).
3. **Назавжди** залишаюся отут, в низовині не звітрених ще квітів (С. Осика).
4. Той монастир **недавно** збудували (Л. Костенко).
5. На Рівненщині відзначають річницю битви під Берестечком (З випуску новин).
6. Чи хоч пучечок тої калини мені на груди покладіть (Л. Костенко).
7. Нам наказують зайняти висоту (В. Кучер).

II. Визначте частину мови виділених слів, поясніть у них орфограми.

155 I. Прочитайте текст. Які слова чи словосполучення в ньому можна вважати ключовими? Визначте основну думку тексту.

БАНКІВСЬКА КАРТКА

В Україні підлітки із 14 років можуть самостійно отримати банківську картку. Хочете таку мати? Зверніться у відділення банку. Там вам нададуть усю необхідну інформацію, запропонують різні варіанти.

Отже, ви оформили картку. Вибрали для неї **пін-код**, поповнили рахунок і навіть підключили **інтернет-банкінг**. За допомогою **смс-повідомлень** можете бачити рух

коштів. Тепер радимо встановити обмеження на щоденні витрати та навчитися швидко блокувати картку. Тоді зловмисник не зможе зняти всі ваші гроші.

Ще раз наголошуємо на необхідності правильно розпоряджатися своїми фінансами.

II. Укажіть означено-особові та неозначено-особові речення. Поміркуйте, чому в них не названо виконавців дій. Поясніть роль цих речень у тексті.

III. Обґрунтуйте написання виділених слів.

156 ПОСТІЛКУЙТЕСЯ. Який пін-код для банківської картки можна вважати найнадійнішим? Як часто його потрібно змінювати?

157 КОЛО ДУМОК. Зіставте речення. Доведіть, що перше з них є односкладним, а друге – двоскладним. Свою відповідь звірте з поданим нижче міркуванням.

1. Читаю цікаву книжку.
2. Прочитав цікаву книжку.

МІРКУЙМО. Речення «Читаю цікаву книжку» є односкладним. Воно має один головний член, а другий не потрібен, оскільки зміст і так зрозумілий. Якщо це речення переробити на двоскладне, то підметом виступатиме лише займенник **я**, і ніяке інше слово. Речення «Прочитав цікаву книжку» – двоскладне, бо незрозуміло, хто ж прочитав книжку (*я? ти? він?*). Підмет у цьому реченні пропущено.

158 I. ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Знайдіть з-поміж поданих речень два, які не є односкладними. Відповідь обґрунтуйте.

1. Краю рідний, цвіти, як Малишковий гай, і шуми яворинням розлогим (*О. Довгоп'ят*).
2. Посадили над козаком явір та ялину (*Т. Шевченко*).
3. Не дай мені напитися журби й душі замерзнуть від морозу (*О. Довгоп'ят*).
4. Стояв би тут і слухав дотемна невгавний вітру спів... (*В. Мисик*).
5. А вві сні бачив сонце, і поле безмежне, і стежки без краю в достиглих хлібах (*Ю. Збанацький*).

II. Визначте вид односкладних речень (означено-особове чи неозначено-особове).

159 Розгляньте зображення сучасних транспортних засобів. Продовжте кожен поданий поруч уривок означено-особовим реченням. Речення запишіть.

Електричне моноколесо стало популярним у наших містах. Якщо друзі запропонують мені проїхатися, я не розгублюся. [...]

Гіперлуп – супершвидкісний потяг, що рухається в трубі без рейок. Можливо, і ви колись сидітимете в такому потязі. [...]

Новий український гелікоптер «Скаут» можна буде використовувати і як таксі. Уяви: на вулицях затори, а тобі треба терміново дістатися в якесь місце. [...]

160 Перебудуйте односкладні речення на двоскладні, додавши підмети. Поміркуйте, коли варто надавати перевагу односкладним реченням перед двоскладними.

1. Магазин зачиняють о 20-й годині.
2. Навесні на клумбах висадили квіти.
3. Батьків викликали до школи.
4. У краєзнавчому музеї завжди радо зустрічають відвідувачів.
5. У пресі повідомили про наближення буревію.
6. У нашому селі журавлів називають веселиками.

161 I. Випишіть, розкриваючи дужки, спочатку означено-особові речення, а потім – неозначено-особові. Яке речення не треба вписувати? Обґрунтуйте думку.

1. Сьогодні в Ужгороді частково пер(е,и)криють рух у центрі міста (З випуску новин).
2. Чимало ма(є,ї)ш, земле,

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ .....

дивних див (В. Бровченко). 3. Біля тихих пр(е,и)чалів свого щастя боюсь (Г. Чубач). 4. Скільки цвіту з мене обтрусили... Скільки яблук з мене продали!.. (Л. Костенко). 5. Прокинулася, поснідала, зібрала наплічник і вийшла з дому рівно о восьмій (І. Цілик). 6. Спинюсь над квіткою у лузі, води нап'юся з джер(е,и)ла (М. Луків).

II. Складіть і запишіть 2 смс-повідомлення, які за будовою були б означено-особовими реченнями.

§ 18. УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Про односкладні речення, у яких головний член речення означає дію, що властива будь-якій особі й сприймається узагальнено

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислів'я та приказки?

162 А. Прочитайте узагальнено-особові речення. Поміркуйте, кого стосується означувана в них дія – однієї конкретної особи чи всіх загалом і кожного зокрема.

1. *І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь* (Т. Шевченко).

2. *Лови рибу не на сковороді, а у воді* (Нар. творчість).

Б. З'ясуйте спосіб вираження головного члена речення (частина мови, особа, число).

В. Зробіть висновок про особливості узагальнено-особових речень, їхню роль у мовленні.

Узагальнено-особові

Узагальнено-особовими називають односкладні речення, головний член яких означає дію, що може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу.

Форми
вираження

Головний член таких речень переважно виражено **дієсловом** у формі **2-ї особи** однини теперішнього чи майбутнього часу **дійсного** або **наказового** способу, рідше – в інших формах. **НАПРИКЛАД:**

1. Не навчиш вовка орати (Нар. творчість).

(Дієслово у формі 2-ї особи однини)

2. За одного битого двох небитих дають (Нар. творчість).

(Дієслово у формі 3-ї особи множини)

Роль
у мовленні

Основне призначення узагальнено-особових речень – образне вираження узагальнених суджень, тому особливого поширення вони набули в **приказках, прислів'ях, загадках, казках**. За допомогою узагальнено-особових речень також складають **інструкції, рецепти**, позначають **закономірності**.

163 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Доведіть, що всі ці речення узагальнено-особові. Підкресліть головні члени речення.

1. Вовка пастухом (не)ставлять. 2. (Не)хвали коня, поки з дороги (не)верн(е,и)шся. 3. Як сіно косять, то дощів (не)просять (Нар. творчість). 4. Пл(е,и)каймо в серці кожне гроно, прозоре диво кал(е,и)нове (Д. Білоус). 5. Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня... (Л. Костенко). 6. Дивиш(ь)ся і (не)надивиш(ь)ся, дишеш і (не)надишеш(ь)ся тим чистим, гарячим і пахучим повітрям (І. Нечуй-Левицький).

II. Поясніть, як ви розумієте зміст одного з наведених народних висловів.

164 Пригадайте й запишіть 3–5 прислів'їв, що мають будову узагальнено-особових речень. Визначте, чим виражено в них головний член речення.

165 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, що спільного та відмінного між означено-особовими, неозначено-особовими та узагальнено-особовими реченнями. Чим, на вашу думку, ці три види односкладних речень відрізняються від безособових?

166 Запишіть послідовно спочатку номери означено-особових речень, потім – неозначено-особових, а потім – узагальнено-особових.

1. Деякий час їхали мовчки (С. Музиченко). 2. Від корявого дерева тепла не чекай (Нар. творчість). 3. Опустіться, тихі зорі, синові під вії (В. Симоненко). 4. Іду і мрію про щось (М. Йогансен). 5. Три дні дали на роздуми мені (Л. Костенко). 6. Тужу за вами, солов'ї України (М. Рильський). 7. Прийди весняною грозою, сипни на серце яблунь цвіт (Р. Братунь). 8. Землі кланяйся низько – до хліба будеш близько (Нар. творчість).

КЛЮЧ. Замініть послідовно виписані цифри відповідними буквами: 1 – о, 2 – і, 3 – п, 4 – е, 5 – н, 6 – т, 7 – р, 8 – й. Якщо ви правильно виконали завдання, то із записаних букв прочитаєте прізвище автора вислову «Хоч би чого ти навчався, ти навчаєшся для себе».

167 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ваш друг чи подруга не вважає наполегливу працю достатньою передумовою для досягнення успіху. Ви ж дотримуетесь іншої думки. Складіть і розіграйте за особами можливий у цій ситуації діалог дискусійного характеру (8–10 реплік).

Використайте одне чи кілька поданих узагальнено-особових речень.

- ✓ Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.
- ✓ За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш.
- ✓ Бери вершину і матимеш середину.
- ✓ Завжди обирай найважчий шлях – на ньому не зустрінеш конкурентів.
- ✓ Або не берися, або доводь до кінця.

168 I. Випишіть узагальнено-особові речення, підкресліть граматичні основи.

1. Не **спитавши** броду, не лізь у воду (*Нар. творчість*). 2. Правда **неправду** перетягне (*Нар. творчість*). 3. Від своєї тіні не втечеш (*Нар. творчість*). 4. Люблю **чернігівську** дорогу — весною, влітку, восени (*Л. Костенко*). 5. Їсть за вола, а робить за комара (*Нар. творчість*). 6. Любіть Україну у сні й наяву, **вишневу** свою Україну (*В. Сосюра*). 7. Два коти в одному мішку не помиряться (*Нар. творчість*).

II. Розберіть за будовою виділені слова.

III. Проілюструйте один із вписаних висловів або усно змалюйте його.

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Чи знаєте ви, як стати цікавим співрозмовником? Відомий американський педагог Дейл Карнегі пропонує кілька простих правил. Зокрема, треба виявляти увагу до інших, заохочувати їх розповідати про себе, свої хобі й досягнення. Також варто утримуватися від критики, ставити себе на місце співбесідника, щоб краще зрозуміти його думки.

Про ці та багато інших «рецептів» успішної комунікації ви можете дізнатися з книжки **Іржі Томана «Мистецтво говорити»**. Вона допоможе швидко й легко набути друзів, навчить володіти собою, дасть змогу побачити нові цілі та перспективи.

§ 19. БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Про те, яке значення мають безособові речення, про їхні стилістичні особливості та способи вираження головних членів речення

ПРИГАДАЙМО. 1. Які дієслова належать до безособових? 2. Яку форму дієслова називають неозначеною?

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

169 А. Прочитайте безособові речення. Чи домислюється в них дійова особа?

1. Тéпло ведмежатам у засніженому снігом барлозі (І. Соколов-Микитов).

2. Серед лісу ставок прикрашено очеретом (Остап Вишня).

3. Словами серденька не одурити (Леся Українка).

4. Заморосило осінь у сльозу (Л. Костенко).

Б. У якому реченні головний член виражено: а) прислівником; б) дієслівною формою на **-но, -то**; в) неозначеною формою дієслова; г) безособовим дієсловом?

В. Зробіть висновок про особливості безособових речень.

Безособові

Безособовими є односкладні речення, головний член яких називає дію або стан, які не мають виконавця чи носія або реалізуються незалежно від них.

НАПРИКЛАД: 1. Аж морозом сипнуло поза спиною (Панас Мирний). 2. Як весело було нам усім у ту мить (А. Яніта).

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГОЛОВНОГО ЧЛЕНА В БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕННЯХ

Спосіб вираження	Приклад	Значення
Безособове дієслово	Мені <u>не спиться</u> . Уже <u>світає</u> .	Стан людини, природи, світу
Особове дієслово в безособовому значенні	У лісі <u>пахне</u> грибами.	
Прислівник (з допоміжним дієсловом або без нього)	На вулиці <u>було темно</u> . Йому <u>страшно</u> .	
Дієслівна форма на -но, -то	На лузі траву <u>скоше-но</u> .	

Неозначена форма дієслова (можливо в поєднанні з прислівником чи присудковими словами: <i>треба, можна, час, жаль</i>)	<u>Можна побачити</u> все.	Бажання, можливість, неможливість тощо
Слова <i>немає, не було, не буде</i>	У мене <u>немає</u> часу.	Відсутність кого- або чого-небудь

Роль у мовленні

Синтаксичні синоніми

Безособові речення здебільшого вживаємо в **художньому й розмовному** стилях. Ці речення використовуємо для виділення дії та її наслідків.

Іноді односкладні безособові речення виступають **синтаксичними синонімами** до двоскладних. Це дає змогу урізноманітнити мовлення, найточніше висловити певну думку. На відміну від двоскладних речень, у безособових дія та стан подаються як незалежні від виконавця, тобто відриваються від нього.

ПОРІВНЯЙМО:

Двоскладні	Односкладні
<u>Я хочу спати.</u>	Мені <u>хочеться спати.</u>
<u>Сніг замів</u> дорогу.	Дорогу <u>замело</u> снігом.
<u>Пахли</u> трави.	<u>Пахло</u> травами.
<u>Трава</u> вже <u>скошена.</u>	<u>Траву</u> вже <u>скошено.</u>

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Потрібно відрізнити безособові речення з головним членом, вираженим сполученням прислівника та інфінітива, від двоскладних.

ПОРІВНЯЙМО:

Двоскладне	Односкладне
Під гору <u>бігти</u> <u>важко.</u>	Під гору <u>важко бігти.</u>

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ .....

170 I. Визначте в реченнях спосіб вираження виділених головних членів.

1. Тієї ж миті **потемніло** в очах (С. Музиченко). 2. **Нема** на світі України, немає другого Дніпра (Т. Шевченко). 3. **Не можна затуляти** сучасним життям життя тисячоліть (М. Семенко). 4. І справді **гарно було** на ниві (Л. Костенко). 5. Опівдні **зробилося** зовсім **тепло** (Гр. Тютюнник). 6. А слова дружнього за гроші **не купити** (М. Рильський). 7. **Весело й шумливо** на вигоні за слобідкою (С. Черкасенко). 8. **Не співалось** тієї весни Настусі (Ю. Збанацький).

II. Розподіліть усно речення на групи за значенням: а) повідомлення про стан людини; б) повідомлення про стан природи; в) відсутність кого- або чого-небудь; г) бажання, можливість, неможливість.

171 **КОЛО ДУМОК.** Поміркуйте, чому з наведених речень лише перше вважаємо односкладним безособовим.

1. Щомісяця треба підстригати газон.
2. Після підстригання обов'язково полийте газон.
3. Стригти газон без захисних окулярів небезпечно.

172 Складіть і запишіть до кожного фото односкладне безособове речення, використовуючи подане нижче слово як головний член речення.

завантажено

нагодувати

прохолодно

173 I. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися? Доберіть свій варіант заголовка.

ЯК НЕ ЗАБЛУКАТИ В СОЦМЕРЕЖАХ

Складно заперечувати позитивний вплив соціальних мереж на наше життя. Там ніколи не нудно. Нові знайомства, групи за інтересами... Проте варто зважати й на зворотний бік віртуальних спільнот.

По-перше, людина приділяє їм так багато часу, що це шкодить іншим важливим сферам життя. Оптимальним буде використання соцмереж пів години на день.

По-друге, у віртуальному просторі нам хочеться ділитися лише позитивними подіями зі свого життя. А в перегонах з назвою «не хочу відставати» легко втратити себе.

По-третє, через соцмережі вас можуть заманити в небезпечні ситуації. Отже, варто повідомляти дорослих про підозрілі контакти.

II. Знайдіть у тексті безособові речення. Визначте, чим виражено в них головні члени речення. Яка роль цих речень у висловленні?

174 ПОСТІЛКУЙТЕСЯ. У яких соцмережах ви зареєстровані? Чи потрібно, на вашу думку, розповідати батькам чи вчителям про віртуальних друзів? Чому?

175 Доберіть до наведених речень синонімічні безсполучникові. Дібрані речення запишіть, підкресліть головний член речення. Простежте, як змінився характер висловленої думки.

ЗРАЗКИ. 1. У хаті пахне хліб. – У хаті пахне хлібом.
2. На свято запросили артистів. – На свято запрошено артистів.

1. Сонце залило галявину. 2. На подвір'ї запахла скошена трава. 3. Від річки війнула прохолода. 4. Стан хворого погіршав. 5. Я хочу спробувати новий десерт. 6. Дітям дозволили купатися в басейні. 7. Ловити рибу в озері заборонили. 8. Дихаю вільно, на повні груди.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Безособові речення не можна переробити на двоскладні без зміни змісту. **ПОРІВНЯЙМО:** 1. *Я працюю.* (Констатація факту.) 2. *Мені працюється.* (Указується на робочий настрій і бажання працювати того, хто говорить.)

176 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Виберіть з поданих дієслів два та запропонуйте однокласнику чи однокласниці ввести кожне з них до двоскладного й безособового речень.

Темніє, пахне, віє, бажати, віриться, думати, чекати, вірити.

177 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що до вас приїхала знайома й бажає самостійно відвідати магазин (ринок, пошту тощо). Розкажіть їй, як туди дістатися, дайте пораду (3–5 речень). Скористайтеся кількома наведеними словами чи сполученнями як головними членами однокладних безособових речень.

✓ треба проїхати (пройти)	✓ вечоріє
✓ можна скористатися	✓ відчинено
✓ бажано не баритися	✓ освітлено
✓ темніє	

І ТАКЕ БУВАЄ

Дідусь, який працював нічним сторожем, повернувся вранці додому.

– Як пройшло чергування? – запитали в нього онуки Світлана та Олег.

– Цього разу всю ніч не спалося, – відповів дідусь.

– О, тобі, напевне, було дуже важко нести чергування... – поспівчувала Світлана. – Усю ніч не спав...

– І зовсім не важко, – заперечив Олег, – адже...

Продовжте репліку Олега. У чому полягає мовна суть подібних непорозумінь?

178 I. Спишіть речення та запишіть біля кожного з них характеристику (односкладне чи двоскладне, вид односкладного). Підкресліть граматичні основи.

1. Як мені хотілося словами осені пейзажі змалювати (О. Довгоп'ят). 2. У малесенькій тісній халупці було вогко і трохи душно (І. Багрянний). 3. У Чернігові проведено вебінар для старшокласників у рамках оздоровчої кампанії (З випуску новин). 4. Світає. Тане морок в небосхилі (М. Сингаївський). 5. Йдуть стрільці. Завіяло дороги. Біле сонце деренчить, мов жерсть (Р. Лубківський). 6. А робота не жде. Її треба робить (Л. Костенко). 7. Не хвались, ідучи на торг, а хвались, ідучи з торгу (Нар. творчість). 8. Я так люблю зимові вечори в людському домі, де зростають діти (І. Жиленко).

II. Визначте частини мови в третьому реченні.

§ 20. НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

Про те, яке значення мають називні речення, про їхні стилістичні особливості та способи вираження головних членів речення

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є способи вираження підмета?

2. Які другорядні члени речення належать до групи підмета, а які – до групи присудка?

179 А. Прочитайте речення. Визначте в них головні члени.

1. Сніг і сонце. Золоті цимбали. Вічності дихання золоте (Д. Павличко).

2. І сум. І жаль. І висновки повчальні. І слово, непосильне для пера (Л. Костенко).

Б. З'ясуйте спосіб вираження головних членів речення.

В. Поміркуйте, чому такі речення в мовознавстві названо називними. Яка їхня роль у мовленні?

<p>Називні</p>	<p>Називними є такі односкладні речення, у яких головний член стверджує наявність предметів чи явищ у реальній дійсності.</p>
<p>Спосіб вираження</p>	<p>У таких реченнях головний член здебільшого виражається іменником у називному відмінку, рідше – займенником або іменним словосполученням.</p> <p>НАПРИКЛАД:</p> <p>1. <i>Спокійні <u>очі</u>. Сива <u>голова</u></i> (Л. Костенко). 2. <i>Довга, зтяжна волинська <u>осінь</u></i> (М. Олійник).</p>
<p>Роль у мовленні</p>	<p>Називні речення досить поширені в художньому стилі, зокрема в описах природи, дії, обстановки, де вони часто утворюють цілу низку однотипних структур. НАПРИКЛАД: <i>Спориш. Нагідки. Стигли свічі лип. І кручений панич дереться взгору</i> (М. Боровко). Також називні речення характерні для публіцистичних статей.</p>

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

- З головних членів у називних реченнях може бути тільки один – у формі **підмета**. Присудка в таких реченнях немає і не може бути.
- Інколи називні речення містять вказівні частки **ось, от, он**. Наприклад: *Ось наш будинок*.

180 I. Прочитайте уривки описів. Розкажіть, що ви уявляєте, читаючи кожен із них. Чи вдалось авторам динамічно й широко змалювати зображуване? Якщо так, то завдяки чому?

- Зима. Криниця. Стук обмерзлого відра. Жіночі голоси і перегук дитячий (М. Рильський).
- Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемою залитий (М. Рильський).
- Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад (П. Дорошенко).

II. Схарактеризуйте усно речення (односкладне чи двоскладне, вид односкладного). Визначте, які з них вжито для позначення часу, а які – місця.

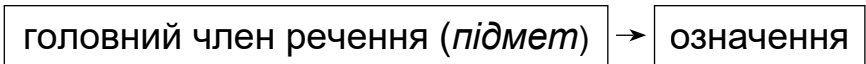

III. Продовжте один з описів кількома реченнями, зокрема й називними.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

З другорядних членів у називному реченні може бути **лише означення**. Якщо ж у реченні є обставина чи додаток, то значить є і присудок. **НАПРИКЛАД**, хоча в реченні *На небі сонце* з головних членів підкреслено лише підмет, воно не односкладне називне, а двоскладне, оскільки має обставину *на небі*. Обставина й указує на наявність присудка. Щоправда, цей присудок пропущено.

Група головного члена називного речення

181 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому лише перше речення вважаємо односкладним називним, а інші – двоскладними.

1. Яке чудове художнє селфі!
2. На пам'ять – селфі!
3. Підготувався до селфі.

182 I. Спишіть, підкресліть члени речення. Укажіть називні речення. Чи є в цих реченнях другорядні члени? Які саме?

1. А ось ліси, покриті димом (Л. Дмитренко). 2. Ось і місток, за яким починалося село (І. Муратов). 3. Жовта акація в скверах Одеси (О. Довгоп'ят). 4. Зелений луг. Над лугом в'ється чайка (М. Рильський). 5. У Херсоні ізранку дощ (Д. Обухов). 6. Цей теплий дощ. І мокрі щоки, і хмари, і полігон (І. Цілик). 7. Щойно червень, а пахне від лип, ніби в липні (Ю. Андрухович).

II. Знайдіть у перших двох реченнях вказівні частки. Поміркуйте, як впливає на зміст називного речення наявність у ньому вказівних часток.

183 I. Прочитайте виразно вірш. Які думки й почуття передає автор?

СВІЧА

Вітер. Злива. Безсоння. Гасне літо зелене.
Падають на підвіконня жовті долоні клена.
Серце щемить від болю. Вмиті безсонням очі.
Я, а поряд зі мною – чорна безодня ночі.

Порив вітру.
Мал. А. Мечетної
(14 років)

Запалю свічу з віком віч-на-віч.
Запалю свічу, щоб здолати ніч.
Запалю свічу у тривожний час.
Помолюсь вогню, щоб вогонь не згас.

В. Шинкарук

II. Знайдіть односкладні називні речення. Чи є в тексті односкладні речення інших видів? Схарактеризуйте роль називних речень у розкритті авторського задуму.

III. Розгляньте малюнок «Порив вітру». Що, на вашу думку, символізують яскраві соняшники? Чим малюнок співзвучний з віршем «Свіча»? Доберіть кілька

називних речень, які можна було б використати в словесному описі малюнка.

184 Доведіть, що речення лівої колонки є односкладними називними, а правої – двоскладними. Свої висновки звірте з міркуванням, поданим після вправи.

Односкладні називні

Темна ніч.

Холодний вітер.

Народний вибір.

Двоскладні

Ніч темна.

Вітер холодний.

Вибір народний.

МІРКУЙМО. Речення Ніч темна є двоскладним, бо в ньому прикметник *темна* є частиною складеного присудка (прикметник сто-

їть після іменника, у мовленні він логічно наголошується, між словами робиться пауза). Речення *Темна ніч* є односкладним називним, бо в ньому прикметник *темна* є означенням (стоїть перед іменником).

185 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Доберіть спільно до кожного фото цікавий підпис, який був би односкладним називним реченням, і запишіть. Потім перебудуйте самостійно ці підписи на двоскладні речення та запишіть. Зіставте свої записи.

ЗРАЗОК. *Ідеальний день.* – *Сьогодні ідеальний день.*

186 Спишіть, розкриваючи дужки, спочатку послідовно односкладні називні речення, а потім – двоскладні. Підкресліть граматичні основи.

1. Світлий промінь на схилі дня (*Л. Завіщана*).
2. Козацька школа, крита оч(е,и)ретом (*Л. Костенко*).
3. Ось школи знайомої мури (*В. Сосюра*).
4. Враження дитинства – ясновесні! (*Д. Білоус*).
5. На серці дощ (*О. Довгоп'ят*).
6. Потріскані до крові, обвугл(е,и)ні губи ж(е,и)нців (*М. Стельмах*).
7. Небо гл(е,и)боке, прозоре, блакитне (*М. Івченко*).
8. Всі мости ще кл(е,и)нові (*Л. Костенко*).

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ .....

КЛЮЧ. Запишіть послідовно спочатку номери односкладних речень, а потім – двоскладних. Замініть цифри відповідними буквами: 1 – ж, 2 – д, 3 – о, 4 – е, 5 – н, 6 – в, 7 – к, 8 – о. Якщо ви правильно виконали завдання, то зможете прочитати прізвище автора вислову «Любіть землю! Любіть працю на землі».

187 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Поміркуйте, яке з поданих речень односкладне називне, а які – двоскладні. Відповідь обґрунтуйте.

Недільний ранок. Зелен-свято нині. Хати убрані в клечінь соковиту (А. Луценко).

188 Користуючись лише називними реченнями, передайте стисло епізод відомого фільму (мультфільму) чи пісні, не називаючи персонажів. Однокласники та однокласниці мають упізнати фільм чи пісню за вашою розповіддю.

189 I. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення.

Повівав холодний вітерець. Насувались білі, наче молочні, хмари, різно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька. На обидва боки від дороги, скільки кинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари й оповили небо. Посипав сніжок (За М. Коцюбинським).

II. Побудуйте текст (письмово), використовуючи лише односкладні називні речення. Підкресліть головні члени речення. Простежте, як побудова вплинула на характер опису.

ЗРАЗОК. На землю впали перші краплини дощу. – Перші краплини дощу.

§ 21. ПОВНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Про речення, у яких пропущено необхідний член речення,
та про те, коли в таких реченнях ставимо тире

190 А. Прочитайте діалог. Поміркуйте, чим зумовлена відсутність деяких слів у виділених реченнях. Чи можна відновити ці слова з діалогу?

- *Де розташована книгарня?*
- *У центрі міста.*
- *А чим можна доїхати до центру?*
- *Автобусом номер 7.*

Б. Спробуйте відновити в діалозі пропущені слова.

В. Поясніть, чому виділені речення є неповними. Яка їхня роль у мовленні?

*Неповні
речення*

Неповними називають речення, у яких пропущено один або кілька членів речення, потрібних для цілісної граматичної структури. Цей пропуск добре відчутний, а відсутні члени речення можна легко відновити. **НАПРИКЛАД:**

(жалить)

Бджола жалить жалом, а людина – словом.

повне

неповне

Неповні речення, як і повні, можуть бути поширеними й непоширеними, односкладними та двоскладними, а також частинами складного речення.

Неповні речення можуть бути контекстуальними й ситуативними.

Контекстуальні речення

У **контекстуальних** неповних реченнях пропущений член відновлюємо з контексту (найближчих речень тексту). Причиною пропуску є те, що слово вже вживали й немає потреби його повторювати.

Контексту-
альні речення

Ситуативні
речення

Пропуск
присудка

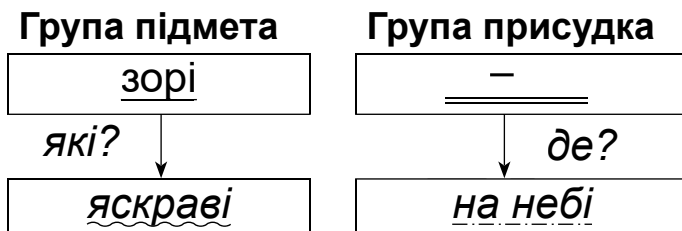
НАПРИКЛАД: Червоними озерами цвіли в лі-
сосмузі маки. Синіми озерами біля них – сокир-
ки (М. Вінграновський).

У цьому прикладі друге речення є неповним,
пропущено присудок *цвіли*.

У **ситуативних** неповних реченнях пропущений
член відновлюємо з мовленнєвої ситуації. При-
чиною пропуску є те, що всі учасники розмови
знають, про що йдеться. **НАПРИКЛАД**, під час
гри у футбол один гравець вигукує: «Пасуй
мені!» Із ситуації спілкування зрозуміло, що
йдеться про м'яч, тому додаток *м'яч* у реченні
пропущено.

До неповних також зараховують **речення
з пропущеним присудком**, який не можна від-
новити ні з контексту, ні із ситуації. На пропуще-
ний присудок указують наявні в реченні
обставина чи **додаток**. **НАПРИКЛАД:** Яскраві
зорі на небі.

У цьому реченні є обставина *на небі*, яка допо-
магає уявити присудок: *Яскраві зорі* (є,
розкинулися, засіяли тощо) *на небі*. Цей присудок
пропущено. Структура речення така:

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Речення з пропущеним підметом чи присудком є двоскладним,
а не односкладним. **НАПРИКЛАД:** Андрій три роки прожив
у Вінниці. Знає тут усі місця. Друге речення є двоскладним
неповним (пропущено підмет *Андрій*).

191 I. Прочитайте виразно текст. Доведіть, що виділені речення є неповними, відновіть у них пропущені члени (усно). Прочитайте текст удруге з відновленими членами речення. Який варіант досконаліший? Розкажіть, з якою метою вжито неповні речення.

Учителька Надія Петрівна ввійшла в клас:

– Сідайте... Сашко, це правда, що з вашого села сьогодні втік із кузні Сіроманець?

– **Утік**, – відповів Сашко і сів.

– Ти сам бачив? – запитала Надія Петрівна.

– **Бачив**.

– Діти, де живуть вовки?

– **У лісі**, – хором відповів клас.

– У лісі. А от ти, Сашко, ходиш лісом до школи. Невже тобі немає асфальтової дороги?

– Надіє Петрівно, – важко підвівся Сашко, – хай нею ходить хто хоче. **А я люблю лісом**.

– От скажи, Галю Грушецька, про що я розповідала на минулому уроці?

– **Про Індію. Про тигрів-людодідів**, – тонким, як ліщина, голосом відповіла Галя.

– А в нас тигрів немає! – скинувся Сашко... (*М. Вінграновський*).

II. Знайдіть у тексті звертання, визначте, чим вони виражені.

192 I. Спишіть виділені неповні речення, відновлюючи пропущені члени. Що допомогло їх відновити?

ЗРАЗОК. *Я їм яблуко, а Соня грушу.* – Соня їсть грушу.

1. Не хотіла коза на торг, **так потягли** (*Нар. творчість*). 2. Три явори посадила сестра при долині, **а дівчина заручена – червону калину** (*Нар. творчість*). 3. **Над зеленим узгір'ям ранкове сонце** (*І. Цюпа*). 4. Стежечка розходилась на два боки. – **Ліворуч!** – звелів ста-

рий (*І. Багрянний*). 5. – Діду, а куди лебеді полетіли? – **На тихі води, на ясні зорі**, – пересміявшись і споважнівши, урочисто каже дід (*М. Стельмах*). 6. Хилило на сон. А в кущах десь прокинулася і намагалася зігрітись мрійно-ноголоса пташка. **Віщувала ранок** (*І. Багрянний*). 7. Дитя пожадливо накинулось на супчик, не відмовилось і від каші з підливою. Тільки на компоті «забастувало». – **Не можу більше** (*С. Музиченко*).

II. Доведіть, що перше речення є складним, у якому одна частина є неповним реченням. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

МІРКУЙМО. Речення Не хотіла коза на торг, так потягли має дві граматичні основи, а отже, є складним. Друга частина є неповним реченням, оскільки в ньому пропущено додаток (козу) й обставину (*на торг*), які відновлюємо з контексту.

Тире Якщо в неповному реченні на місці пропущеного члена речення у вимові робимо **паузу**, то на письмі **ставимо тире**. **НАПРИКЛАД:** 1. *На небі – сонце* (*М. Коцюбинський*). 2. *Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки ллють* (*Нар. творчість*).

193 I. Прочитайте вголос виразно речення. Обґрунтуйте використання тире.

1. На видноколі – сиві тополі, вітер у полі колише ковила (*С. Фоменко*). 2. В просвітку дерев – віддзеркалення міста (*О. Делеменчук*). 3. А в небі – райдуга-веселиця (*М. Ткач*). 4. Андрій додому поспіша, а сонце – у зеніт (*О. Підсуха*). 5. На душі – пізній сніг (*О. Гаран*). 6. Око бачить далеко, а розум – ще далі (*Нар. творчість*). 7. Дерева розправляють сонні віти, над ними угорі – пташиний спів (*С. Жуковський*). 8. Без тебе світ не був би світом, зима – зимою, літо – літом (*Р. Братунь*).

II. Прочитайте речення вдруге, відновлюючи пропущені члени. Простежте, як змінюється характер розповіді.

194 Спишіть речення, пропускаючи слова, які повторюються. Поставте, де можливо, замість цих слів тире. Підкресліть у складних реченнях ту частину, яка є неповним реченням.

ЗРАЗОК. *Я люблю теніс, а Олег любить футбол. – Я люблю теніс, а Олег – футбол.*

1. Кров свою віддам твоїй калині, пісню свою віддам травам, птицям і лісам... (За М. Луковим). 2. Я закоханий в синь океану, а ще дужче я закоханий у зорі рум'яні (За В. Сосюрою). 3. В добрім житті кучері в'ються, в поганім житті кучері січуться. 4. Пташка красна своїм пір'ям, а людина красна своїм знанням. 5. Не хоче півень на чуже весілля, та несуть півня на чуже весілля (*Нар. творчість*).

195 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ваші знайомі повернулися з подорожі. Ви теж плануєте таку саму подорож наступного року. Складіть і запишіть діалог (10–12 реплік), можливий у цій ситуації, використавши кілька неповних речень. Ви можете скористатися поданими зразками.

- ✓ Чи сподобалося?
- ✓ До Львова – літаком, а далі – на таксі.
- ✓ Удень – екскурсії, а ввечері – відпочинок біля озера.
- ✓ Дуже сподобалося.
- ✓ Недалеко від Запоріжжя.
- ✓ Так, і тобі раджу.
- ✓ Наступного літа – обов'язково.

196 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте діалог – телефонну розмову (8–10 реплік) з невідомою особою, яка зателефонувала до вас, аби повідомити про виграш призу та запросити на його вручення. Намагайтесь уникнути можливої небезпеки, протистояти маніпулятивним впливам. Використайте в діалозі неповні речення.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Те, що в односкладному реченні є лише один головний член, не означає, що речення неповне, оскільки другий головний член не передбачений його структурою. Односкладне речення буде неповним лише тоді, коли в ньому **пропущено необхідний** для цілісної граматичної структури головний або другорядний член речення.

197 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому речення в першій колонці вважаємо повними, а в другій – неповними. Які головні члени речення пропущено?

Повні речення	Неповні речення
<u>Їду</u> в метро. <u>Холодна ніч.</u>	<u>Їхав</u> у метро. <u>Сьогодні холодна ніч.</u>

198 I. Випишіть спочатку неповні речення, а потім – повні. У дужках біля кожного речення зазначте, односкладне воно чи двоскладне. Підкресліть члени речення.

1. Всяке діло починай з голови (*Нар. творчість*).
2. **Надворі** ясна холодна ніч (*Ірина Вільде*).
3. Вже **де-не-де** й димок із димаря (*Л. Костенко*).
4. Над **пам'яттю** простягнуто мости (*В. Коротич*).
5. Дні за днями – пожовклим листям (*М. Самійленко*).
6. Несподівано, раптом у чорну тишу щось впало. Живе, веселе, безтурботне (*М. Коцюбинський*).
7. Прийшов, побачив, переміг! (*Юлій Цезар*).

II. Визначте частини мови виділених слів, поясніть написання.

199 Спишіть складні речення, підкресліть їхні частини, які за будовою дорівнюють неповним реченням. З'ясуйте, яка роль неповних речень і які члени в них пропущено.

1. Найдорожча пісня – недоспівана, а найліпша – та, що не знайду (*П. Осадчук*).
2. Спрямуй думок своїх потік

в подій нестримний плин, щоб день прожити, неначе вік, а вік – мов день один (*М. Сингаївський*). 3. За селом розлогі поля, синіє ліс, летять птахами хмаринки і хмаринками птахи (*У. Самчук*). 4. Сіяло сонце, в небесах ані хмариночки, та тихо, та любо, як у раї (*Т. Шевченко*). 5. По той бік Дніпра жовтіють піски, далі луки, а ще далі в синьому мороці плавають обриси лісів (*О. Гончар*).

200 Хто зможе пригадати одне прислів'я, у структурі якого є неповне речення? А хто пригадає два-три такі вислови?

201 Випишіть із текстів неповні речення, підкресліть члени речення. Простежте роль неповних речень у вираженні авторського задуму, зокрема у створенні динамізму, психологічної напруги висловлення.

1. Ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся. Не саме село вабило нас, бо чи ж мало чудових сіл на Україні? Не зелень лісів, не гриби і не світанки над річкою... Ні! Кликало нас до себе привільне і незалежне життя. Кликало і вимахувало привітно рукою: «Ну ж бо, сміливіше. Я чекаю на вас!»

– Уявляєш собі? – казав Митько. – Ліс. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені – ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом – ні душі (*Я. Стельмах*).

2. Море спить. Точнісінько, як людина. Високо здіймає груди, схропує сонно, ліниво... Коли море спить, вже ніяка сила його не розбудить. Ліниво похлюпує об камінь хвильками, полощеться тихо, сонно, розніжено (*Ю. Збанацький*).

3. Ох і очеретяна ж річка Оскіл! Ох і рибна ж вона! А яка вода в Осколі! Лагідна, ласкава, м'яко-шовкова! (*Остап Вишня*).

202 Виконайте завдання одного із запропонованих варіантів (на вибір).

ВАРІАНТ А. Випишіть з газетної чи журнальної статті уривок тексту з неповними реченнями. З'ясуйте, з якою метою автор ужив ці речення.

ВАРІАНТ Б. Випишіть з підручника української літератури уривок художнього тексту з неповними реченнями. З'ясуйте, з якою метою автор ужив ці речення.

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте й проведіть у класі пресконференцію на тему «Участь учнів класу в мовознавчому конкурсі». Мета пресконференції – поінформувати про підготовку до мовознавчого конкурсу «Односкладні та неповні речення: роль і можливості».

Проект

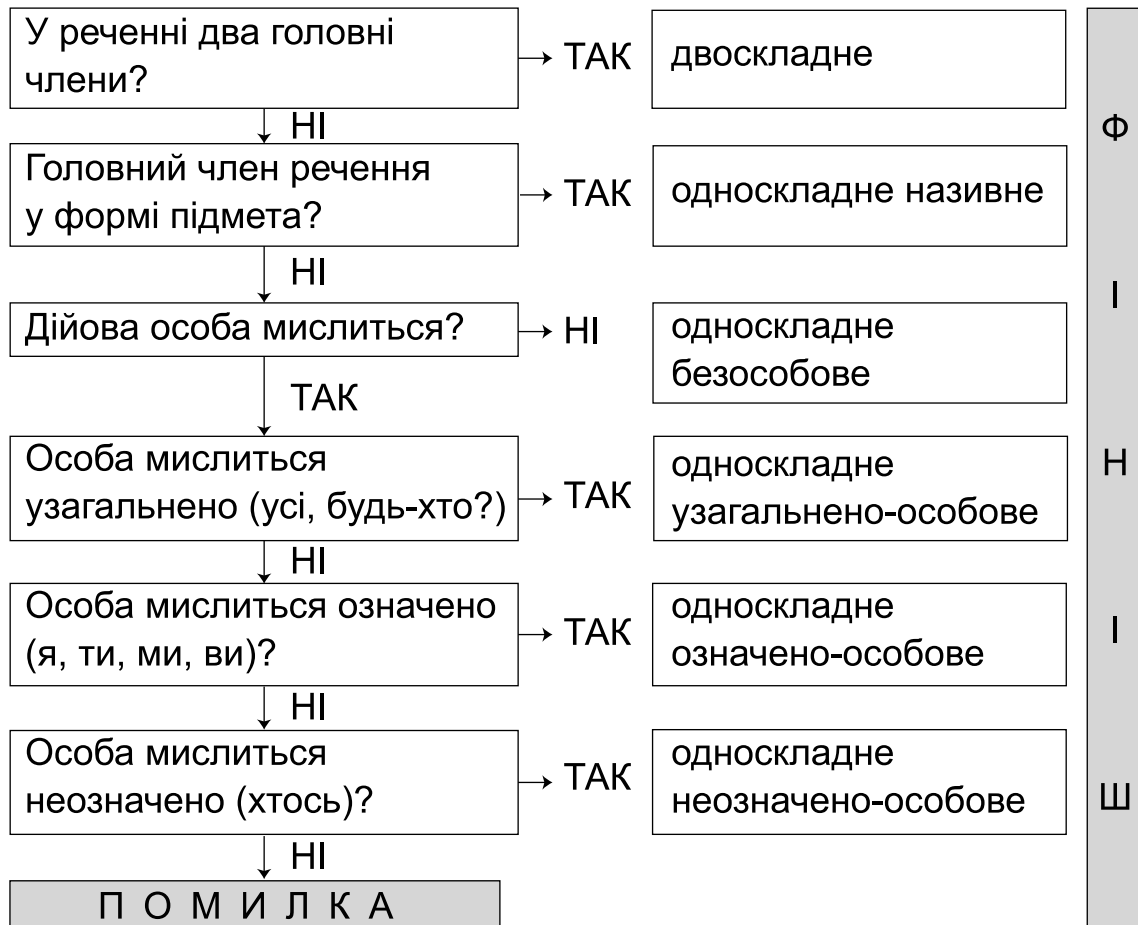
План пресконференції

- Підготуйте невеликий виступ представників вашої групи, у якому поясніть, чому вирішили взяти участь у конкурсі, кого вважаєте своїми основними конкурентами. Далі повідомте, який вид односкладного речення ваша група обрала як підтему конкурсу. Розкажіть про особливості цього виду речень. (Час виступу – до 5 хвилин. Форма виступу може бути довільною; важливо – зацікавити слухачів.)
- Підготуйте 2–4 запитання до учасників інших груп, уявляючи себе в ролі журналістів. Продумайте, яке видання (газету, журнал, телеканал тощо) ви представляєте. Ставте гострі та провокативні запитання, відповідаючи на які, інші групи змушені будуть «захистити», обґрунтувати свій вибір того чи того виду речення.

§ 22. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПОВНЕ ТА НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ»

203 Користуючись поданим алгоритмом, підготуйте розповідь про особливості поділу речень на односкладні й двоскладні та види односкладних.

Алгоритм визначення виду простого речення

204 І. Прочитайте текст, визначте його основну думку. Доберіть до тексту заголовок.

Я шукаю в людях хороше. Свідомо себе на це **спрямовую**. Не можна людей чорнити, не можна із цим поспішати. Крім того, є багато людських вад, до яких треба

ставитися поблажливо, **терпляче**. Наприклад, марнославство*. Ну й хай собі людина намагається **привернути** увагу до своєї особи, якщо це їй дає втіху. Хоч заклопотаність **навколо** своєї особи дуже дрібнить людину, вона тоді стає смішною... І з такою людиною немає про що говорити. Від неї **хочеться** скоріше втекти. Але ж серед таких людей дуже часто бувають і талановиті. У них, правда, марнославство переходить у честолюбство. Але то вже інша категорія (М. Шумило).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть односкладні речення. Підкресліть у них граматичні основи, з'ясуйте, чим вони виражені.
2. Користуючись поданим вище алгоритмом, визначте вид односкладних речень. Назвіть ознаки, за якими вони різняться.
3. Знайдіть складне речення, одна із частин якого є односкладним реченням.
4. Поясніть роль односкладних речень у тексті.
5. Знайдіть й обґрунтуйте вивчені пунктограми.
6. Поясніть орфограми у виділених словах.

205 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи вказуєте ви своїм друзям на їхні вади? Якщо так, то як ви це робите?

Синтаксичний розбір односкладного речення

Послідовність розбору

1. Загальна характеристика простого речення.
2. Указати, що речення односкладне.
3. Указати вид односкладного речення.
4. Указати, чим виражено головний член речення.

Зразок усного розбору

Так тихо, тихо скрізь (П. Тичина).

* *Марносла́вство* – надмірно висока думка про себе, чванливе вихваляння, погорда, зарозумілість, зазнайство.

Речення розповідне, неокличне, просте, поширене, односкладне, безособове, повне. Головний член *тихо* виражено прислівником.

Зразок письмового розбору

Так тихо, тихо скрізь (П. Тичина).

Речення розп., неокл., просте, пошир., односклад., безособ., повне. Гол. член *тихо* вираж. присл.

206 Прочитайте речення. Виконайте усно їхній синтаксичний розбір. Розбір двох односкладних речень (на вибір) виконайте письмово.

1. Нахилюся вербою над річкою і нап'юся води холодної (О. Довгоп'ят).
2. Юність в інших завше загадкова (В. Симоненко).
3. Над білим світом – білий сніг (М. Боровко).
4. Григорієві перехоплювало дух від подиву (І. Багрянний).
5. Нам вічно треба небомжить (М. Вінграновський).
6. За кожним словом чув у грудях біль (Б. Лепкий).

207 Виконайте усно синтаксичний розбір речень. Розбір двох речень (на вибір) виконайте письмово. Визначте присудок у другому реченні.

1. Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (О. Довженко).
2. Мені мов сестроньки оці берези та калини (Д. Луценко).
3. Треба вміти жаліти людину (В. Сухомлинський).
4. Бульвар Приморський мій з дитинства друг (О. Довгоп'ят).
5. До моря, знаєте, вам зась! (І. Котляревський).
6. Скучив за степом, скучив за лугом (В. Симоненко).

208 Спробуйте за одну хвилину скласти й записати якнайбільше називних поширених речень на одну з тем: а) «Дружба»; б) «Море»; в) «Місто»; г) «Упізнай кумира».

209 Складіть або доберіть із художніх творів чи публіцистичних текстів по два речення кожного виду односкладних речень. Намагайтеся, щоб способи вираження головних членів були різними.

210 Виконайте одне з поданих завдань (на вибір).

ВАРІАНТ А. Складіть невелику усну розповідь, використавши щонайменше три односкладні та одне неповне речення, на одну з тем: «Пригода в лісі», «Вечорова тиша», «Люди, будьте взаємно красивими!», «Майбутнє людства».

ВАРІАНТ Б. Складіть інструкцію для учнів початкових класів «Як в інтернеті знайти потрібну інформацію» (5–7 пунктів). Використайте переважно односкладні речення.

211 САМООЦІНКА. Продовжте усно речення.

1. Вивчаючи тему «Односкладне речення. Повне й неповне речення», я дізнався (дізналася) багато нового. Наприклад, ... 2. Найлегшим під час опрацювання теми для мене було ... . 3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на ... .

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Односкладним є речення

- А Там Довженкові кінокадри проросли на віки дубами (А. Малишко).
- Б Без трудів не їстимеш пирогів (Нар. творчість).
- В На кожну голову приходиться своя хуртовина (М. Стельмах).
- Г Я по тонкім льоду до тебе знов дорогу віднайду (Л. Костенко).

2. Односкладним реченням є частина в складному реченні

- А Змарніє день, зіщуляться берези, замре коріння в сизій мерзлоті (Л. Костенко).
- Б В зелене Журавлине летять журавлі, а лебеді – у Лебедин (П. Воронько).

7. Установіть відповідність.

Спосіб вираження
головного члена речення

Приклад речення

- 1 безособове дієслово
- 2 особове дієслово в безособовому значенні
- 3 неозначена форма дієслова
- 4 прислівник

- А** У залі затишно.
- Б** Усе можна зрозуміти.
- В** Надворі темніє.
- Г** Багато людей урятовано.
- Д** Мені поталанило.

8. Прочитайте текст.

(1) Витвори трипільських гончарів – це справжнє диво. (2) Наші предки фарбували посуд білою, червоною і чорною фарбами та розмальовували. (3) Тому трипільську культуру вчені інколи називають культурою мальованої кераміки. (4) Ці малюнки донесли до нас сцени поклоніння сонцю, закликання дощу та інші. (5) Крім посуду, на території давніх поселень знайдено керамічні фігурки людей і тварин, макети жител, ритуальне начиння (З підручника).

Односкладним у тексті є речення

- А** перше
- Б** друге
- В** третє
- Г** четверте
- Д** п'яте

9. Узагальнено-особовими є всі наведені речення, ОКРІМ

- А** Сійся-родися, колосом розвийся, засівайся щастям, ниво молода! (В. Симоненко).
- Б** Боїшся вовка – не йди до лісу (Нар. творчість).
- В** Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня... (Л. Костенко).
- Г** Не взявшись за сокиру, хати не зробиш (Нар. творчість).

10. Перебудуйте двоскладні речення на синонімічні односкладні.

1. Ми любимо свою Україну й пишаємося здобутками співвітчизників.
2. Вартовий не може залишити свій пост.
3. Полтава – стародавнє місто.
4. Раптом повіяли степові пахощі.

11. Складіть одне означено-особове речення, а потім перебудуйте його на двоскладне.

12. Складіть одне неповне речення з пропущеним присудком та одне – з пропущеним підметом.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Чим односкладні речення відрізняються від двоскладних? Яка їхня роль у мовленні?
2. Чим може бути виражено головний член означено-особових і неозначено-особових речень? Наведіть приклади.
3. Поясніть, чому узагальнено-особові речення широко вживаються в народних приказках і прислів'ях. Наведіть приклади.
4. Чим може бути виражено головний член безособових речень? Наведіть приклади.
5. Що спільного й відмінного між називними й іншими видами односкладних речень?
6. Які члени речення можуть бути в називних реченнях? Відповідь обґрунтуйте.
7. Чим повні речення відрізняються від неповних? Наведіть приклади.
8. З якою метою вживають у мовленні неповні речення?
9. Розкажіть про особливості вживання тире в неповних реченнях.
10. Пригадайте кілька прислів'їв чи приказок, які б за структурою були односкладними чи неповними реченнями.

ОЦЕ ТАК РЕЧЕННЯ!

Як відомо, для конструювання речень не завжди потрібні два головних члени. Тому такими поширеними в мовленні є односкладні речення, а також неповні з пропущеним підметом чи присудком. Прочитайте текст – і ви переконаєтеся в необмежених виражальних можливостях цих речень.

Літо. Переливи плеса сліпучого полудня. Похитування поплавця поміж очерету. Запахні трави та квіти на світанні. Росяні колекції коштовностей павуків. Гамакові залежності із книжкою в руках в тіні крислатого дерева. Повні жмені ягід в м'якій сутіні саду. Трапеза на веранді, приготована руками бабусі. І ще сила-силенна різного, що аж подивовуєшся, скільки всього може напхатися в чотири літери Л.І.Т.О.

Літо – це завше про багаж та його складання. Про збирання та рух. Про відпочинок та відпочинок від відпочинку. Про найближчу та найдальшу мандрівку водночас. Чарівну мандрівку в часі. Достатньо одного запаху, одного присмаку, одного слова – і вже лешиш назустріч дитинству.

Та тепер моє літо про інше. Воно про ніч. Про задивляння на небо. Про відкриті гардини й споглядання крізь вікна. Про голос ріки. Про порожнечу вулиць і її повноту. Про настоювання ранку на п'янкій заварці дощів та із високими травами.

І, врешті, про нічний сад...

(За Н. Занозом)

А чи змогли б ви продовжити опис нічного саду із самих лише односкладних речень?

НА ДОЗВІЛІ

БЛАГО

 Благо означає «добро», «щастя». Це слово, як і **бого, добро, зло, веле**, увійшло до складу багатьох старослов'янських слів.

*Хто зможе дібрати 5 слів з першою частиною **благо**? А хто ще більше?*

У ЇДАЛЬНІ

<i>ПРАВИЛЬНО</i>	<i>НЕПРАВИЛЬНО</i>
перші страви	перші блюда
овочевий суп	овощний суп
гречана каша	гречнева каша
картопляне пюре	картофельне пюре
млинці з грибами	блінчики з грибами
солоний суп	сольоний суп
гаряча кава	гарячий кофе
тримай виделку	держи вилку
гаряча склянка	гарячий стакан
замовте борщ	закажіть борщ
смачна печеня	смачне жаркоє
скуштуйте тістечко	скуштуйте пирожне

КОРИСНО ЗНАТИ

ЯК ПОЗБУТИСЯ СЛІВ-ПАРАЗИТІВ

Якщо ви хочете навчитися гарно говорити, то мусите приділяти належну увагу вибору слів. Ваша мова не тому така одноманітна, що складається з невеликої кількості постійно повторюваних слів, а тому, що деякі улюблені слова ви вживаєте надто часто. Говорячи, звертайте увагу на ці часто вживані слова або попросіть когось із знайомих стежити за вашою мовою саме із цього погляду. Намагайтеся позбутися слів, які ви часто вживаєте. Ці слова можуть бути найрізноманітнішими: один повсякчас повторює «*так би мовити*», другий – «*так точно*», третій – «*справді?*», четвертий – «*чуєш?*» або «*знаєш?*». Деякі із цих слів можна вилучити, не завдавши жодної шкоди мовленню, а деякі – замінити іншими словами (*І. Томан*).

У МАГАЗИНІ

<i>ПРАВИЛЬНО</i>	<i>НЕПРАВИЛЬНО</i>
магазин відчинено	магазин відкрито
переоблік	переучот
купівля-продаж	купля-продажа
зачиняйте двері	закривайте двері
великий виторг	велика виручка
найдешевший товар	самий дешевий товар
приватний магазин	часний магазин
пляшка води	бутилка води
полуничне варення	клубничне варення
купіть сорочку	купіть рубашку
загорніть у папір	загорніть у бумагу
меблевий магазин	мебельний магазин
взуттєвий магазин	обувний магазин

РОЗРІЗНЯЙМО

Туристичний – який стосується туризму, подорожей, здійснюється за певними маршрутами (*туристичний похід, клуб, довідник*).

Турістський – який стосується туриста (туристів), призначений для туристів (*туристський намет, табір, костюм, велосипед*).

* * *

Сусідній – розташований, розміщений по сусідству, поруч, поблизу когось або чогось (*сусідня країна, вулиця, квартира, школа*).

Сусідський – належний, властивий сусідові, складається із сусідів, утворюється сусідами тощо (*сусідський хлопець, сад, кіт*).

Сусідів – належний сусідові (*сусідова хата, дочка, ділянка, яблуна*).

Мова – як сам час: вона існує тепер, але також існує у своїй безкінечній тяглоті. Відстань у двісті чи в тисячу років ще не означає, що мові не належать певні слова чи граматичні конструкції. Навпаки: усі вони в ній живі. Просто через те, що в мові нічого мертвого нема, вона розумніша й живіша за всіх нас.

А. Любка

Речення з однорідними членами

Ви знашмете:

- ознаки однорідних членів речення;
- типи зв'язку між однорідними членами речення.

Ви вмшмете:

- знаходити речення з однорідними членами;
- розрізняти однорідні й неоднорідні означення;
- визначати смислові відношення між однорідними членами речення;
- правильно ставити розділові знаки в реченнях з однорідними членами;
- правильно інтонувати речення з однорідними членами;
- конструювати речення з однорідними членами.

§ 23. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Про ознаки однорідності, типи зв'язку та смислові відношення, а також про речення з кількома рядами однорідних членів

ПРИГАДАЙМО. Яку роль виконують сполучники в мові? Які є види сполучників сурядності?

212 А. Визначте однорідні члени речення.

1. Сонце вже схилилося на захід і не пекло вже так дошкульно, як раніше (Г. Тютюнник). 2. Ясна смуга на воді все ширшає, більшає та довшає (І. Нечуй-Левицький). 3. Це місто любило легенди, жило ними півтори тисячі літ, народилося теж, власне, з легенди (П. Загребельний).

Б. З'ясуйте, як однорідні члени речення зв'язані між собою (за допомогою сполучників чи без них). Сурядними чи підрядними є ці сполучники?

В. Зробіть висновок про особливості зв'язку між однорідними членами речення.

**Ознаки
однорідності**

Однорідними називають такі члени речення, які рівноправні між собою, стосуються одного й того самого члена речення, виконують однакову синтаксичну функцію, відповідають на те саме питання.

Однорідними можуть бути різні члени речення.

НАПРИКЛАД:

що робив?

І соловейко на калині то щебетав, то затихав (Т. Шевченко).

Схематично однорідні члени в цьому реченні можна показати так: **то О, то О** (О – однорідний член речення).

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Непоширені,
поширені

Однорідні члени речення бувають **непоширені** (не мають залежних слів) і **поширені** (мають свої залежні слова). **ПОРІВНЯЙМО:**

Пригощали яблуками та свіжим медом.

непошир.

пошир.

Кілька рядів
у реченні

У реченні може бути як один, так і кілька **рядів однорідних членів**. **НАПРИКЛАД:**

де?

чим?

Справа і зліва віяло свіжістю і ароматом води (Ю. Смолич).

1-й ряд

2-й ряд

Типи
зв'язку

Для зв'язку однорідних членів речення використовуємо **сполучники сурядності** та **інтонацію** або лише інтонацію.

ЗВ'ЯЗОК МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Типи та засоби зв'язку	Приклади, схеми
Сполучниковий (сполучники та інтонація)	<i>Відшелестіли лебеді і трави</i> (Л. Овдієнко). ○ і ○
Безсполучниковий (лише інтонація)	<i>Повітря було чисте, прозоре</i> (Панас Мирний). ○, ○
Змішаний (поєднано сполучниковий і безсполучниковий зв'язок)	<i>Пролітають над ними віки, лихо-ліття і хмарки</i> (Л. Костенко). ○, ○ і ○

Смислові
відношення

Смислові відношення між однорідними членами речення виражаємо **сполучниками сурядності** (єднальними, протиставними, розділовими) або без них.

СМИСЛОВІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ		
Відношення	Сполучники	Приклад
Єднальні	<i>і (й), та</i> (у значенні <i>і</i>), <i>ні... ні, ані... ані, як... так і, не тільки... а й</i> та ін.	Така <i>тиха, зоряна і ясна</i> ніч.
Протиставні	<i>а, але, та</i> (у значенні <i>але</i>), <i>проте, зате, однак, хоч (хоча)</i>	Лине <i>сумна, зате рідна</i> пісня.
Розділові	<i>або, чи, або... або, чи... чи, то... то, не то... не то, чи то... чи то, хоч... хоч</i>	Доц <i>то зашумить, то стихне,</i> як пісня.

Інтонація

Однорідні члени речення вимовляємо з **перелічувальною** інтонацією, на кожний із них падає логічний наголос. Якщо сполучника немає або його повторюємо, то між однорідними членами речення робимо **паузу**.

Неоднорідні

Не є однорідними членами:

- повторювані слова: **Плавай, плавай, лебедонько, по синьому морю...** (Т. Шевченко);
- два однакових чи подібних слова, об'єднаних часткою **не** або **так**: *дивишся не надивишся; їсти так їсти;*
- фразеологізми (усталені вислови) з повторюваним сполучником: *і сміх і гріх; ні світ ні зоря;*
- однакові за формою дієслова, що означають ускладнену дію: *піду подивлюся.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Між частинами фразеологізму (усталеного вислову) коми **не ставимо**. **НАПРИКЛАД:** *ні риба ні м'ясо; і с'як і так.*

213 І. Прочитайте текст уголос, правильно інтонуючи речення. Простежте, для переліку яких саме речей, рис, ознак, якостей, осіб тощо вжито однорідні члени речення.

Я люблю людські руки. Вони мені здаються живими додатками до людського розуму. Руки мені розповідають про труд і людське горе. Я бачу творчі пальці – тремтячі й нервові. Руки жорстокі чи хижацькі, руки працьовиті чи ледарські, руки чоловіка чи жінки!

Найбільше мені до вподоби руки творців. Перо і пензель, ніж і сокира, талановитий молоток! Чи знаєте ви, що рука, яка вас тримає, передає через вас вогонь життя?

Я люблю її – вічну людську руку, незвичайний символ, і розумію велич тої хвилини, коли друг дає руку другові. Цим він передає самого себе, своє серце й розум, дихання дітей. Дві людських руки вкупі – це кільце, за яке, ухопившись, можна зрушити землю (Ю. Яновський).

О. Роден.
Собор

II. Визначте однорідні члени речення. Яких слів вони стосуються та на які питання відповідають? Які з однорідних членів речення поширені?

III. Визначте тип зв'язку та смислові відношення між однорідними членами в реченнях першого абзацу.

214 I. Спишіть, підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Складіть схеми групування однорідних членів речення та вкажіть тип зв'язку.

ЗРАЗОК. Я пригорнусь до тебе піснею і яворами, золотими крильми пшениці, тін'явими ярами (Д. Павличко). О і О, О, О (змішаний зв'язок).

1. Ми маємо право на сум і любов, на щастя, на сонце і трави (В. Симоненко). 2. Я дуже хочу, щоб в провулках

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

дощ не йшов, а, яку Львові кажуть, падав... (О. Делеменчук).

3. Яблука дозрівають, падають і гниють на землі, збирають комах, їжаків і забуття (Л. Дашвар). 4. Годилося б думати не тільки про роботу, а й про себе (Є. Гуцало). 5. Шалені мрії мої летять за обрій Землі і будять в серці твоїм гарячі хвилі (С. Фоменко). 6. Хай буде сад, і дерево крислате, і кіт-воркіт, і ще багато див (Л. Костенко).

II. Надпишіть частини мови над словами першого речення.

215 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому в поданому реченні 1-й і 2-й виділені члени речення неоднорідні, а 3-й і 4-й – однорідні.

1   2   3   4

Моя рука **ніколи** і **нікому** **ні кривди**, **ні біди** не принесе!
(Д. Павличко).

216 I. Знайдіть чотири речення, ускладнені однорідними членами. Доведіть, що в інших реченнях немає однорідних членів.

1. **Істинне призначення** людини – жити, а не існувати (Джек Лондон). 2. Дивиться вона не надивиться на свого сина... (І. Нечуй-Левицький). 3. Забіліла зима, забіліла... Їй раділа хіба дітвора (Р. Лубківський). 4. Ніхто і ніде мене не чекає (М. Хвильовий). 5. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине (Т. Шевченко). 6. Буде ще після цього простір лиману, і вітер попутний, і біла **заметіль** чайок над головою (О. Гончар). 7. Вона сиділа, міцно **стиснувши** зуби і обхопивши коліна руками (А. Стеценко). 8. Світ який – ні краю ні кінця (В. Симоненко).

II. Визначте орфограми у виділених словах, обґрунтуйте написання.

217 I. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Скільки рядів однорідних членів є в кожному з них? Складіть за зразком схеми, указавши однорідні члени речення та слово, якого вони стосуються.

ЗРАЗОК. Дитина стоїть, пильно дивиться то на батька, то на матір (Панас Мирний).

дитина ○, ○; дивиться то ○, то ○

1. Несло то гілку рододендрона, то цупкий вінок з якихось дивовижних трав та альпійських квітів... (О. Гончар).
2. Липневий день догоряє десь за сутінками височенних дубів і лип, палахкотить на золотих банях і сяйно-білих стінах верхівки собору, що вигнався стрімко в небо (І. Багряний).
3. Уся гавань була заповнена вітрильниками, великими й малими лодіями, довбанками й човнами (Р. Іванченко).
4. Ще в дитинстві я ходив у трави, в гомінливі, трепетні ліси... (В. Симоненко).
5. Життя кипить, кипить і завмира під спів снігів, вітрів, громів і птахів (М. Чумак).
6. Гарячий липень бродить покосами і стернями, кладе снопи в копи, поскрипує возами й гарбами (І. Цюпа).

II. Складіть і запишіть одне речення з кількома рядами однорідних членів.

218 Хто зможе правильно визначити, скільки рядів однорідних членів є в кожному з поданих речень?

1. З низького й високого лету, з пальми, з берези, з калини ти можеш не чути реготу, та мусиш почути ридання, та мусиш збагнути ридання кожнісінької людини! (Д. Павличко).
2. Думав про матір, про прості її заповіти, про віру в людей, віру в добро, у щирість, у любов, у посвяту заради величного й прекрасного (І. Багряний).

219 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Визначте однорідні члени речення. У скільки рядів і яким зв'язком їх об'єднано?

В Україні розвідано 97 видів корисних копалин. І це не тільки кам'яне та буре вугілля, нафта чи газ, а й титанові

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

та залізні руди, графіт, сірка, марганець, мінеральні води (з підручника).

220 Утворіть і запишіть два речення з поданими фрагментами (на вибір), уставляючи на місці позначок ○ однорідні члени речення. Визначте смислові відношення між однорідними членами речення.

1. ____ працювали ○, ○ та ○.
2. ____ зима не тільки ○, але й ○.
3. ____ говорив ○, але ○ ____ .
4. ____ купити ○ або ○.
5. Ні ○, ні ○ не зможуть ____ .
6. ____ співав як про ○, так і про ○ ____ .

221 Визначте, у якому з трьох речень виділені головні члени не-однорідні. Відповідь обґрунтуйте.

1. **Розплелись, розсипались, розпались**, наче коси, вересневі дні (Д. Павличко).

2. Ще вранці з моря **повіяло** холодом, а ввечері в місті **задощило** (С. Музиченко).

3. **Не вернулася** додому, **не діждала** пари; тонка-тонка та висока – до самої хмари (Т. Шевченко).

222 І. Проведіть літературну вікторину. За поданими рядами однорідних членів речення пригадайте назви художніх творів, які ви вивчали в 6–8 класах. Назвіть авторів цих творів.

1. Очі материнські і білява хата; крилами і рожевим пір'ям; верби і тополі. 2. Росяниста доріжка, і зелені луги, й солов'їні гаї; в тихім шелесті трав, в щебетанні дібров. 3. Не винесли в море, не розмили в полі; дівоче серце, карі очі. 4. Чи живу, чи доживаю; не плачу й не сміюсь; впасти у кайдани, умирати в неволі. 5. Виє, гуляє, гне; стан високий, лист широкий. 6. Піймали та притаскали; то щупачка, то сотеньку карасиків живеньких або лінів гарненьких; зійшлися, стали розбирать.

II. Користуючись підручниками з української та зарубіжної літератури, доберіть кілька речень для подібної вікторини. Запропонуйте свою вікторину однокласникам та однокласницям.

223 I. **СИТУАЦІЯ.** Уявіть, що ви ділитесь зі співрозмовником враженнями, прогнозами щодо погоди. Складіть можливі в цій ситуації спілкування чотири речення, ускладнені однорідними членами, за поданими схемами.

1 не лише , а й

2 , проте

3 ні , ні

4 чи то , чи то

II. Запишіть утворені речення та зазначте біля них: 1) тип зв'язку однорідних членів речення; 2) смислові відношення між однорідними членами речення.

III. Підготуйтеся до виразного читання своїх речень.

§ 24. ОДНОРІДНІ ТА НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

*Про те, коли два й більше означень однорідні
та яку роль вони виконують у мові*

ПРИГАДАЙМО. Який другорядний член речення називають означенням?

224 A. Знайдіть у реченнях означення.

1. *Падали на пісок сині, зелені, жовті, жовтогарячі кружала світу* (Панас Мирний).

2. *Небо вкрили дрібні білі хмари* (Я. Гримайло).

Б. З'ясуйте, чи з одного боку означення характеризують предмет. У якому реченні означення однорідні?

В. Зробіть висновок, як відрізнити однорідні означення від неоднорідних.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. Якщо означення пов'язані між собою сполучником, то вони завжди однорідні. Між однорідними означеннями можна вставити сполучник *і* (*й*).
2. Між **однорідними** означеннями може бути **кома** (відповідно до правил), а між **неоднорідними** означеннями коми **не ставимо**.

225 Прочитайте речення вголос із правильною інтонацією. Доведіть, що в першому та другому реченнях виділені означення – неоднорідні, а в інших – однорідні. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

1. **Український транспортний** літак Ан-225 «Мрія» встановив сотню світових рекордів (*Із журналу*). 2. В **густім зеленім березовім** гаю над Дністром весело щебетали пташки (*І. Франко*). 3. Збирають **світлі, золоті** меди **веселокрилі** та **прозорі** бджоли (*М. Рильський*). 4. І живуть у пам'яті народу його вірні дочки і сини, ті, що не вернулися з походів **грізної, великої** війни (*В. Симоненко*). 5. Люблю я бистрину життя **прозору, поривну, глибоку** (*Д. Павличко*). 6. За шкільними партами схилились **чорняві, біляві, русяві** голівки (*І. Цюпа*). 7. В море впало кілька **здорових, важких** крапель дощу (*І. Нечуй-Левицький*). 8. Ніч розкинула над селом своє **темне, усипане зорями** шатро (*І. Цюпа*).

МІРКУЙМО. У першому реченні вправи кожне з означень по-різному пояснює предмет, причому перше з них (*український*) стосується словосполучення **транспортний літак**. Отже, ці означення неоднорідні, їх вимовляємо без перелічувальної інтонації, кому між ними ставити не треба.

226 І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Знайдіть означення, які є епітетами, простежте їхню роль у тексті.

Вузька польова дорога одразу за селом пірнає в ранковий розлив туману й зникає десь у гущавині трав і вербо-

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

лозів... Крізь туманову пелену видно освітлений сонцем зелено-чорний ліс. Невмитий, нерозчесаний, він нехотя спускається з підгір'я. Хоче викупатися в любисткових духмяних луках і почати своє літнє довгодення. А темні кущі лозняка – низькорослі, широкоспинні, округлі – здаються худобою, що всю ніч паслася в луках, а тепер з досвіту розбрелася біля річки і ласує росою. Ось-ось вона нап'ється і вляжеться біля копиць на днювання...

Густа, обважніла від роси тиша оповила долину, довколишні краєвиди і ревно береже спокій луків (За Д. Прилюком).

II. Знайдіть і випишіть означення парами у дві колонки: 1) однорідні; 2) неоднорідні.

III. Уявіть, що ви прогулюєтеся місцевістю, змальованою в тексті. Відчувається наближення дощу... Опишіть усно зміни, які стануться в природі (2–3 речення). Використайте однорідні означення, зокрема й ті, які вжито в цьому тексті.

227 I. Уставте на місці пропуску одне з наведених поруч слів, щоб означення в реченні були однорідними. Речення запишіть з потрібними розділовими знаками.

1. Ідеш, а під ногами чуєш шепіт ___ кленового листя.	жовтого / каштанового
2. ___ ласкаві руки вишили цю сорочку.	материнські / добрі
3. Удалині виднівся безлистяй ___ ліс.	голий / дубовий
4. Новий автомобіль розроблено із застосуванням унікальної ___ технології.	особливої / високо-ефективної
5. Денис був завзятим ___ працівником.	медичним / відповідальним

II. Доберіть антонім і синоніми до виділеного слова.

228 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому в першому реченні означення однорідні й між ними ставимо кому, а в другому – неоднорідні.

1. На верхівці стебла кульбаби красується жовта, схожа на кошик квітка.

2. На верхівці стебла кульбаби красується схожа на кошик жовта квітка.

229 Випишіть послідовно спочатку словосполучення з однорідними означеннями, а потім – з неоднорідними (розділові знаки пропущено). Яким типом зв'язку поєднано однорідні члени в усіх прикладах?

Зніяковілий розгублений хлопець; знаний молодий поет; великий бузковий куц; вічний непереборний страх; грізна громадянська війна; очищена безпечна вода; довгий літній день; збиткова виробнича діяльність; холодна сира погода; згаслі безсилі вогні; жовті червоні троянди; чиста морська вода; старший науковий співробітник; витоптана молода трава.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному словосполученні другу від початку букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення вислову «Яка важка робота – ...».

230 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. Хтось із вас поширює речення однорідними означеннями, а хтось – неоднорідними. Запишіть і зіставте свої речення.

1. Мені подарували ... планшет. 2. Між будинками гуляв ... вітер. 3. Дерева скинули ... листя. 4. Діти вибігли на ... подвір'я.

231 Доповніть словосполучення однорідними означеннями. З одним словосполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

Цікавий фільм, яскравий смайлик, важкий сон, тепла осінь, викупана в сонці левада.

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

232 Уявіть себе в місцях, зображених на фото. Складіть три речення з однорідними означеннями: 1) про відвідування першої події; 2) про відвідування другої події; 3) про відчуття, емоції, враження, які можливі під час відвідування обох місць.

233 I. Спишіть речення, підкресліть однорідні означення як члени речення. Поставте пропущені розділові знаки між однорідними означеннями. Прочитайте речення вголос із правильною інтонацією.

1. Тепла липнева ніч пролітає садками, посадками, скиртами в полях (О. Гончар). 2. Абрикоса цвіте, промениста натхненна крислата... (О. Головка). 3. У верхній Хортиці височів могутній запорізький дуб, про який існує чимало переказів та легенд (І. Шаповал). 4. На луках зима вислала свої холодні білі полотна (І. Цюпа). 5. Довга затяжна волинська осінь (М. Олійник). 6. Ріка була схожа на бурхливу бунтівничу душу гір (Є. Гуцало). 7. Ясні охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю (О. Гончар).

II. Знайдіть односкладне речення, виконайте письмово його синтаксичний розбір.

234 Складіть і запишіть висловлення (6–8 речень) на тему «Земля не вибачає байдужості», використавши однорідні та неоднорідні означення, а також спонукальне речення.

§ 25. КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Про ко́му між однорідними членами речення, які з'єднано без сполучника, повторюваним чи парним сполучником

- ПРИГАДАЙМО.** 1. Які сполучники називають парними?
2. Який розділовий знак переважно ставимо між частинами складного речення?

235 А. Прочитайте виразно речення.

1. *Любов і ласка, ненависть і гнів спалахують в рядках* (В. Симоненко). 2. *Скрізь земля: згори і знизу, праворуч і ліворуч* (О. Іваненко).

Б. Визначте однорідні члени речення, які зв'язані сполучниками в пари. Зверніть увагу на розділові знаки.

В. Зробіть висновок, як правильно ставити розділові знаки між однорідними членами речення, зв'язаними в пари.

Між однорідними членами речення ставимо КО́МУ, якщо:	Приклади
вони зв'язані без сполучника О, О, О	<i>Сяло сонце, гралося з росою в блискітки</i> (Г. Тютюнник).
вони зв'язані протиставним сполучником (<i>а, але, та, зате, проте, однак, хоч, хоча</i>) О, але О	<i>Тече вода в синє море, та не витікає</i> (Т. Шевченко).
вони зв'язані сполучником, який повторюється О, і О, і О / і О, і О	<i>Теплий краплистий дощ застав і птахів, і людей серед поля</i> (В. Земляк).
вони зв'язані парним сполучником (<i>не тільки... а й; як... так і; не так... як; хоч... але; не стільки... скільки</i>) як О, так і О	<i>Україна будує як пасажирські, так і вантажні літаки.</i>

<p><i>Парний сполучник</i></p>	<p>Якщо однорідні члени речення зв'язані парним сполучником, то кóму ставимо лише перед другим компонентом сполучника. НАПРИКЛАД: 1. У конференції взяли участь <i>не лише вчителі, а й учні</i>. 2. У конференції взяли участь <i>як учителі, так і учні</i>.</p>
<p><i>Пари</i></p>	<p>Якщо однорідні члени речення зв'язано сполучниками в пари, то кóму ставимо між цими парами, а перед сполучниками кóми не ставимо: НАПРИКЛАД: Нашому організму дуже потрібні <i>фрукти й овочі, м'ясо й молоко</i>.</p>
<p><i>Кóми не ставимо</i></p>	<p>Не ставимо кóми між двома однорідними членами речення, якщо вони з'єднані одиничним сполучником <i>і (й), та</i> (у значенні <i>і</i>), <i>чи, або</i>. НАПРИКЛАД: <i>Над Россю, Дніпром і Сулою в задумі шепочуть гаї</i> (В. Симоненко).</p> <p>Не ставимо кóми між словами, які становлять фразеологізм: <i>і сміх і гріх, ні світ ні зоря, і так і сяк, ні туди ні сюди</i> тощо. НАПРИКЛАД: <i>Побажайте нам ні пуху ні пера</i>.</p>

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. Перед одиничним сполучником **та** ставимо **кóму**, якщо його вжито в значенні **але**. **НАПРИКЛАД:** *Стихнуть кроки, та [але] не стихне серце* (В. Вознюк).
2. Перед одиничними сполучниками **і (й), чи, або, та** (у значенні *і*) **кóми не ставимо**, якщо з'єднуємо однорідні члени речення. Якщо ж цими сполучниками з'єднуємо частини складного речення, то **кóму ставимо**.

236 І. Прочитайте вголос текст і визначте його основну думку. Чому постать Івана Мазепи заслуговує на глибоку шану нащадків?

ГЕТЬМАН МАЗЕПА

Уже в перші роки свого гетьманства Іван Мазепа багато зусиль віддає культурному відродженню краю. Він за-рекомендовує себе щедрим меценатом. Відбудовуються та споруджуються – часто його коштом – церкви й монастирі. І не тільки в містах, а й у селах. За його гетьманування з'являються численні школи й шпиталі, друкарні й бібліотеки.

Іван Мазепа

Мазепа одержав блискучу освіту. Навчався й у Київській академії, і за кордоном. Був людиною глибоко побожною, любив мистецтво й літературу, сам писав вірші.

Іван Мазепа – справді одна з найзначніших постатей серед усього українського гетьманства, яка заслуговує на глибоку шану нащадків.

У боротьбі за національне визволення він зазнав поразки від сильнішого ворога, який потопив козацьку непокору в крові, заливши нею всю Україну. Сьогодні ми маємо змогу об'єктивно осмислити життя та вчинки Івана Мазепи (За М. Слабошпицьким).

II. Знайдіть однорідні члени речення, визначте тип зв'язку. Обґрунтуйте наявність чи відсутність коми між ними.

237 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Постать якого українського гетьмана, на вашу думку, одна з найяскравіших в історії нашої держави? Чому?

238 I. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки, обґрунтуйте їх. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Я живу у світі любові до людей до землі до квітів (Г. Дудка). 2. Шаблі й набої кайдани й пістолі хай гинуть у морі, мов смуток і біль (С. Фоменко). 3. Люблю я осінні квіти прощальну красу вечорів і сині оголені віти і вітру холодного спів (В. Сосюра). 4. Вогонь і вода добре служать та погано панують (Нар. творчість). 5. Оркестр **шалів** погрожував **благав журились** і плакав скрипок голосами (О. Доріченко). 6. Український транспортний літак «Руслан» має вантажні люки як у носовій частині так й у хвостовій (Із журналу).

II. Доберіть синоніми до виділених слів. За потреби скористайтесь словничком у додатках.

239 КОЛО ДУМОК. I. Поміркуйте, чому в поданому реченні немає ком, хоча сполучник *і* вжито двічі.

Люблю твій шум і шепіт серед поля і серцем чую силу наливну (А. Малишко).

II. Поміркуйте, чому в поданому нижче реченні перед першим сполучником *і* ставимо кому, а перед другим – не ставимо.

Скресли ріки, і крижини безладно громадились і шурхотіли у течії повноводдя (Р. Іванченко).

240 I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. У яких реченнях є кілька рядів однорідних членів?

1. Ті пісні мене найперше вчили поважати труд **людський** і піт шанувать Вітчизну мою милу, бо вона одна на цілий світ (В. Симоненко). 2. Шумить і хвилю(є,ї)ться Київ

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

і сонце **сміється** з висот (В. Сосюра). 3. На синіх долонях вечора темним смутком горбатився старий вітряк і в бланган(н)і простягав змерзлі руки чи до неба чи до людей (М. Стельмах). 4. А літа пл(е,и)вуть за ними, пл(е,и)вуть собі (с,з)тиха заб(е,и)рають за собою і добро і лихо (Т. Шевченко). 5. Все у ній сіяє: слава і походи свист клинків у полі і набоїв спів (В. Сосюра). 6. Озеро Світязь живит(ь)ся не тільки атмосферними а й підземними водами (З підручника). 7. На словах і так і сяк а в ділі ніяк (Нар. творчість).

II. Поясніть, як ви розумієте зміст останнього речення.

III. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

**Парні
сполучники**

Компоненти парних сполучників мають стояти безпосередньо перед однорідними членами речення.

ПОРІВНЯЙМО:

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
<i>Дізналися як про моря, так і про океани. Природу не лише любимо, а й оберігаємо.</i>	<i>Як дізналися про моря, так і про океани. Не лише природу любимо, а й оберігаємо.</i>

241 Відредагуйте усно речення. Укажіть однорідні члени речення та сполучники, якими вони зв'язані.

1. Не тільки міцну деревину з красивим малюнком має клен, а й горобина.

2. У гідропарку діти відпочивали не лише біля річки, але й каталися на каруселях.

3. Різьбярі з усіх порід дерев люблять липу за те, що її деревина як в роботі легка, так і м'яка.

4. Пильнував дід як свій город удень, так і вночі.

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

242 I. Спишіть речення, добираючи з довідки відповідний парний сполучник для зв'язку однорідних членів речення. Поставте потрібні розділові знаки.

1. Він ... забився об стіл, ... стривожився (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Хата ... старенька ... чепурна біла – видно, біля неї ходили хазяйські руки (*Панас Мирний*). 3. Митець думає ... розумом ... серцем (*О. Довженко*). 4. І ... болить ... не черствіє серце (*О. Квітневий*).

ДОВІДКА. *Не стільки... як; хоч... та; хоч... але; не тільки... а й.*

II. З'ясуйте, чи є у вправі речення з поширеними однорідними членами.

243 Перебудуйте подане речення тричі, по-різному зв'язуючи однорідні члени: 1) одиничним сполучником; 2) парами; 3) парним сполучником. Перебудовані речення запишіть, розставте потрібні розділові знаки.

Калина, тополя, золотий туман, веселка над селом завжди стрічають мене з далекої дороги.

244 Складіть до однієї з наведених ілюстрацій мінідопис для соціальних мереж (2–4 речення) з метою спонукати берегти довкілля. Використайте однорідні члени речення відповідно до схем, поданих під обраною ілюстрацією.

- ✓ як О, так і О
- ✓ О, О або О

- ✓ не лише О, але й О
- ✓ то О, то О

245 Хто зможе «зібрати» слова в речення з однорідними членами та правильно розставити потрібні розділові знаки? Починайте зі слів, які записано першими.

1. При березі, у діток, пробігала, про літо, вода, тихім, купальне, питала (За П. Мовчаном).

2. Спасибі Вам, тепло, ночі, і довгі, мамо, за Ваше, недоспані (За Д. Луценком).

246 I. Запишіть текст під диктовку, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть і поясніть вивчені пунктограми й орфограми.

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння прислухаюсь до їхнього співу і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки наче крила. І радість і смуток і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

Я стаю ніби меншим а навколо більшає росте і міниться увесь світ і загачене білими хмарами небо і одноногі скрипучі журавлі, що ніколи не полетять і полатані веселим зеленим мохом стріхи і блакитнава діброва під селом і туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу.

І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів (М. Стельмах).

II. Доповніть усно текст невеликою розповіддю про свої спостереження над світом природи.

247 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Які із цих речень складні?

1. Він подумав не зовсім так але відчув, що його думка останнім часом мовби кудись посувається набирає інших

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

обмірів і обмірює вже не тільки тонни збіжжя і гектари посівів а й ще щось (*Ю. Мушкетик*). 2. Село гойдалося поміж ніччю і днем то поринало в чорну імлу то підводилося з неї підбадьорювало себе скрипом журавлів цоканням сокир неголосними перемовками (*Ю. Мушкетик*). 3. Рвучкий вітер бушував над лісом і дерева то гули грізно і тривожно то шуміли тихо і приємно (*М. Коцюбинський*). 4. На ставку купались гуси били крилами об воду то сварились то кричали голосним веселим криком (*О. Олесь*).

II. Підкресліть граматичні основи.

248 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

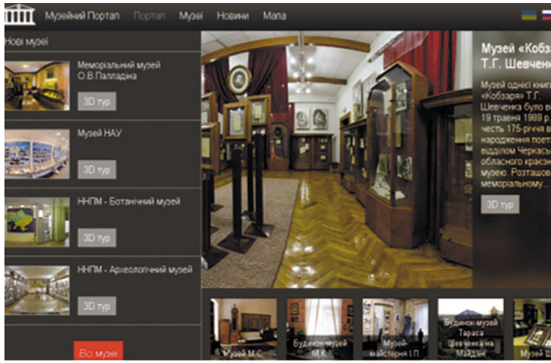
1. Життя – це ріка, у якій попутно й навалює тече минаюча і теперішність добро і зло правда і кривда (*Р. Федорів*). 2. Реалізація енергетичних проєктів буде корисною як для України так і для Польщі (*З газети*). 3. Людям у селі потрібні не стільки робочі місця скільки можливості для власного розвитку (*З газети*). 4. Додає і наснаги і сили нам любистковий подих землі (*В. Крищенко*). 5. Такої ночі перейду місток ступлю на сніг і подолаю схил (*Ю. Андрухович*).

II. Накресліть схему групування однорідних членів у першому реченні. У яких реченнях однорідні члени з'єднано парним сполучником?

249 Напишіть відгук (0,5–1 сторінка) про віртуальну екскурсію до музею або історичної місцевості, запропоновану в інтернеті. Використайте речення, укладнені однорідними членами.

Віртуальні подорожі ви можете здійснити, скориставшись, зокрема, такими ресурсами:

<https://museum-portal.com>
(Музейний портал)

<https://7chudes.in.ua>
(Сім чудес України)

<https://nmiu.org>
(Музей історії України)

<https://museumkiev.org>
(Науково-природничий музей)

§ 26. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

*Про те, які слова можуть бути узагальнювальними,
про виділення їх у вимові, а також про розділові знаки
при узагальнювальних словах*

250 А. Визначте в реченнях однорідні члени й узагальнювальні слова. Зверніть увагу на місце узагальнювальних слів щодо однорідних членів (перед чи після).

1. *До ранку все було замечено снігом: тротуари та машини, двір і стадіон.*

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

2. Тротуари та машини, двір і стадіон – усе до ранку було заметено снігом.

3. До ранку все: тротуари та машини, двір і стадіон – було заметено снігом.

Б. Які речення продовжуються після однорідних членів?

В. Зробіть висновок про вживання двокрапки й тире при узагальнювальних словах.

Узагальнювальні слова

Перед однорідними членами речення або після них можуть бути **узагальнювальні слова** (словосполучення). Ці слова виражають загальні поняття або є родовими щодо тих понять, які названі однорідними членами.

НАПРИКЛАД: У наших лісах ростуть **хвойні дерева**: ялина, сосна, кедр, смерека, тис.

Схема

Групування однорідних членів та узагальнювального слова в цьому реченні можна показати за допомогою схеми: $\Delta : \bigcirc, \bigcirc, \bigcirc, \bigcirc, \bigcirc$ (Δ – узагальнювальне слово).

Вираження

У ролі узагальнювальних слів найчастіше вживають **іменники**, **займенники** (усе, ніхто, кожний та ін.), **прислівники** (скрізь, усюди, завжди та ін.).

НАПРИКЛАД: 1. І **все** поволі зникає: море, скелі, земля (М. Коцюбинський).

2. А життя було усюди: і на землі, і у воді, і в повітрі (О. Ольжич).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. Узагальнювальне слово є тим самим **членом речення**, що й однорідні члени, яких воно стосується.

2. Узагальнювальне слово може бути відділене від однорідних членів іншими словами.

Інтонація

Якщо узагальнювальне слово стоїть **перед однорідними** членами речення, то голос на ньому **знижуємо**, а перед однорідними членами робимо невелику **паузу**. Якщо узагальнювальне слово стоїть **після однорідних** членів речення, то його вимовляємо з **підвищенням** голосу, а після однорідних членів робимо тривалу **паузу**.

При узагальнювальних словах уживаємо такі розділові знаки:

двокрапку △ : ○, ○, ○	тире ○, ○, ○ – △	двокрапку й тире △ : ○, ○, ○ – ...
---------------------------------	----------------------------	--

Двокрапка

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то перед першим однорідним членом ставимо **двокрапку**.

НАПРИКЛАД: *Усе* послуло: *земля, вода, дерева*.

Тире

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів, то після них ставимо **тире**.

НАПРИКЛАД: *Земля, вода, дерева* – *усе* послуло.

Двокрапка й тире

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, а після них речення продовжується, то перед однорідними членами ставимо **двокрапку**, а після них – **тире**.

НАПРИКЛАД: *Усе:* *земля, вода, дерева* – *послуло*.

Якщо перед однорідними членами речення стоять слова **як-от, а саме, наприклад**, то перед цими словами ставимо **кому**, а після них – **двокрапку**.

△, **як-от:** ○, ○, ○

НАПРИКЛАД: *Весільний обряд складається з трьох частин, а саме:* *заручин, сватання й весілля*.

251 І. Прочитайте вголос речення, дотримуючись відповідної інтонації. Знайдіть у них узагальнювальні слова. Чому в деяких

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

реченнях поставлено тире, у деяких – двокрапку, а в останньому – обидва знаки?

1. Майдани, парки, вулиці, мости, напнуті над трамваями дроти, розсипані у просторі вогні – усе немовби в летаргійнім сні (М. Луків). 2. Ні спека дня, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є любов мою живу (В. Сосюра). 3. Бачиш, скільки в степу живих друзів: і жайворонок, і орел, і черногуз, і ящірка, дикі бджоли, ховрашок... (Ю. Яновський). 4. Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі, і тиша в тиші, і тумани в полі... (Б. Олійник). 5. На конференцію запросили представників різних професій, як-от: юристів, учителів, економістів, лікарів (З газети). 6. Усюди: і на вулицях, і круг стадіону, і обабіч дороги – росли молоді осокори (В. Собко).

II. Складіть схеми, які відображали б групування однорідних членів речення та узагальнювальних слів. Визначте тип зв'язку між однорідними членами речення.

III. Укажіть слова з подвоєними буквами та з дефісом.

252 I. Прочитайте виразно поезію. Який її основний мотив?

Ніщо не мертве в вирі світовому:
Ні курява планет, ні **сталагміт**,
Ні мумії прадавніх пірамід,
Ні літери спліснявілого тому.
У камені, у розпаді клітин,
У сяйві дальніх зір і мрій змаганні,
В кипінні крові й прорості зернин –
Усюди в животворному диханні
Єства єдиного пульсує плин.
І де в нім місце **тліну** і нірвані*?

(Борис Тен)

* *Нірвана* – центральне поняття в деяких східних релігійних ученнях; (перен.) стан спокою, блаженства.

II. З'ясуйте лексичне значення виділених слів за тлумачним словником.

III. Знайдіть речення з однорідними членами, укажіть узагальнювальні слова та обґрунтуйте розділові знаки.

253 ПОСТІЛКУЙТЕСЯ. Що, на вашу думку, робить людину великою?

254 I. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки, обґрунтуйте їх. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Нічим я не надихався іще ні веснами ні тихим падолистом (*М. Ткач*). 2. Луки гори пишні сади все зелене й принишкле (*О. Гончар*). 3. На початку березня снігу, вважай, немає вже ніде ні в полі ні на городах (*Д. Міщенко*). 4. Та всі голоси і зяблика і вівсянки і зеленушки і навіть одуда заглушувало кування зозулі (*О. Донченко*). 5. Берези кущі ліщини трава вони теж мовби були сповнені тієї радості (*Ю. Мушкетик*). 6. Багато українських міст славляться своїми театрами наприклад Київ і Одеса Львів і Харків. 7. Рослинний світ забезпечує людину різноманітними ресурсами продовольчими лікувальними промисловими (*З довідника*).

II. Знайдіть прислівники, зверніть увагу на написання їх.

255 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою групи речень. Знайдіть у своїх реченнях пунктуаційні помилки та поінформуйте про це одне одного.

Для першого учасника. 1. Ранок теж був тихий і безвітряний, і обіцяв сонячний жаркий день (*Гр. Тютюнник*). 2. І барвінком, і рутою, і рястом – квітчає весна землю, мов дівчину в зеленому гаї... (*Т. Шевченко*).

Для другого учасника. 1. Народ наш вистояв у тих битвах і живе, і гонить з другого кореня нове пагіння... (*І. Цюпа*).

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

2. Є три службові частини мови, як-от прийменник, сполучник, частка.

256 Складіть і запишіть речення з однорідними членами та узагальнювальними словами за поданими схемами.

1. Δ : і О, і О, і О.

3. Δ : О, О, О – ... .

2. О і О, О і О – Δ .

4. Δ , а саме: О, О і О.

257 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви в супермаркеті. Складіть перелік (5–7 пунктів) необхідних для вашої родини закупівель (продуктів харчування, промислових товарів тощо) на місяць із використанням узагальнювальних слів при однорідних членах речення. Ви можете скористатися наведеними нижче узагальнювальними словами.

✓ овочі, фрукти

✓ кондитерські вироби

✓ крупи

✓ солодощі

✓ бакалія

✓ побутова хімія

✓ консервація

✓ засоби гігієни

✓ молочні продукти

✓ засоби для прибирання

✓ м'ясні продукти

✓ косметичні товари

✓ напівфабрикати

✓ канцелярське приладдя

✓ спеції

для школи

258 Перебудуйте кожне з речень відповідно до завдання й запишіть. Розставте потрібні розділові знаки, обґрунтуйте їх.

1. Доповніть речення сполученням **а саме**.

Українські авіаконструктори створили різні типи літаків: транспортні, пасажирські, спеціального призначення.

2. Поставте однорідні члени речення одразу після узагальнювального слова.

Усе можна побачити в парку: і кам'яні гроти, і дзеркальні ставки, і фрагменти лісу.

3. Доповніть речення узагальнювальним словом.

Музика викликає в нас радість, смуток, захват, замисленість.

Велика галявина поросла папороттю, конвалією, деревієм.

І ТАКЕ БУВАЄ

Восьмикласник Ярослав, відпочиваючи в бабусі, написав батькам:

«У нашому саду стало гарно та затишно. Ми з бабусею насадили багато квітів: чорнобривців, троянд, мальв і маленьку топольку...». Згодом Ярослав одержав відповідь від батьків: *«Скоро приїдемо, бо дуже хочеться побачити ту диво-квітку тополю, яку ви посадили з бабусею...»*

Чому сталося непорозуміння між Ярославом та батьками?

259 Доберіть однорідні члени речення з узагальнювальним словом на тему «Зима». Запишіть три речення так, щоб у першому однорідні члени були на початку, у другому – у кінці, а в третьому – у середині. Прочитайте речення з правильною інтонацією.

260 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Прочитайте речення з правильною інтонацією.

1. Усе тут радує зір рівні стрункі берізки не понівечені любителями березового соку гінкі бурштинові сосни, що мов корабельні щогли сурмлять у сизу небовінь (А. Камінчук). 2. Я полюбив усе, що суще і ліс і хмиз і хвилі плин і звірів таємниці в пуші і комашину і полин (В. Підпалий). 3. Усе і небо і перемелене на труху в глибоких коліях дороги сіно і вогкий гнилуватий повів ріки і тривожний крик птиці і невисока росиста отава сповіщало, що літо вже здає ключі сумовитій осені (М. Стельмах). 4. Всяке птаство як от деркачів перепілок куликів курочок можна було викосити косою в траві або впіймати (О. Довженко).

II. Визначте смислові відношення між однорідними членами речення.

261 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. У яких реченнях є прикладки?

1. Усе навколо лиш для нас з тобою ці сині квіти ця пахка земля (О. Довгоп'ят). 2. Вода в озері Світязь і надзвичайно м'яка і така прозора, що навіть на глибині 8 метрів видно дно. 3. **Корисні** копалини мають велике значення не тільки для енергетики чи **металургії** а й для медицини (З довідника). 4. Відомий лікар-мікробіолог Данило Заболотний був високоосвіченою людиною любив книжки **живопис** театр писав **вірші** рідною мовою (Л. Мацько).

II. Позначте наголос у виділених словах.

III. Складіть речення за схемою: Δ, як-от: О і О, О і О.

Об'єднайтеся в групи. Створіть рекламу однорідних членів речення, продемонструйте її в класі.

Проект

Форми презентації реклами можуть бути такими: інсценізація; словесний опис реклами на телебаченні; реклама, яка звучить на радіо; реклама в журналі; комбінований рекламний проєкт тощо.

Поради щодо роботи над проєктом

1. Не забудьте «покликати» на допомогу творчу уяву, оригінальність, увагу до найдрібнішої деталі мовознавчої теми, логічне мислення та асоціації.

2. Чітко продумайте мету, адресата, вид реклами.

3. Не забувайте, що в рекламі кожне слово несе смислове навантаження.

Показ рекламних проєктів можна провести як конкурс. Оберіть журі, яке присвоїть кожному проєкту одне зі звань: найоригінальніший, найаргументованіший, найсмішніший, найяскравіший тощо.

§ 27. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ»

262 Складіть усне висловлення на тему «Розділові знаки в реченнях з однорідними членами». Скористайтесь опорною таблицею на форзаці підручника.

263 І. Прочитайте текст. Визначте ключові слова та словосполучення. З якою метою створено це висловлення?

КОРИСНИЙ ЧАЙ

Подолати застуду, зняти стрес чи просто заспокоїтися допоможуть гарячі чаї.

Чай з імбиром бореться з болем у горлі, **зміцнює** імунітет. Тонкі скибки можна додати у звичайний чай. Але краще тонко нарізаний корінь імбиру й лимон покласти в заварювальний чайник або термос і залити окропом.

Багатьом знайомий з дитинства напій із шипшини, яка містить велику кількість вітаміну С. Для приготування такого чаю потрібно залити подрібнені плоди окропом і залишити в термосі на ніч. Уранці лише процідіть – і **смачні** ліки готові.

Є багато рецептів малинового чаю. Наприклад, на одну склянку окропу додайте дві ложки висушених ягід, прокип'ятіть протягом п'яти хвилин і залиште на десять хви-

лин настоюватися. Для приготування напою з малини підійдуть не тільки ягоди, а й варення.

Допоможе **поліпшити** самопочуття липовий чай, для якого використовують сушене суцвіття. Цей напій покращує захисні функції організму, зменшує пирхоту в горлі, заспокоює.

А ромашковий чай справедливо вважають чудодійним. Ним здавна лікували застуду, рятувалися від головного болю, шлункових розладів. Ромашку прописують навіть новонародженим для поліпшення травлення (*З довідника*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть однорідні члени речення, визначте їхній тип зв'язку та смислові відношення між ними.
2. Обґрунтуйте вживання розділових знаків між однорідними членами речення (загалом у тексті).
3. Наведіть приклад речення з кількома рядами однорідних членів. Визначте синтаксичну роль цих однорідних членів речення.
4. Знайдіть речення, у якому однорідні члени відповідають такій схемі: О, О і О.
5. Доберіть синоніми до виділених слів.

264 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Поміркуйте, чи є однорідні члени в поданому реченні.

Послухаєм, про що шепочуть клени, про що шумить в задумі Стрийський парк (*Р. Братунь*).

Синтаксичний розбір речення з однорідними членами

Послідовність розбору

1. Загальна характеристика простого речення.
2. Указати, що речення ускладнено однорідними членами.
3. Визначити: а) поширеними чи непоширеними є однорідні члени речення; б) якими членами речення

є однорідні члени; в) якими частинами мови вони виражені; г) тип зв'язку між однорідними членами (сполучниковий, безсполучниковий, змішаний); ґ) смислові відношення між ними (єднальні, протиставні, розділові); д) якого слова в реченні вони стосуються.

4. Побудувати схему групування однорідних членів речення.

Зразок усного розбору

Прокидається листя зелене, простягає ручата весні
(М. Ткач).

Речення розповідне, неокличне, просте, поширене, двоскладне, повне, ускладнене однорідними членами речення. Однорідні члени речення *прокидається, простягає* непоширені, присудки, виражені дієсловами, пов'язані між собою безсполучниковим зв'язком, між ними єднальні відношення, у реченні стосуються слова *листя*.

Зразок письмового розбору

Прокидається листя зелене, простягає ручата весні
(М. Ткач).

Речення розп., неокл., просте, пошир., двоскл., повне; ускладн. однор. чл. реч. *прокидається, простягає*, непош., прис., вираж. дієсл., безспол. зв'яз., єднальні віднош., стос. сл. *листя*; О, О.

265 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Виконайте синтаксичний розбір одного речення усно й одного – письмово (на вибір).

1. Доброчинство вимірюється не величиною а доброю волею (*Сенека*). 2. Наближення зими у всьому серце чує і в шелесті листків і в вітрі і в стежках (*В. Сосюра*). 3. У них є все пшениця хутро вовна і риба й мед і добрі води рік (*Л. Костенко*). 4. Я полем ішов і зеленим узліссям і лугом (*Л. Первомайський*). 5. Ниви то котились поволі в долину

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

то підіймались на високі горби (*М. Коцюбинський*). 6. Світає... Все спить ще і небо і зорі безсилі... (*П. Тичина*).

II. Поясніть, як ви розумієте зміст першого речення.

266 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Леся Українка була не лише **геніальною** поетесою але й великим знавцем і невтомним збирачем скарбів народної творчості (*З довідника*). 2. Від Батьківщини – клич і звага і рання сила й доля пізня (*М. Сингаївський*). 3. Човен то здіймався високо то спускався низько м'яко і лагідно перебираючись з хвилі на хвилю (*Леся Українка*). 4. Воно звичайно гостеві негоже в Парижі думать про свої міста, про Лохвицю про Миргород про Сквиру про Голосіївський веселий гай (*М. Рильський*). 5. Спогад про світлий радісний сніг білим серпанком на пам'ять ліг (*Р. Братунь*). 6. Нові винаходи й відкриття нові препарати й поняття усе це породжує і нові слова (*А. Матвієнко*).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір одного речення (на вибір).

III. Запишіть просту й складену форми вищого та найвищого ступенів порівняння виділеного прикметника.

267 I. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися з нього? Чи доводилося вам робити власні «відкриття» у світі природи?

Є в наших лісах водяний звір – видра. Шерсть видри не намокає у воді й утримує повітря. Через це під водою звір здається не бурим, а сріблястим. Видра вміє те, чого не вміємо ми. Спробуйте пірнути зовсім безшумно – не вийде, а от у видри виходить. Спробуйте, майже не висовуючи голови з води, бачити, чути, уловлювати запахи – не вийде, а у видри й це виходить. Виявляється, у неї вуха,

очі й ніздрі розміщені на самому вершечку голови. Трошечки висунувши голову з води, вона все помічає навкруги й при цьому залишається непомітною і для ворогів, і для здобичі.

Простежмо, як називають видру інші народи. Литовці кажуть «удра», греки казали «гюдра», давні індійці – «удраг». І все це означає «водяна тварина». З однією такою «водяною твариною», казковою, ви вже, мабуть, знайомі – це гідра, багатоголовий водяний змій, з яким бився могутній Геракл. Вода у греків звалася «гюдор», звідси водяний змій – гюдра. А видра? Теж гюдра, тобто «водяна» (За А. Коваль).

К. Корт. Геракл убиває лернейську гідру

II. Випишіть із тексту речення з однорідними членами. Підкресліть однорідні члени відповідно до їхньої синтаксичної ролі, визначте тип зв'язку між ними.

III. Знайдіть у тексті речення, яке відповідає такій схемі: O і O і O, і O.

268 Відредагуйте усно речення. Скористайтеся рубрикою «Культура мовлення» (с. 187).

1. Підприємство запрошує на роботу бухгалтерів, водіїв, жителів міста. 2. Автотранспортне підприємство займається перевезенням пасажирів і школярів. 3. На зустріч із письменником прийшли як його шанувальники, так і люди. 4. У шкільний буфет сьогодні завезли напої, тістечка та кулінарні вироби. 5. Циркачі виступали на маленьких відкритих площадках та великих залах. 6. Усі прагнули та вірили в перемогу українських спортсменів. 7. З дитинства він любив і демонстрував неабиякі здібності у спорті. 8. Батькам забороняється лишати вдома без нагляду маленьких дітей та не дозволяти їм гратися сірниками. 9. На святі вітали людей праці та науковців.

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Чи знаєте ви, що назва улюбленої нами картоплі пішла від італійського *трюфель*? З італійської мови це слово перейшло в німецьку, де набуло форми *картофель* (kartoffel). Від німецької походить польське *kartofla* та українське *картопля*...

Якщо ви хочете дізнатися більше цікавих фактів з історії слів, то зверніться до книжки **Алли Коваль «Слово про слово»**. Розкажіть однокласникам, друзям про те, що вам найбільше сподобалося в цій книжці.

269 Підготуйте усне висловлення (6–8 речень) на одну із запропонованих тем у відповідному стилі. Використайте речення з однорідними членами.

ВАРІАНТ А. У публіцистичному стилі: «Хто для мене є взірцем?», «Що робить людину великою?».

ВАРІАНТ Б. У науковому стилі: «Традиційні ремесла й промисли українців», «Корисні копалини України».

ВАРІАНТ В. У художньому стилі: «А небо засніжене ніжно так ніжиться» (О. Лященко), «Завіяло дороги».

270 САМООЦІНКА. Продовжте усно речення.

1. Вивчаючи тему «Речення з однорідними членами», я дізнався (дізналася) багато нового. Наприклад, ...

2. Найважчим під час опрацювання теми для мене було ... .

3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на ... .

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Однорідними членами ускладнено речення

- А Будуть дитя колисати соколи, соколи.
- Б А він візьми та й скажи всю правду.
- В Любить він такі ночі місячні й цю тишу.
- Г Про нього останнім часом ні слуху ні духу.

2. Кілька рядів однорідних членів є в реченні

- А Оглянувши Данилка, прослухавши серце та животика прощупавши, лікар узявся рвучко писати (І. Корсак).
- Б Все змішалось в одну мить і злилось докупі: і земля, й море (І. Нечуй-Левицький).
- В Досі кожному сниться домівка колишня і лелече гніздо на дуплистій вербі (В. Скомаровський).
- Г Надворі повсюди лежала роса: на пожовклій траві осінній, на круглій павутині, на капустах у городі (Гр. Тютюнник).

3. Змішаним зв'язком з'єднано однорідні члени в реченні

- А А я стаю багатшим і чистішим, радію сонцю, росам і траві (М. Ткач).
- Б Обабіч по схилах гір розсипалися отари кіз та овець (М. Коцюбинський).

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ .....

- В** Ні твоїх снів, ні твоїх дум нам не забути, рідний краю (Б. Лепкий).
- Г** Укрившись тьмою, тротуари і асфальти сплять (О. Довгоп'ят).

4. Виділені означення однорідні, а тому між ними треба поставити кому в реченні

- А** Коло хатів у садках темніли купи вишень та стриміли **здорові старі дикі** груші (І. Нечуй-Левицький).
- Б** Сонце вдарило з-за лісу **червоним потужним** промінням на київські гори (І. Нечуй-Левицький).
- В** **Сиві рожеві блакитні** дими кучеряві плинуть з високих, мов башти, стрімких димарів (М. Рильський).
- Г** **Широка зелена** Оболонь і Поділ укрились тінню і потемнішали (І. Нечуй-Левицький).

5. У реченні «Вже сонце скотилось (1) до темного бору (2) і в теплім промінні купало (3) і ярі лани (4) і веселую гору» (Леся Українка) **кому (коми) треба ставити на місці**

- А** усіх цифр
- Б** лише цифр 2 і 3
- В** лише цифр 3 і 4
- Г** лише цифри 4

6. Тире треба ставити в реченні (розділові знаки пропущено)

- А** І вгорі й нанизу й на воді все стало однією мрією (Із журналу).
- Б** Земля України і небо і люди усе мені рідне (В. Сосюра).
- В** А перед нашими очима біжать сірі сумні осінні лани (М. Івченко).
- Г** Мені там рідне все й Дінця зелені хвилі і шепіт яворів і дальній дзвін копит... (В. Сосюра).

7. Кому треба поставити, якщо до частини «Теплий дощ і веселковий небокрай...» **додати фрагмент**

- А** ... радо стрічають птахів навесні.
- Б** ... це теж моя вітчизна, рідна сторона.

В ... високі тополі й тихе село стрічають мене.

Г ... золотий щоразу вражають своєю красою.

8. НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Козаки не тільки були озброєні шаблями, а й пістолями.

Б Денис нашкодив не тільки собі, а й усьому колективу.

В Оксана підготувала доповідь, скориставшись допомогою бібліотекарки.

Г Співаючи веснянки, дівчата беруться за руки й утворюють коло.

9. Складіть одне речення з неоднорідними означеннями, а потім перебудуйте його на речення з однорідними означеннями.

10. Складіть одне речення, ускладнене однорідними членами з узагальнювальним словом.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які члени речення називають однорідними? Наведіть приклади.
2. Поміркуйте, чим однорідні члени речення відрізняються від словосполучень.
3. Які є типи зв'язку між однорідними членами речення? Наведіть приклади.
4. Які смислові відношення можуть бути між однорідними членами речення? За допомогою яких сполучників виражаємо ці відношення?
5. Чим відрізняються однорідні означення від неоднорідних? Наведіть приклади.
6. Коли ставимо кому між однорідними членами речення?
7. Що таке узагальнювальні слова? Розкажіть про вживання розділових знаків при таких словах.
8. Розкажіть про особливості інтонації речень з однорідними членами й узагальнювальними словами.
9. Поясніть роль однорідних членів речення в мові.
10. Пригадайте 2–3 прислів'я (приказки, крилаті вислови) з однорідними членами речення.

ЦІКАВО ЗНАТИ

ПЕРЕЙТИ РУБІКОН

Історія фразеологізму **перейти Рубікон** пов'язана з Юлієм Цезарем. У середині I століття до нашої ери Цезар вів завойовницькі війни в Галлії. Природним кордоном, що відділяв галльську територію від римської, була річка Рубікон. Коли римський сенат відмовив Цезарю в продовженні повноважень головнокомандувача, той перейшов зі своєю армією прикордонну річку. З громадянської війни він вийшов переможцем. Тож вислів **перейти Рубікон** означає «зробити безповоротний крок» (з посібника).

СЛОВА-ПЕРЕВЕРТНІ

Паліндром (від грец. πάλιν – «назад» та грец. δρόμος – «біг») – слово, словосполучення або віршований рядок, що однаково читається в обох напрямках (зліва направо та справа наліво).

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A
R	O	T	A	S

Магічний квадрат із фразою **Посівач Арело ледь тримає колеса** (лат. *Sator Arepo tenet opera rotas*), читається в усіх напрямках

Слів-паліндромів в українській мові чимало: *око, дід, піп, наган, Пилип, радар, ротатор*. Важче придумувати словосполучення та речення, які даватимуть однаковий зміст при прямому та зворотному читанні, як-от: «*козак з казок*», «*вік вовків*», «*Я несучуся гусеня*», «*Де помити мопед?*».

Сучасні поети, експериментуючи зі словом, створюють вірші, що складаються з рядків-паліндромів. Наприклад, читаємо у С. Бондаренка:

*От сан: на сто
віків
раз, бо... Кобзар!*

Є вірші, які становлять єдиний від початку до кінця паліндром. Їх називають віршами-паліндронами.

НА ДОЗВІЛІ

Спробуйте скласти прості вирази-паліндрони. Для цього скористайтеся будь-яким словником. До прикладу, перспективними словами можуть бути *хижак* або *мед*.

УЖИВАННЯ ОДНОРІДНИХ
ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

<i>ПРАВИЛЬНО</i>	<i>НЕПРАВИЛЬНО</i>
Фірма замовила лампи та різні канцелярські товари : олівці, ручки, скріпки, клей, ножиці.	Фірма замовила різні канцелярські товари : олівці, ручки, скріпки, клей, ножиці, лампи .
1. На зустрічі були відомі письменники . 2. На зустрічі були відомі поети і прозаїки .	На зустрічі були відомі поети і письменники .
Посадили такі дерева: яблуню, грушу, вишню.	Посадили такі дерева: яблуня, груша, вишня.
Ми цінуємо (кого?) переможців і пишаємося (ким?) ними.	Ми цінуємо (кого?) і пишаємося (ким?) переможцями.
Дерева висадили на площах і в парках.	Дерева висадили на площах і парках.
1. Дізналися і про моря, і про океани. 2. Дізналися про моря та океани.	Дізналися і про моря, і океани.
Мені подобається відкривати нові сторінки не тільки історії, а й географії.	Мені подобається відкривати не тільки нові сторінки історії, а й географії.

ОКРЕМІ ВАРІАНТИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

опанувати (що?) знання
 оволодіти (чим?) знаннями
 дорікати (кому?) товаришеві
 дякувати (кому?) сестрі
 сповнений (чого?) поваги,
 завзяття
 властивий (кому?) дітям
 характерний (для кого?) для
 дітей

вибачати (кому?) мені
 збиткуватися (над чим?)
 над монументом
 глузувати (з кого?) з опонента
 пропустити (з якої причини?)
 через хворобу
 йти (по що?) по ягоди

СКОРОЧЕНІ ВІДПОВІДІ ДО ДЕЯКИХ ВПРАВ

4. II. Багатозначні слова: *починатися, зоря, серце, людський, доля* та інші. *Зоря* (перен. значення) – початок, зародження чого-небудь.

19. Верф'ю, шампунем, нежитем, щавлем.

20. Відповідно до нової редакції Українського правопису слово *священник* пишемо з подвоєними буквами (від *священний*). *Голландія, Магеллан*.

29. У першій групі через дефіс пишемо 7 слів.

31. Бити по воротах, більш цікавий (цікавіший), вищий за брата (від брата, ніж брат), за п'ять сьома, почитаймо, відповідно до вимог.

33. Усього є 13 словосполучень.

46. I. Третє речення – односкладне, граматична основа *не тягнуло*. II. *Три-місяч-ного*.

49. Милуватися краєвидом, заслуговує на пошану.

52. Потрібно виписати три прості речення.

62. У трьох реченнях є складений присудок.

64. У шостому реченні підмет *багато хто*, присудок – *береться напоїти*.

66. У третьому реченні дієслово *спати* є обставиною, а не частиною присудка. У п'ятому реченні дієслово *іти* є додатком.

76. У першому реченні слово *завдання* – присудок. У третьому реченні слово *сформувати* – присудок.

84. У другому реченні присудок виражено іменником, а в четвертому – прикметником (дієслівну зв'язку *є* пропущено).

106. У другому реченні прикладка *кулеметника*, у третьому – *дикун*.

111. У першому реченні 5 додатків.

113. У першому реченні дієслова в неозначеній формі (*одпочити, напитись*) є додатками.

125. У першому реченні є обставина, виражена дієприслівниковим зворотом. У третьому реченні є чотири обставини.

135. Треба поставити 7 ком. У першому реченні сполучення *як джерело* є присудком.

143. Головний член у формі підмета – у прикладах 2 і 7.

150. Односкладні речення є в п'яти прикладах. У восьмому прикладі іменник **женьшень** є присудком.

154. Означено-особовими є чотири речення.

168. Потрібно врахувати, що з-поміж наведених речень є не тільки односкладні різних видів, а й двоскладні.

178. У прикладах 4, 5, 6 є і односкладне, і двоскладне речення.

182. Третє речення є двоскладним (у ньому є обставина **в сквєрах**), неповним з пропущеним присудком.

198. Треба виписати 5 неповних речень.

206. Односкладними є три речення; двоскладними неповними – два; двоскладним повним – одне. У другому реченні – підмет **юність**, присудок **загадкова**.

217. У другому та шостому реченнях є по три ряди однорідних членів.

221. Треба врахувати: односкладним чи двоскладним є речення; повним чи неповним.

222. 3. «Думи мої, думи мої» (Т. Шевченко). 5. «Тополя» (Т. Шевченко).

233. Однорідні означення є в чотирьох реченнях.

238. У третьому реченні треба поставити 3 коми.

240. У четвертому реченні треба поставити 2 коми. У сьомому реченні є фразеологізм **і так і сяк** (перед **і** кому не ставимо).

247. У першому реченні треба поставити 3 коми.

254. Тире треба поставити в трьох реченнях, двокрапку – у п'яти.

265. Двокрапку треба поставити в трьох реченнях. У третьому реченні треба поставити 5 ком.

266. Тире треба поставити в одному реченні. У третьому реченні треба поставити 2 коми.

268. 7. З дитинства він любив спорт і демонстрував неабиякі здібності в ньому.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

С. 95–97. 1 В; 2 А; 3 Б; 4 Б; 5 Г; 6 А; 7 В; 8 Б, Д; 9. 1 Г, 2 В, 3 Б, 4 А.

С. 140–143. 1 Б; 2 В; 3 А; 4 Г; 5 В; 6. 1 А, 2 В, 3 Б, 4 Е, 5 Г; 7. 1 Д, 2 В, 3 Б, 4 А; 8 Д; 9 А.

С. 183–185. 1 В; 2 Б; 3 А; 4 В; 5 Г; 6 Б; 7 В; 8 А.

ЗМІСТ

<i>Шановні восьмикласники та восьмикласниці!</i>	3
<i>ВСТУП. МОВА – НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ, ПІЗНАННЯ ТА ВПЛИВУ</i>	4
<i>ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО</i>	11
§ 1. Лексикологія. Фразеологія	11
§ 2. Морфологія та орфографія	16
<i>СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ</i>	25
§ 3. Словосполучення	26
§ 4. Речення	32
§ 5. Підмет	42
§ 6. Присудок	47
§ 7. Узгодження головних членів речення	53
§ 8. Тире між підметом і присудком	57
§ 9. Порядок слів у реченні. Логічний наголос	62
§ 10. Означення	68
§ 11. Прикладка як різновид означення	73
§ 12. Додаток	77
§ 13. Обставина	81
§ 14. Порівняльний зворот	86
§ 15. Узагальнення вивченого з теми «Словосполучення і речення. Головні та другорядні члени речення»	92
<i>ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПОВНЕ ТА НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ</i>	101
§ 16. Односкладні речення	102
§ 17. Означено-особові та неозначено-особові речення	107
§ 18. Узагальнено-особові речення	114
§ 19. Безособові речення	117
§ 20. Називні речення	123
§ 21. Повні та неповні речення	129
§ 22. Узагальнення вивченого з теми «Односкладне речення. Повне та неповне речення»	137

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ	147
§ 23. Однорідні члени речення	148
§ 24. Однорідні та неоднорідні означення	155
§ 25. Кома між однорідними членами речення	161
§ 26. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами	169
§ 27. Узагальнення вивченого з теми «Речення з однорідними членами»	177
<i>Скорочені відповіді до деяких вправ</i>	188
<i>Відповіді до тестових завдань</i>	189

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для осіб з особливими освітніми потребами
(Н 54.1 – Н 54.2)
8 клас
(у 2-х частинах)
ЧАСТИНА 1**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

В оформленні шмуцтитулів використано роботи Юрія Нагулка (Україна).

У підручнику використано ілюстративний матеріал з відкритих джерел інтернету, зокрема сайтів *vecteezy.com*, *depositphotos.com*, *wallpaperim.net*.
Усі матеріали в підручнику використано з навчальною метою відповідно до законодавства України про авторське право і суміжні права.

Відповідальна за випуск *Наталія Заблоцька*
Редактор *Ольга Слоневська*
Обкладинка *Світлани Железняк*
Макет, художнє оформлення *Олени Мамаєвої*
Комп'ютерна верстка *Олександра Павленка, Юрія Лебедєва*
Коректори *Олена Симонова, Наталія Лозова*

Формат 84×108/16.
Ум. друк. арк. 20,16. Обл.-вид. арк. 9,76.
Тираж 1747 пр. Вид. № 2247.
Зам. № 21-07-2001.

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Максиміліанівська, 17, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 6847 від 19.07.2019.